

KŐSZEGFALVI GYÖRGY

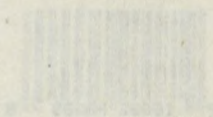
TELEPÜLÉSI INFRASTRUKTÚRA

TERÜLETI ÉS TELEPÜLÉSI KUTATÁSOK

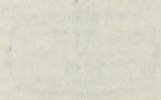
A large, stylized green graphic element that resembles a thick, blocky letter 'K' or a series of interconnected geometric shapes. It occupies the lower half of the page, starting from the left margin and extending towards the right. The shape is composed of several rectangular and trapezoidal segments joined together, creating a sense of movement and structure. It is positioned behind the text 'TERÜLETI ÉS TELEPÜLÉSI KUTATÁSOK'.

Területi és Települési
Kutatások
7.

MTA
KIK

András Kállai, Budapest

Magyar Tudományos Akadémia

245020

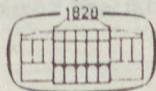
KŐSZEGFALVI GYÖRGY

TELEPÜLÉSI INFRASTRUKTÚRA

**MTA
KIK**

Akadémiai Kiadó, Budapest
1990

Akadémiai Kiadó, Budapest

1988

690850

Területi és Települési Kutatások

Megjelenik: az MTA Regionális Kutatások Központja (Pécs) gondozásában

A szerkesztőbizottság elnöke: ENYEDI GYÖRGY

Sorozatszerkesztő: HORVÁTH GYULA

Lektorálta: BOROS FERENC

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

©KÖSZEGFALVI GYÖRGY

A kiadásért felelős:
az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója

Borítóterv: Murányi Zsuzsa

ISSN 0238-0552
ISBN 963 8371 501

Készült: az MTA Regionális Kutatások Központja nyomdájában
Felelős vezető: Csefkó Ferenc

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtár. 5.17.7/19. 32. sz.

Tartalom

Bevezetés.....	7
I. Elméleti alapok és fogalmak	11
1. A települési infrastruktúra tartalmának, fogalmának, funkciójának értelmezése	11
2. A települési infrastruktúra szerepe a települések fejlődésében	20
II. Az infrastruktúra szerepe a településszerkezetben és a területfelhasználás rendszerében	35
1. A hálózati infrastruktúra szerepe a településszerkezetben és a területfelhasználásban.....	35
2. A humán infrastruktúra településszerkezet és terület- felhasználást alakító szerepe.....	42
III. Az intézményellátás és a településfejlődés összefüggései, a települési infrastruktúra környezetvédelem- orientált fejlesztése.....	61
1. Az intézményellátás és a településfejlődés összefüggései	61
2. A humán infrastruktúra hierarchiája.....	69
3. A települési infrastruktúra környezetvédelem-orientált fejlesztése.....	88
IV. A települési infrastruktúra fejlesztésének új feltételei, követelményei	99
1. A települési infrastruktúra fejlesztésének mai gyakorlata.....	99
2. A települési infrastruktúra fejlesztésének új feltételei, követelményei.....	109
V. Nemzetközi tapasztalatok a települési infrastruktúra fejlesztésében	127
Irodalom	143
Függelék	147
Angol és orosz nyelvű összefoglalók.....	161

BEVEZETÉS

Gazdaságunk legkritikusabb pontjainak egyikét az infrastruktúra elmaradottsága, korszerűtlensége jelenti. Ez egyaránt vonatkozik a termelést közvetlenül kiszolgálni hivatott műszaki infrastruktúrára és a települések infrastruktúrájára. Ez utóbbi meghatározó szerepet tölt be a népesség életkörülményeiben, szélesebb értelemben életfeltételeiben. Sok tényező összetett hatása érvényesül az infrastruktúra helyzetének kedvezőtlen alakulásában. Meghatározóak a múlt ma is súlyos teherként ránk nehezülő következményei. Kettős értelemben: egyrészt távolabbi múltunkban felhalmozódott és máig „görgetett” elmaradottság, másrészt a közel-múlt évtizedeiben követett településpolitikai döntések, fejlesztési gyakorlat tévedései, hibái következtében. Nagyon röviden szükséges itt is szólni erről. E nélkül nem lehet teljes értékű, szakmailag korrekt, helytálló bármifajta gondolatcsere – gondolatközlés a hazai infrastruktúra helyzetét, megítélését illetően.

Hazánk infrastruktúrájának elmaradottságát, korszerűtlenségét távolabbi múltunkban gyökerező okok is magyarázzák. Az ország megkésett, lényegében csak a múlt század utolsó harmadában lépett a tőkés gazdasági és ipari fejlődés útjára. Ez együtt járt az akkori társadalmi-gazdasági viszonyoknak, a technika fejlettségi színvonalának megfelelő infrastruktúra kiépülésével. Bármilyen nagy és mai szemmel is impozáns erőfeszítések történtek ennek érdekében, nem volt lehetőség a több évszázados történelmi elmaradottságunk átfogó és teljes mértékű felszámolására, a fejlett országokban kiépült és működő infrastruktúra megteremtésére hazánkban. Elmaradottságunk különösen az első világháborút követően éleződött ki; ez a folyamat lényegében azóta is folytatódik. Trianon után nemcsak a gazdaság fejlesztése ütközött gyakran leküzdhetetlen akadályokba, hanem megtört az infrastruktúra első világháború előtti évtizedekben végbement gyors ütemű kiépülése, fejlődése. A második világháború pusztításai kegyetlenül sújtották az infrastruktúrát is. Egyrészt a bombázások, a hazánk területén végbement harci cselekmények következtében az infrastruktúra alapállományának mintegy 40%-a (a korábbi értékelések és számítások alapján) elpusztult, vagy helyrehozhatatlan

károkat szenvedett. Másrészt, a háborús károkat nem szenvedett, vagy csupán kismértékben károsodott infrastruktúrát igen nagy megterhelés érte, gyakran a megengedettnél, illetve tervezett kapacitásánál többszörös igénybevétel miatt (például vasúti-közüti hálózat, pályaudvarok, vízművek, kórházak stb.). A háború utáni helyreállítási időszakban az infrastruktúrát ért háborús károkat nagyobb részét felszámolták. A háború előtti infrastruktúra helyreállítása, pótlása teljes körűen azonban nem történt meg. Példaként említhetjük, hogy több, a háborúban felrobbantott híd nem állítottak helyre (párkányi, balsai híd stb.). A folyami hajózás, különösen a Dunán, nem éri el a háború előtti színvonalat; a korábban működött kikötők közül többet nem állítottak helyre, a hajóparkot ért veszteségeket teljes mértékben nem pótolták. A háborús pusztítások nyomai a települési infrastruktúrában még ma is szemmel látható sebeket mutatnak (lakó- és középületek homlokzatain, de az épületek belsejében is).

A háborús károk nagyobbik részének helyreállítása 1948-1949 körül befejeződött; ez lényegében az infrastruktúrára is vonatkoztatható. Az ötvenes évek első felében követett gazdaságpolitika az ipari termelésnek, a szénbányászatnak biztosított elsőbbséget. A fejlesztési eszközök nagyobbik része e célt szolgálta. Az infrastruktúra-fejlesztés, -korszerűsítés szigorú követő jellege mind erőteljesebben és érezhetőbben érvényesült. A gazdaságpolitika és az arra alapozott gazdaságfejlesztési gyakorlat az ország egyes földrajzi térségeire, pontjaira koncentrált az amúgy is rendkívüli szűkösen megszabott infrastruktúra fejlesztési-beruházási eszközöket (Dunaújvárosra, a szénkitermelés néhány súlyponti területeire stb.). Az 1957 utáni időszak gazdaságpolitikai koncepciója és gyakorlata ezen annyiban változtatott, hogy a térségekre koncentrált infrastruktúra-fejlesztést egyes infrastruktúra ágazatokra is kiterjesztette. Gyakorlatilag oly módon, hogy a középtávú fejlesztési időszakokban (az ötéves tervekben) egyes infrastruktúra szektorokat részesített előnyben, a mindenkor szűkmarkúan elkülönített eszközökből azok fejlesztését, korszerűsítését preferálta (például a tömeges lakásépítés került előtérbe a hatvanas évek elején az ún. tizenötéves lakásépítési terv kidolgozásával és elfogadásával: a hetvenes években a települések jelentős részében az egészséges ivóvízellátás feltételeit teremtettk meg; a hatvanas évek közepétől kezdődően az autópálya építésekre utalhatunk). Ezek a fejlesztések – bár jelentősen

elősegítették az ellátottsági viszonyok javulását – érdemben nem jelentették az infrastruktúra probléma kezelésének elsődlegességét a gazdaságpolitikában és a gazdaság fejlesztésében. Csak néhány szektorban sikerült számottevően mérsékelni az infrastrukturális ellátottsági viszonyokban fennálló nagy különbségeket, enyhíteni a kialakult feszültségeket.

A nyolcvanas évtized elejétől alapjaiban rendkívül kedvezőtlen változások következtek be a gazdaság fejlődésében, a gazdálkodás feltételeiben. Ennek következményei az infrastruktúra-fejlesztés helyzetét, feltételeit közvetlenül és nagyon kedvezőtlenül, negatívan érintették és érintik. Az igénybe vehető eszközök nagymérvű csökkenése nemcsak a fejlesztés lehetőségeit korlátozzák. Az elmúlt éveket vizsgálva, a pénzhiány a korszerűsítés és a már alig elodázható felújítási tennivalókat is keresztülhúzza vagy beláthatatlan időre hátrább sorolja.

Az infrastruktúra fejlesztésére, korszerűsítésére fordítható eszközök nagymérvű csökkenése ellenére, még mai helyzetünkben is számottevő az az összeg, mely az infrastruktúra fejlesztését segíti. Az elmúlt évek ez irányú tapasztalatait elemezve, felismerhetők olyan anomáliák, netán kevéssé megalapozott döntések, melyek az infrastruktúra, különösen a települési infrastruktúra fejlesztésében a remélt előbbrelépés helyett, újabb feszültséggócok kialakulását, a meglévők további elmérgesedését válthatja ki, erősítheti fel.

A települési infrastruktúra vonatkozásában is alapvetően új helyzet alakul ki, bár az anyagi eszközök számottevő gyarapodásával aligha lehet számolni. Alapjaiban újra kell értékelni és értelmezni az infrastruktúra fogalmával, tartalmával, funkciójával kapcsolatosan korábban vallott felfogást és követett gyakorlatot. Egyértelműen feltételezhető és megfogalmazható az a következtetés, hogy új fejlesztési magatartás elveinek, módszereinek megfogalmazására, s főként gyakorlatának kialakítására és határozott alkalmazására van szükség a települések elmaradott, s az elmúlt évtizedben katasztrófálisan lemaradó infrastruktúra fejlettségi viszonyainak javítása, a feszültségek mérséklése érdekében. Csak ez vezethet el a rendelkezésre álló eszközök megalapozottabb és átgondoltabb hasznosításához. Ez az új szemléletű megközelítés segíthet hozzá bennünket kedvezőbb gazdasági feltételek kialakulásával az infrastruktúra-fejlődés felgyorsításához, a települések ellátottsági viszonyainak átfogó korszerűsíté-

séhez, s ennek nyomán a népesség életkörülményeinek érezhető javításához.

Az új településfejlesztési-infrastruktúra-fejlesztési magatartás alapjainak kimunkálásában és az arra épülő, építendő gyakorlati fejlesztéspolitikai elhatározások orientálásában meghatározó jelentőségű a települési infrastruktúra fogalmának, tartalmi körének, funkciójának újraértelmezése, a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételekhez, a tulajdonviszonyok változó körülményeihez alkalmazkodó újrafogalmazása, meghatározása.

A munka a települési infrastruktúra kérdéseivel foglalkozik. Gondolatainkat, mondanivalónkat öt téma köré csoportosítva fejtjük ki.

Az első téma a települési infrastruktúra fogalmát, tartalmát értelmezi, a települési infrastruktúra szerepét vizsgálja a települések fejlődésében, vázolja a település és infrastruktúrafejlődés sajátosságait, törvényszerűségekre utaló összefüggéseit.

A második téma az infrastruktúrának a településszerkezet alakulásában és a területfelhasználás rendszerében betöltött szerepével foglalkozik.

A harmadik téma az intézményellátás és a településfejlődés összefüggéseit, a települési infrastruktúra környezetvédelem orientált fejlesztését tárgyalja.

A negyedik téma a települési infrastruktúra fejlesztésének új feltételeit, követelményeit vizsgálja.

Az ötödik téma a települési infrastruktúra fejlesztésének, korszerűsítésének nemzetközi tapasztalatait foglalja össze.

I. ELMÉLETI ALAPOK ÉS FOGALMAK

1. A települési infrastruktúra tartalmának, fogalmának, funkciójának értelmezése

Az elmúlt évtizedben kutatások széles köre, s részben ennek nyomán sok tanulmány, publikáció foglalkozott az infrastruktúra fogalmának, funkciójának, tartalmának meghatározásával. Sajnálatos körülmény, hogy a könyvtárnyi irodalom ellenére lényegében a mai napig nem alakult ki elfogadható konszenzus az infrastruktúra, különösen a települési infrastruktúra egységes (legalábbis közel egységes) értelmezését, tartalmi körét illetően. Ennek hiánya, illetve pontatlansága – a szakmai vitákban gyakran „parttalaná” váló fogalom értelmezések – olyan fékező erőt, kedvezőtlen körülményt jelent, mely a gyakorlati fejlesztési elhatározások, akciók során zavarólag, sok esetben pedig negatívan érvényesül.

A témában az elmúlt években végzett vizsgálatok, kutatások arra hívják fel a figyelmet, hogy helytálló és indokolt a megváltozott és gyorsan változó társadalmi-gazdasági fejlődés feltételeihez alkalmazkodó települési infrastruktúra fogalmának használata. A települések kiegyensúlyozottabb fejlődését biztosító feltételek megteremtése érdekében indokolt és szükséges, hogy átfogóan kezeljük a települési infrastruktúra témáját, fogalmát, tartalmi körét.

Az elmúlt évtizedek településfejlesztési gyakorlatának elemzése alapján egyértelműen fogalmazhatjuk meg azt a következtetést, hogy nem lehet, nem szabad az infrastruktúra egyes kiemelt szektoraival foglalkozni. A települések infrastruktúráját a maga komplex összetettségében kell kezelni és vizsgálni. Korábban a mindenkori gazdaságpolitikai elhatározások, törekvések függvényében abból indultak ki, hogy ésszerű, vagy legalábbis annak tűnő súlypontképződést kell biztosítani; a települések infrastruktúrájának mindenkor legnagyobb feszültséget okozó szektorát (szektorait), területét emelték ki, annak fejlesztését, korszerűsítését irányozták elő. Az ily módon kijelölt szektort és annak fejlesztését az erre megjelölt

erőforrások megfelelő összpontosításával igyekeztek (vagy legalábbis törekedtek) elősegíteni, támogatni. Így került – többek között teljesen indokoltan – előtérbe a tömeges lakásépítés, a közműves vízellátás fejlesztése, az alapellátás kategóriájába tartozó intézmények hálózatának fejlesztése (túlnyomóan a nagy lakóterületi egységekben, lakótelepeken). A következők, illetve eredmények (nagyon helytálló a „kvázi eredmények” fogalmának hangsúlyozása) azonban kevésbé igazolják ennek a korábbi fejlesztéspolitikai magatartásnak a célszerűségét, elfogadhatóságát. Míg az infrastruktúra egyes szektoraiban látványos vagy tartós megoldásnak tűnő előrelépést, javulást jeleztek a számok, ezzel szemben más szektorokban, más területeken katasztrófális következményekkel fenyegető hiányhelyzet alakult ki, nehezen kezelhető, még inkább megoldható feszültségforrások halmozódtak fel. Érdemes erről bővebben beszélni.

Az állam korábbi paternalisztikus szerepéből fakadóan vállalta, ígérte lakosság nagy része lakáshelyzetének megoldását, lakásviszonyainak javítását. Hazai viszonyok között az infrastruktúrafejlesztés-korszerűsítés céljaira korántsem elegendő, abszolút értékben azonban igen nagy pénzösszegeket fordítottak a mindenkori politikai megfontolásokból fakadóan ezen társadalompolitikai törekvés megvalósítása érdekében. S ez mégsem sikerült; okai túlon túl ismertek, közismertek. Nem volt erő, nem volt pénz a lakásépítéshez kapcsolódó infrastruktúra teljes körének fejlesztésére, támogatására. Fejlesztették a közműves vízellátást: igyekeztek megteremteni a tömeges lakásépítés koncentrált térségeiben a szennyvizek elvezetésének feltételeit, a hálózat kiépítése révén. Elfogyott a pénz, vagy nem állt rendelkezésre a szükséges építési kapacitás a tervekben előirányzott, esetleg a lakosság különböző fórumokon elhangzó követeléseire megígért szennyvíztisztító berendezések létrehozásához. Ennek nyomán míg egyik oldalon szélesebbkörűen kibontakozott a közműves vízellátás kiépítése, a szennyvízprobléma megoldatlansága miatt újabb és újabb vízáadó rétegek szennyeződtek el, jelentős mértékben alkalmatlannokká váltak ivóvíz minőségű víznyerés, -ellátás céljaira. Említhetnénk a tömegközlekedés feszültségekkel terhelt problémakörét. A tömeges lakásépítés területeinek kiválasztása következményeiben a településszerkezet nagymérvű deformációját eredményezte a nagy- és középvárosok többségében; ez magával hozta a területfelhasználás – szer-

ves fejlődés eredményeként kialakult – rendszerének nagyon kedvezőtlen jellegű és irányultságú eltorzulását; a munkahelyek és a lakóhelyek közötti nagy távolságok miatt a közlekedéshálózat nagymérvű leterhelését, igénybevételét jelentette; közvetve pedig a lakosság napi utazási távolságainak elfogadható értékeket meghaladó határait is túllépte.

A települési infrastruktúra korszerűsítését, fejlesztését átfogóan, egységes rendszerbe szervezeten szükséges szervezni és irányítani; ennek keretében irányozható elő a települési infrastruktúra különböző szektorainak, elemeinek fejlesztése, korszerűsítése.

A települési infrastruktúra nyolc nagy szektorra bontható. Ezek a következők:

- lakásállomány,
- közösségi szolgáltatások ellátására, közvetítésére alkalmas intézmények, létesítmények,
- a lakossági igényeket kielégítő javító-szolgáltató szervezetek, kisipari műhelyek,
- a közüzemi szolgáltatások létesítményi és hálózati rendszerei,
- a települési környezet védelmére hivatott létesítmények, berendezések,
- a településen belüli szállítás-közlekedés hálózati és létesítményi rendszerei,
- az üdülés-pihenés céljait szolgáló intézmények, létesítmények, valamint
- a települések fenntartásával, üzemeltetésével foglalkozó építmények, létesítmények.

A települési infrastruktúrához rendelhetők mindazon intézmények, amelyek az állami és társadalmi irányítás funkcióinak ellátására hivatottak, a termelés-gazdaság irányításával, szervezésével foglalkoznak, valamint a bank és hitelélet működtetését és irányítását ellátó intézmények, szervezetek. Az alábbiakban részleteiben tárgyaljuk a települési infrastruktúra egyes szektorait.

A települési infrastruktúra legjelentősebb, legmarkánsabb része a lakásállomány. A lakásállomány, illetve az általa kifejezett lakásviszonyok, szélesebb értelemben pedig a lakásviszonyok formálta lakókörnyezet milyensége, jellege a településekben élő emberek életkörülményei alakulásának egyik meghatározó tényezője. A lakásállomány mennyiségi és minőségi jellemzői közvetlenül és közvetetten a települési infrastruktúra fej-

lettségi színvonalát fejezik ki. A településekben élő népesség környezeti állapotának alakulásában, közérzetében, egészségi állapotában, a települési környezettel kapcsolatos magatartásának formálódásában és érvényesülésében – a lakásviszonyok minőségi és mennyiségi jellemzői összetetten érvényesülő hatásának, következményeinek – döntő szerepe van.

A települési infrastruktúra meghatározó jelentőségű – mindenkor sokat vitatott – elemét jelentik a közösségi szolgáltatást nyújtó, ezek közvetítésére létesített intézmények. E vonatkozásban is szükséges a megnevezés, a hozzájuk rendelt funkció és tartalom egyértelműsítése. Olyan értelemben, hogy használható-e itt az „intézmény” fogalma. A társadalmi-politikai élet felgyorsult változásának időszakában az „intézmény” fogalmának használata igen széleskörűen elterjedt. Tárgyalt esetünkben nemcsak abban az értelemben célszerű megmaradni az „intézmény” kifejezés használatánál, mert szakmai tevékenységünkben régóta bevezetett és használt fogalomról van szó. Olyan értelemben is indokolt használata, mert az ilyen jellegű funkciókat ellátó szervezetek megjelölésére csak az „intézmény” fogalom a legmegfelelőbb, a legáltalánosabb. Célszerű úgy minősíteni őket, mint közösségi és közellátási intézményeket; elfogadható az a minősítés is, hogy közösségi szolgáltatást nyújtó intézmények. A települések fejlődése, mindennapi élete, a helyi társadalom igényei és elvárásai, valamint a települési infrastruktúra funkciója szempontjából célszerűnek tűnik újraértelmezni a közösségi és közellátási intézmények körét, csoportosítását.

Ezek az intézmények – tevékenységük jellegét, irányultságát tekintve – lényegében négy nagy csoportra oszthatók: oktatási, művelődési, egészségvédelmi-gyógyászati, valamint kereskedelmi-vendéglátó intézményekre. Alapvető funkciójuk kisebb-nagyobb közösségek különböző jellegű és összetételű igényeinek kielégítése, az ezzel kapcsolatos szolgáltatások biztosítása. Mint arra már korábban utaltunk, célszerű elkülöníteni ezen intézmények körétől azokat az intézményeket, szervezeteket, melyek az irányítás különböző szintű feladatait látják el, hasonlóan a társadalmi-állami élet, a termelés, a gazdaság, a pénz és hitelélet irányításával, szervezésével foglalkozó intézményekhez.

Amikor a közösségi és a közellátási intézmények egyértelműbb csoportosítása céljából bizonyos újraértelmezésre teszünk javaslatot, ugyan-

akkor célszerűnek és egyben szükségesnek is tűnik, hogy az e csoportba sorolható intézmények mára kialakult és működő széles körét tekintsük át és együttes megközelítésben kezeljük azokat a települési infrastruktúra fejlesztése, korszerűsítése érdekében. Így például az oktatás intézményei között nem csupán a fejlődés eredményeként kialakult, s mára a már klaszszikusan értelmezett intézményeket vegyük ebbe a csoportba, mint óvoda, általános iskola, gimnázium stb., hanem a különböző jellegű, irányultságú, szakmai orientációjú oktatással, szakosítással, továbbképzéssel-átképzéssel foglalkozó intézményeket, szervezeteket is.

A települések életében mindenkor fontos szerepük volt és van a lakossági igényeket kielégítő javító-szolgáltató szervezeteknek, kisipari műhelyeknek. Ezek különböző igényeket elégítenek ki, mint például: ruhanevelő, lábbelik, lakberendezési tárgyak javítása, lakások felújítása, korszerűsítése, mosás-vegytisztítása, takarítás stb. A háztartások nagy többségében az elmúlt évtizedekben különféle rendeltetésű gépeket, készülékeket szereztek be és alkalmaznak. Ezek túlnyomó többsége elektromos energiával működik. Rádió, tv, szárítókészülékek konyhai robotgépek, mosogató, daráló, szeletelő, habverő stb. gépek, készülékek. Széleskörben elterjedtek a hűtőgépek, mélyhűtők, grillsütők stb. A szolgáltató műhelyek munkája iránti igények jelentős hányadát a személygépkocsi, motorkerékpár, újabban teherautó tulajdonosok részéről jelentkező megbízások jelentik.

A fentiekben említett igényeket kielégítő szolgáltatásokat nyújtó szervezetek, kisipari műhelyek növekedő jelentőségét olyan tényezők jelzik, mint például: az azokban foglalkoztatott dolgozók számának, a szervezetek, műhelyek területének, az általuk felhasznált villamosenergiának a gyarapodása stb.

A legtöbb problémát és gondot a települési infrastruktúra szempontjából a közüzemi szolgáltatások rendszerének lehatárolása, illetve meghatározása jelenti. A mai gyakorlat ezt a szektort a műszaki infrastruktúra fogalommal illeti; ez a jövőben is aligha igényel változtatást. (Úgy tűnik ebben a vonatkozásban van leginkább „konszenzus” a témával foglalkozó szakemberek között.) A problémát az jelenti, hogy a műszaki infrastruktúra hálózati rendszerei által továbbított, közvetített szolgáltatásokat a települési infrastruktúra szempontjából hogyan értelmezzük és használjuk.

Vizsgálataink során a műszaki infrastruktúra hálózati rendszerei által továbbított közüzemi szolgáltatásokat úgy értelmezzük, mint amelyek a lakosság, és a lakosság közvetlen ellátásához szolgáltatásokat nyújtó közösségi és közellátási intézmények ellátását biztosítják. Ide soroljuk az energiaellátást, és annak alrendszereit, a villamos-, gáz- és távhőellátást. Ide tartoznak a vízellátással, a településekben keletkező szennyvizek, valamint csapadékvizek elvezetésével kapcsolatos hálózati és létesítményi rendszerek. Dilemmát jelent a szennyvizek elhelyezésével, kezelésével, hasznosításával foglalkozó létesítmények hovasorolása. Erre a kérdésre a későbbiekben még visszatérünk. A közüzemi szolgáltatások közé soroljuk a hírközlés rendszereit, a telefont, a telex és telefax rendszereket, valamint mindazon berendezéseket és létesítményeket, amelyek a települések lakossága számára a rádió és a televízió által közvetített programok vételi feltételeit műszaki szempontból biztosítják.

Célszerű és szükséges a közlekedéssel és szállítással összefüggő szektor elkülönítése és önálló kezelése a települési infrastruktúra keretében. A mai gyakorlat a közlekedést egyértelműen a műszaki infrastruktúra elemének tekinti. A fentiekben említettekhez hasonlóan, ezen aligha szükséges vagy kell változtatni. Ebben az esetben is tisztázni kell, s ennek alapján lehatárolni, illetve meghatározni, hogy a települési infrastruktúra szempontjából a közlekedés-szállítás vonatkozásában mi említhető. Egyértelműen idesorolható a településen belüli, illetve a településközi közlekedés hálózataival, működését, karbantartását biztosítani hivatott létesítményi rendszereivel (állomások, megállóhelyek, remizek, raktártelepek stb.) együtt. Idesorolandók a hálózat és annak elemei. Különböző műszaki megoldások alapján kiépített és üzemeltetett pályák, az azokon létesített különféle létesítmények (felüljárók, aluljárók, hidak stb.), valamint a járdák. Határterületet jelentenek a nemzetközi, országos, regionális, nagytérségi kapcsolatokat biztosító hálózatok adott településben elhelyezkedő, illetve azok beépített területén áthaladó, átvezető műszaki létesítményei; mint például nagy vasúti pályaudvarok, teher- és rendezőpályaudvarok, kikötők, repülőterek stb. Bár ezek a létesítmények az adott települések területén helyezkednek el, ott fejtik ki működésüket, meghatározói a település szerkezetének, a területfelhasználás rendszerének. Ilyen értelemben bárki jogosan mondhatja, hogy a települési infrastruktúra

szerves részét jelentik. Úgy tűnik, célszerűbb vizsgálódásunk választott tématerülete szempontjából is, ha ezeket a létesítményeket a műszaki infrastruktúra kategóriájába sorolva kezeljük, minősítjük, s az általunk értelmezett települési infrastruktúra körén kívül tárgyaljuk.

Sajátos szerepük és jelentőségük alapján tendenciájában növekvő jelentősége van a települési infrastruktúra keretében az üdülés-pihenés intézményeinek, létesítményeinek. Ez esetben is rögtön problémákkal és dilemmákkal találkozunk. Mi az, ami ezen intézmények, létesítmények közül a települési infrastruktúra körébe sorolható, s mi tekinthető az üdülés-idegenforgalom országos vagy regionális infrastruktúrájához tartozónak? Egyér telmű, hogy a településekben található zöldterületeket a települési infrastruktúra részének tekintjük. Ezek a területek funkciójukat tekintve, hármas tagozódásúak: a településegészségügyi követelményekből fakadóan védelmi funkciót látnak el; a település építészeti-térbeli arculatának „dekorját” jelenthetik, szépítő-díszítő funkciót látva el, s a harmadik, hogy a lakosság napi, hétvégi pihenési, felfrissülési igényeinek kielégítését hivatottak szolgálni. Ezek a területek jellegüket, funkciójukat tekintve lehetnek sétányok, parkok, városi erdőterületek. A fa, bokrok, cserje ültetvényeken kívül különböző intézményekkel, létesítményekkel felszerelve a lakosság ilyen irányú igényeinek, elvárásainak kielégítését szolgálhatják. Ettől eltérő rendeltetésűek a temető területek, sírkertek: ezek önálló szerepet töltenek be a települések életében, szerkezetében. Mindenképpen azonban a települési infrastruktúra szerves részét jelentik.

A települési infrastruktúra mind jelentősebb szektoraként különülnek el azok a létesítmények, berendezések, melyek a települési környezet védelmével összefüggő feladatok ellátására hivatottak. Napjainkban ez az elkülönülés még kevésbé kapott polgárjogot. Úgy véljük, osztva sok külföldi szerző ezirányú felfogását, célszerű ezeknek a létesítményeknek, intézményeknek önálló csoportba történő elkülönítése és kezelése. Mit sorolhatunk e csoportba? Idetartozhat a településben keletkező szennyvizek kezelésével, tisztításával, hasznosításával összefüggő létesítmények, berendezések rendszere (mechanikai, biológiai szennyvíztisztítók stb.). Itt kell megemlíteni a háztartásokban keletkező szennyvizek és szennyvíziszap ülepítésére szolgáló gödröket, szikkasztókat is, illetve külföldön ma már széles körben elterjedt – nálunk még csak elvétve található – ún. „zseb-

tisztítókat". Ugyancsak idesorolhatók a szemétiégető művek, a szervezetten – a rendezési tervekben foglaltakkal egyezően – kialakított szemét- és hulladéklerakók, építési törmelékek és meddők lerakására szolgáló területek. Ugyancsak itt említhetők a fejlett nyugati államok városaiban már széleskörűen alkalmazott, s a zajvédelem céljait szolgáló „védőfalak”. Ezek a városok, illetve a községi települések legfrekvenciáltabb területein – mint például iskolák, kórházak, kulturális intézmények stb. környékén – nemcsak területfelhasználási elemként, hanem műtárgyként is a települési infrastruktúra egyik meghatározó elemét jelentik/jelenthetik.

A mai gyakorlat a települési infrastruktúra fogalomkörében fentiekben említett hálózati és létesítményi rendszerek megnevezésére, minősítésére egyszerűen az infrastruktúra fogalmát használja. Ezzel párhuzamosan széleskörűen használják a kommunális infrastruktúra fogalmát. Az infrastruktúra fejlesztése, korszerűsítése nemcsak új értékek létrehozására irányuló tevékenységet jelent. Az új értékek létrehozásával egyenrangú feladat az infrastruktúra zavartalan működését, hatékony funkcionálását szolgáló feltételek megteremtése, folyamatos biztosítása.

Ez érinti az infrastruktúra majd minden elemét nemcsak a településeken belül, hanem a települések beépített területén kívüli térségekben is. Enélkül nem lehet érdemben az infrastruktúra fejlesztéséről beszélni. Az új értékek létrehozására és ezzel szoros összefüggésben a meglévő értékek zavartalan működési feltételeinek biztosítására irányuló fejlesztési magatartás eredményezheti az infrastruktúra és egyes szektorainak hatékony működését, a létrehozott, működő infrastruktúra adottságainak teljesebbkörű kihasználását-hasznosítását.

A települési infrastruktúra és a kommunális infrastruktúra összefüggését szemléltetjük az alábbi példával.

A hulladékgyűjtés, szállítás, ártalmatlanítás és hasznosítás egységes folyamatként szervezett rendszere elősegítheti a lakóterületek és a települések más funkcionális egységeinek (közterületek, ipari és raktárterületek stb.), a különféle rendeltetésű és jellegű intézményeknek a zavartalan működését; alapjaiban befolyásolja a környezet állapotát (légtér, a talaj, a vízfolyások, különösen a talaj különböző rétegeiben elhelyezkedő vizek védelmét, a lakosság egészségi állapotának megőrzését, és a természeti és települési környezet természeti-táji adottságokon alapuló megjelenésének

fennmaradását); a hulladékok újrahasznosítása révén nyerhető haszon a települések fejlődésének kiegészítő forrásaként értékelhető.

A hulladék gyűjtése, szállítása, ártalmatlanítása és hasznosítása szoros összefüggésben van az infrastruktúra olyan elemeinek fejlesztésével, korszerűsítésével, mint:

- az úthálózat fejlesztése, korszerűsítése regionális és helyi értelemben;
- az energiaellátás, elsősorban villamosenergia biztosítás feltételeinek megteremtésével;
- új környezetvédelmi berendezések létrehozásával, fejlesztésével;
- és a hulladékok gyűjtésére, elhelyezésére, ártalmatlanná tételére szolgáló területek előkészítésével, ilyen rendeltetésű létesítményekkel történő ellátásával.

Ugyanakkor a hulladékgyűjtés, szállítás, ártalmatlanítás és hasznosítás az infrastruktúra újabb szektorait hívja életre, gazdagítja a települések infrastrukturális ellátottságát. Például szemétfeldolgozó, szemétegető művek létesítése és üzemeltetése, a másodlagos hasznosítás céljait szolgáló üzemek, berendezések létrehozása – többek között – a ma legmarkánsabban megfogalmazható elemei a települések infrastruktúra ellátottsága gyarapodásának.

Mindenképpen helytálló azokról a létesítményekről, szervezetekről külön említést tenni – külön csoportba gyűjteni -, melyek az adott település működéséhez, üzemeltetéséhez a már említetteken kívül hozzátartoznak. Ilyenek lehetnek például a köztisztasági vállalatok; a közösségi használatú területek fenntartásával, karbantartásával foglalkozó szervezetek; azok az önálló vállalkozási-gazdálkodási alapon működő üzemek, szervezetek, melyek a települések karbantartásával, üzemeltetésével kapcsolatos műszaki feladatokat látják el, mint például: közvilágítás, különféle rendeltetésű és jellegű táblák, feliratok készítése, elhelyezése, karbantartása. Tulajdonképpen idesorolhatók a faiskolák, virágnevelő kertészetek, amelyek termékeiket vagy annak nagy részét a települések díszítésére, szépítésére használják fel. Megemlítendőek még azok a gépjavító telepek is, ahol a települések működtetésével, karbantartásával foglalkozó gépek, berendezések javítását, alkatrészcserejét látják el (például szemét- és hulladékgyűjtő-szállító gépek, hótakarító gépek stb.).

2. A települési infrastruktúra szerepe a települések fejlődésében

Az infrastruktúrának mindenkor meghatározó szerepe volt a települések életében, fejlődésében. Településeink közelmúltbani és napjainkban végbemenő fejlődési folyamatai még inkább megerősítik és kihangsúlyozzák az infrastruktúra meghatározó szerepét a népesség te-lepülési viszonyainak és életkörülményeinek alakulásában, annak javulásában, netán rosszabbodásában.

A települések infrastruktúrája szinte egyidős a településekkel. A települési infrastruktúra helyzetét, összetevőit, sajátosságait tágabb értelemben a mindenkori társadalmi-gazdasági viszonyok, a technika fejlettsége, a kulturális színvonal és hagyományok, az emberek közösségi-társadalmi szerveződésének fejlettsége, formái és módszerei, a különböző politikai mozgalmak, pártok által kifejtett tevékenységek hatása, az egyházak révén közvetített elvárások határozták és határozzák meg. Szűkebb értelemben a települési infrastruktúra helyzetét, fejlettségét a települések földrajzi elhelyezkedésének feltételei és adottságai, helyi és helyzeti energiái, a természeti viszonyok, táji adottságai befolyásolják. Az elmúlt évezredek során az egyes történelmi korok eltérő viszonyai, sajátosságai különbözőképpen, gyakran ellentmondásosan befolyásolták a települések és infrastruktúrájuk helyzetét, fejlődésük, átalakulásuk feltételeit. Ezen feltételek között a fentiekben említett tényezők egymást erősítő, vagy gyengítő hatására alakult és fejlődött a települések infrastruktúrája, javultak vagy rosszabbodtak az azokban élő népesség infrastrukturális ellátottsági viszonyai.

Az ókor városaiban, településeiben is kiépült az akkori társadalmi-gazdasági viszonyoknak, a technika elért fejlettségi színvonalának megfelelő infrastruktúra. Egyiptom, Mezopotámia egykori városainak feltárt régészeti emlékei alapján képet alkothatunk infrastruktúrájuk sajátosságairól. Ezekben a városokban meghatározó szerepe volt a városok életében, az infrastruktúrában a kultikus építményeknek, a világi hatalom, a katonai vezetés működését segítő, biztosító intézményeknek. Az uralkodó rétegek, az anyagilag tehetősebbek nagy gondot fordítottak lakóhelyük kialakítására: a széles tömegek lakásviszonyai nagyon nyomorúságosak, el-

maradottak voltak. A mai felfogásunkat megközelítő közmű, illetve közösségi szolgáltatások kialakulásáról a feltártak nyomán aligha beszélhetünk. Tudunk arról viszont, hogy egyes uralkodók nagy parkokat, kerteteket telepítettek, s azokban a pihenés-szórakozás céljaira különféle létesítmények épültek.

A görög városállamok településeinek feltárt emlékei már viszonylag fejlett (vagy a korábbi periódusokhoz képest fejlettebb) infrastruktúráról tanúskodnak. A városok központjai az agorák meghatározó szerepet tölthettek be nemcsak a sajátos állami-politikai, települési képződmények politikai-társadalmi életében, hanem a települések szerkezetében és a települési infrastruktúra fejlődésében is. Gazdag kiképzésű kultikus építmények, a hatalom, a helyi közösségek különböző célokra emelt épületei adtak méltó keretet ezeknek a tereknek. Szembetűnő már ebben a korban is a településen belüli racionális funkciómegosztás, melyet az épületek és építmények területi elhelyezkedése, funkcionális-térbeli tagozódása és a területfelhasználás rendszere fejezett ki. Különösen említésre méltó a szórakozások, a színházi élet, a különféle sportrendezvények, ünnepi játékok szervezésére szolgáló intézmények és építmények látványos és hangsúlyos elhelyezkedése és gazdag építészeti formavilága a települési infrastruktúrában. Kikötők, hajóépítő „üzemek”, a kereskedelem, halászat, a kézművesség céljaira szolgáló épületek fontos elemei voltak a települések infrastruktúrájának.

A települési infrastruktúra fejlődésének magasabb szakaszát jelzik a római birodalom városainak, településeinek maradványait feltárt ásatások. Ez különösen jól megfigyelhető hazánk dunántúli városaiban, településeiben, melyek létrejöttüket és fejlődésük első jelentős szakaszát a római birodalom itteni terjeszkedésének, a pannónia tartomány létének köszönhetik. Ezekre a városokra is jellemző – ami a görög városok sajátja volt –, a funkcionálisan jól átgondolt településszerkezet, a különböző települési funkciók térben jól tagoltan elhelyezett rendszerei. Itt is a fő szerepet a közösségi társadalmi és politikai élet centrumai, a fórumok jelentették. A lakók elhelyezésére szolgáló épületek telepítése mellett nagy súlyt fektettek a különféle ünnepi rendezvények, játékok, sporttalálkozók, énekünnepségek fogadására alkalmas építmények, szabadtéri létesítmények megfelelő elhelyezésére, kialakítására. A települési infrastruktúra

gazdagodásának sajátos példáját mutatják a római városok. Megjelentek a vízellátó rendszerek, melyek gyakran több település ellátását szolgálták. A keletkezett szennyvizek elvezetésére csatornaműveket építettek. Világították a városokat, összegyűjtötték és megsemmisítették a keletkező szemetet és hulladékot. Gondot fordítottak az úthálózat kiépítésére és rendszeres karbantartására. A városok folyó menti részeinek árvizek elleni védelmét jól tervezett, kiépített műtárgyak biztosították. Fontos eleme lett a városoknak a telepített és gondozott zöldterület, elsősorban a gazdagabbak lakókörnyezetében, az állami és kultikus intézmények épületei, együttese körül.

Új szerepkört, sajátos funkciók ellátását jelentette, s egyben egyedi arculatot kölcsönöz a városok, települések fejlődésének, életének a középkor társadalma és gazdasága. Ezt markánsan kifejezik a települési infrastruktúra elemei is. A települések szerkezetében, a települési infrastruktúrában központi helyet foglalnak el a templomok, egyéb más kultikus építmények (kolostorok, rendházak, majd az egyház iskolái), valamint az uralkodás, a hatalom jelképei, a várak, várkastélyok, a különféle jellegű erődítmények. Meghatározó szerepe van a piacnak, vásárok céljaira szolgáló helyeknek. E körül, mint a város/településfejlődést meghatározó elemek körül tömörül, fejlődik, fokozatosan terjeszkedik a középkori város. A települési infrastruktúra tovább bővül, új építményekkel, létesítményekkel gazdagodik. A városok fejlődésében, infrastruktúrájukban mind markánsabb meghatározó szerepet töltenek be a lakóterületek, a lakóépületek együttese (ez egyaránt vonatkozik a palotákra, a patricius házakra, a szegények/szegényebbek hajlékaira). A fejlettebb országokban épített lakóépületek nemcsak létrejöttük idején, hanem ma is az érintett városok infrastruktúrájának kiemelkedő jelentőségű elemei. A római és a görög városokkal szemben a szórakozás, sport, kultúra ápolására hivatott intézmények szerepe, jelentősége lényegesen visszaszorul.

A tőkés gazdálkodási viszonyok fokozatos kialakulása és fejlődése alapjaiban új helyzetet teremtett a városok, települések fejlődésében is. A céhrendszer felszámolása után előbb jelentősebb műhelyek, manufaktúrák, majd később nagy gyártelepek, üzemek létrejötte, fejlődése a munkakerő nagymérvű koncentrációját váltotta ki az ipari tevékenységnek helytadó városokban, s azok közvetlen vonzásában fekvő településekben. A

gyártelepek, üzemek közelében az ott dolgozók elhelyezésére lakótelepek épültek, nagyarányú bérlakásépítési tevékenység bontakozott ki. Az ipari termelés kikényszerítette az infrastruktúra kiépítését, fejlesztését. Az ipar fejlődésének, az üzemek működésének is egyik alapvető feltétele ez volt. Ennek hatása közvetve és közvetlenül a települések fejlődését is befolyásolta (például kiépül a közműves vízellátás, a keletkező szennyvizek elvezetésére szolgáló csatornahálózat, a szállítási-közlekedési kapcsolatok rendszere stb.). A tömeges lakásépítéssel együtt, az iparnak helytadó településekben megjelennek azok az intézmények (oktatási, egészségvédelmi, kulturális, kereskedelmi-vendéglátó stb.), közösségi szolgáltatásokat nyújtó műhelyek, létesítmények (például a kommunális gazdálkodás, a közművek és az energiaszolgáltatás rendszerei), melyek a városi infrastruktúra elválaszthatatlan elemei lesznek. Az infrastruktúra gyors fejlődését, korszerűsödését nagymértékben segítette a technikai fejlődés, a korszerű gyáripar nyújtotta lehetőségek hasznosítása (a közművek kiépítésének korszerű ipari bázisa, a közlekedés műtárgyai, hírközlési eszközök stb.).

Az infrastruktúra felgyorsuló fejlődése és ennek eredményeként a települések népessége ellátottsági viszonyainak számottevő javulása – a középkor világában tapasztaltakhoz képest – korántsem azt jelentette, hogy minden rendben lett volna, vagy netán megoldódott volna ezen a területen. A nagymérvű népességkoncentráció, a dolgozók széles tömegei számára létrehozott lakások, s az azokhoz kapcsolt közintézmények és közművek által biztosított szolgáltatások csak az elemi életfeltételeket, alacsony színvonalú életkörülményeket jelentették a tőkés gazdasági viszonyok kialakulásában, fejlődésének első szakaszában. Nem véletlen, hogy a legkülönbözőbb elképzelések, javaslatok születnek meg a települési viszonyok átalakítására, a lakosság ellátottsági viszonyainak javítására. Az utópista szocialisták elgondolásaihoz hasonlóan a munkásmozgalom által megfogalmazott célok, törekvések a népesség települési viszonyainak jobbítását, átalakítását tartalmazták.

A két világháború közötti években a lakáskérdés a települések infrastruktúrájának elsőszámú problémája lett. Politikai, gazdasági, települési és a szűken vett infrastruktúra értelmében egyaránt. A lakáskérdés felvétele és megkülönböztetett szerepének hangsúlyozása együtt járt a mai értelemben vett települési infrastruktúra kiépítésének igénylésével, ösztön-

zésével. A tőkés gazdálkodás területén gyorsan fejlődő és magas fejlettségi színvonalat elért országok településstruktúrája is erőteljesen átalakult. A településrendszer szerkezetében meghatározó szerepet töltöttek/töltenek be a nagy metropolisok, nagyvárosok, s azok bázisán fejlődő új típusú településstruktúrák (agglomerációk, városrégiók, nagy településcsoportok stb.). Ez a folyamat a legszorosabban együttjárt a korszerű települési struktúra kiépülésével, fejlődésével, a területhasznosítás hagyományos rendszereinek átalakulásával. Az infrastruktúra gyors fejlődése jelentős szerepet játszott a városok/települések társadalmi szerkezetének átrendezésében, a szegregáció elmélyülésében. A városok központját, központi negyedeit elfoglalják a különféle bankok, pénzintézetek, kereskedőházak, áruházak, üzletek, a gazdasági szervezetek irányító központjainak épületei. Nagy ügyfélforgalmuk és vásárló közönségük kikényszeríti közvetlen környezetük magas színvonalú, a kor fejlett technikájának és megoldásainak legjobban megfelelő kialakítását, berendezését. A gazdaság irányítóinak, tulajdonosainak és közvetlen kiszolgálóinak elhelyezésére alakulnak ki a városokban a tehetősebbek lakóövezetei, magas színvonalú infrastrukturális ellátottsággal. A munkásokat, kisfizetésű alkalmazottakat befogadó lakóterületek, bár a korábbi évtizedekkel szemben magasabb színvonalú infrastrukturális ellátottsággal tűnnek ki, viszonyaikban elmaradtak, jelentős mértékben korszerűtlenek.

A századfordulótól kezdve, a munkásmozgalom mind nagyobb figyelmet fordított nemcsak a társadalmi-gazdasági viszonyok átalakítására, megváltoztatására irányuló akcióknak, hanem a népesség életkörülményeinek átalakítását, új települési viszonyok létrehozását elősegítő törekvések érvényesítésére. Ezek a törekvések egyaránt jellemezték a nyugat-európai szociáldemokrata pártok politikai mozgalmait, jelszavait, meghatározó erővel érvényesültek az októberi forradalom győzelme után a Szovjetunióban is.

A szovjet hatalom első éveiben több tervpályázatot hirdetett új típusú lakótelepek kialakítására, építésére. Ezeket a lakótelepeket az akkori fel fogásnak megfelelően, teljes körű infrastrukturális ellátottsággal tervezték: vízellátás, szennyvízelvezetés, energiaellátás, közösségi és közellátási intézmények, a különböző korosztályú lakosok számára alkalmas zöldterületek. Gyakorlatilag a huszas évek végétől vette kezdetét a Szovjetunió-

ban az új városok széles körű építése, a nagy ipari centrumok dinamikus fejlesztése, átépítése és korszerűsítése. Bár a tervekben a lakásviszonyok kiépítése mellett, az infrastruktúra kiépítése és fejlesztése is szerepelt, ez elsősorban az anyagi eszközök szűkössége miatt nagyon „féloldalasra”, szűkreszabottra sikerült. Különösen szűkreszabottnak minősíthető mai szemmel a lakásprobléma kezelése, a nagyobb távú igényeknek, társadalmi elvárásoknak is megfelelő lakásviszonyok biztosítása. A települési infrastruktúra fejlesztésének az új városokra, illetve a történelmi városok új lakóterületeire történt koncentrálása együtt járt a városok régi negyedeinek, központjainak elhanyagolásával, fejlesztésük háttérbe szorításával. Ez korábbi értékeik elsatnyulásához, pusztulásához, adottságaik – elsősorban az infrastruktúra – rablógazdálkodásszerű igénybevételéhez vezetett, megfelelő építési-fejlesztési akciók hiányában, vagy azok minimális mértéke miatt tönkremenésüket eredményezte. (Sok száz város egykori egyházi épületeinek, együtteseinek ez lett a sorsa. A példákért nem kell messzire menni. Magyarországon évtizedekig nem sok figyelem övezte a telefonellátás fejlesztését. Annnyira tönkrement, hogy most a többszöröse kell/kellene nemcsak a fejlesztésre, hanem a maga idejében szükséges, de elhanyagolt felújítások pótlására.)

Alapvetően új helyzet állt elő a második világháború után. A város/településfejlesztés hatalmas volumenű és grandiózus feladatait elsődlegesen a háborúban elpusztult települések helyreállítása határozta meg. Mintegy fél évszázaddal a második világháború befejezése után, ma már egyértelműen mondhatjuk, hogy a kialakult két világrendszer gazdasági versenyének egyik meghatározó színtere ezen a területen koncentrálódott.

A piacgazdálkodás országaiban uralmon lévő, vagy ellenzéki szerepet betöltő pártok egyformán felismerték és elismerték, hogy a politikai-társadalmi, nem kis mértékben gazdasági problémák helyes és tartós megoldást biztosító kezelésének egyik meghatározó, döntő feltétele a népesség széles tömegei számára korszerű településviszonyok, s ennek keretében lakás és infrastrukturális ellátottsági viszonyok megteremtése. Ilyen célokat, programokat fogalmaztak meg Közép- és Kelet-Európa országaiban is.

Nyugaton és keleten egyaránt helyreállították a háborúban elpusztult városokat, településeket. Pontosabban fogalmazva, nemcsak helyreállított-

ták a korábbi állapotnak megfelelően, hanem a kor technikai színvonalából fakadó lehetőségek alapján új feltételeket is teremtettek, az azokban élő, dolgozó és tanuló emberek számára.

A nyugat-európai városok és települések fejlődése több periódusra osztható. A háború utáni helyreállítás lényegében az ötvenes évek elejéig-derekéig tartott. Ezt követően még tartós tendenciaként a települési infrastruktúra fejlesztésében a mennyiségi szemlélet uralkodott: a tömeges lakásépítés feladatai megkülönböztetett elsőbbséget élveztek. Már ez a korszak is együttjárt a korszerű infrastruktúra kiépítésére, fejlesztésére irányuló törekvésekkel. Alapvetően új helyzetet jeleztek és jelentettek a hetvenes évek. A környezetvédelem követelményeinek előtérbe kerülése az infrastruktúra minőségi fejlesztésének igényét, az ezzel szemben támasztott követelményeket fogalmazta meg. A települési környezet védelme, a környezet alakítása együttjárt az ezt segítő, szolgáló korszerű infrastruktúra kiépítésével, fejlődésével.

Érdekes és szükséges e helyütt is felidézni a települési infrastruktúra fejlesztésének gyakorlatát a második világháború utáni évtizedekben a szocialista országokban. Ezek az országok településpolitikai elveikben, településfejlesztési törekvéseikben deklarálták az infrastruktúra, különösen pedig a települések infrastrukturális ellátottsági viszonyainak fejlesztését. A gyakorlatban azonban elhatározásaiknak kevésbé szereztek, vagy tudtak érvényt szerezni. Ebben több körülmény együttes hatása érvényesült. Döntő tényező volt a nagymérvű tőkeszegénység, a beruházási eszközök szűkössége. Ezt ki kell egészíteni azzal is, hogy a második világháború után elmaradott gazdasági fejlettségi szintről indultak, ezen belül településeik elmaradottsága még nagyobb mérvű volt. (Ez alól csupán Csehszlovákia csehországi része és bizonyos vonatkozásban Németország keleti felének egyes térségei jelentettek kivételt.)

Ezekben az országokban „szovjet előkép” alapján törekedtek a népesség települési viszonyainak átalakítására, a településrendszer és a települések fejlesztésére. Történelmileg kialakult, a közép-kelet-európai országok adottságainak megfelelő településhálózati viszonyok között új városok építését határozták el. Először ezt azzal motiválták, hogy a szocialista iparosítás újonnan telepített nagy létesítményei közelében a dolgozók letelepítése érdekében irányozták elő új városok építését. Ennek nyomán e-

zekben az országokban több tucat új város építésére került sor: Lengyelországban például Nova Huta, az NDK-ban Eisenhüttenstadt, Magyarországon Dunaújváros, Komló, Kazincbarcika stb. Ugyanakkor katasztrófá-lisan elhanyagolták a történelmi városok felújítását, helyreállítását, infrastruktúrájuk korszerűsítését. A városfejlesztésnek ez a gyakorlata odavezetett, hogy a települési infrastruktúra-fejlesztés súlypontjai az új városok lettek. Itt „korszerű” – legalábbis az adott kor körülményeihez igazodóan elfogadható – infrastrukturális ellátottsági viszonyokat igyekeztek kiépíteni (korszerű lakásvizonyok, bár kisméretű lakások: közintézmények, megintcsak „szépséghibával”; közép-, netán felsőfokú intézmények ritkán épültek). A meglévő városok múltból örökölt, kiépült infrastruktúráját a gyors, nagymérvű népességnövekedés kiszípolozta, szinte lehetetlen helyzetbe hozva. A meglévő városok infrastruktúrájának a fejlesztésére az adott – nagyon korlátozott – lehetőségekhez képest is méltánytalanul keveset fordítottak. A városfejlesztés képtelen volt lépést tartani az infrastrukturális ellátottsági viszonyok javításával. Különösen kiélezte a helyzetet a falusi települések népességének elvándorlása, városokba települése.

Még kedvezőtlenebb helyzet alakult ki a falusi települések vonatkozásában. A falufejlesztés egyoldalú „ideológizálása” nyomán csak a kiválasztott falvak rendszerét illetően terveztek infrastrukturális fejlesztéseket. A gyakorlatban ez is csak hézagosan, féloldalasan valósult meg. A falvak nagyobb többségében az amúgy is hiányos, nagyon korszerűtlen infrastruktúra leromlott, elpusztult. Sajátos ellentmondás, feszültség alakult ki: a falvak jelentős részében nagy lakásépítést valósítottak meg. Ehhez azonban nem, vagy csak alig épült ki az alpinfrastruktúra. Ezek a körülmények összességükben rendkívül nagy feszültségforrásokat hívtak életre a népesség települési viszonyaiban, a települési infrastruktúrában.

A múltbeli örökség terhes következményein, a tőkeszegénységen kívül a települési infrastruktúra fejlesztésének elhanyagolásában ideológiai-politikai okok is közrejátszottak. Nem ismerték fel, illetve nem ismerték el milyen szerepe, jelentősége van az infrastruktúrának nemcsak a népesség életkörülményeinek alakításában, hanem a korszerű termelés feltételeinek biztosításában. Az infrastruktúrát mintegy „szükséges rossz” tekintették. Olyan értelemben, hogy az nem „termelő szektor”: fejlesztése, korszerűsítése nem járul hozzá a népgazdaság alapjainak bővítéséhez. Az

a megkülönböztetés, amelyet lényegében a mai napig is alkalmaznak a „termelő és nemtermelő szektor” bontással, az egyik forrása az infrastruktúra, s ezen belül a települési infrastruktúra szerepe lebecsülésének.

A hetvenes években erősödött a felismerés az infrastruktúra-fejlesztés szerepét, jelentőségét illetően. A számok azt jelzik, hogy valamelyest gyarapodott az e célra fordított beruházási összegek nagysága és a beruházásokon belüli aránya. Ez a fejlesztés, illetve korszerűsítés nagyjából a házgári építési technológiával létrehozott nagy lakóterületi egységek, lakótelepek infrastrukturális háttérét szolgálta; a települési infrastruktúra fejlesztésének itt alakultak ki a súlypontjai. Változatlanul kis összegeket fordítottak a történelmi városok korszerűsítésére, megújítására, a falusi térségek alapinfrastruktúrájának megteremtésére, fejlesztésére. Ez a folyamat nagyon sok negatív példát tud felmutatni. Csehszlovákia egyike azon európai országoknak, ahol a múltbeli történelmi fejlődés eredményeként kulturális értékekben rendkívül gazdag városok hálózata alakult ki. A legutóbbi időkig ezeknek az értékeknek a helyreállítása, korszerűsítése, a megváltozott körülményekhez alkalmazkodó funkciókkal egyező átalakítás váratott, illetve várat magára. A tényhelyzet szempontjából jelezük, hogy csupán néhány városban van már mozgás kisebb léptékű akciók nyomán ebben az irányban (Prága központja, Pozsony stb.). A Szovjetunió évtizedek óta katasztrófális mezőgazdasági válsággal küzd. Ennek egyenes következménye a krónikus élelmiszerhiány, a falusi térségekből nagy tömegben elvándorol a népesség. Az okok – mint azt például a szovjet akadémia Szociológiai Intézetének felmérései mutatják – többek között a falusi térségek nagymérvű, szinte középkori viszonyokat visszatükröző infrastrukturális elmaradottságában keresendők. Az infrastruktúra hiánya, elmaradottsága nemcsak az ott élő népesség életkörülményeit éltetfeltételeit konzerválta hihetetlen alacsony színvonalon, hanem a gazdaság további fejlődésének is egyik legnagyobb gátja lett.

Magyarország második világháború utáni ezirányú fejlődése nem jelentett kivételt a térség többi országaihoz képest, mint arra már korábban utaltunk.

Hazánkra is a legutóbbi időkig jellemző volt az infrastruktúra probléma ideológizált, egyoldalúan politikai megítélése. Ennek nyomai egyértelműen felismerhetők a népgazdaságfejlesztés korábbi gyakorlatában,

a gazdaságpolitikai prioritások és törekvések megfogalmazásában és érvényesítésében. Lényegében csak az utóbbi egy-másfél évtizedben fogalmazódnak meg markánsabban az infrastruktúra, s ezen belül a települési infrastruktúra fejlesztésének elmaradásából, egyoldalúságából következő károk, illetve az infrastruktúra fejlesztésének elengedhetetlen követelménye. Ezt is elsődlegesen a gazdaság kibontakoztatása és a felzárkózás érdekében hangsúlyozzák.

Az infrastruktúrafejlődés-településfejlődés közötti kapcsolatok történelmi alakulásának vázlatos bemutatása alapján is egyértelműen megfogalmazható – az a korábban már említett – következtetés, hogy az infrastruktúra szinte egyidős a települések létrejöttével: az infrastruktúra mindenkor meghatározó szerepet töltött és tölt be a települések életében, fejlődésében. A településfejlődéssel való kölcsönös kapcsolatai történelmi folyamatának nyomán jelzi azt a megfogalmazható általános érvényű következtetést is, hogy a települési infrastruktúra mindenkori helyzete, fejlettségi színvonala, fejlődése a legszorosabb összefüggésben van az adott kor társadalmi-gazdasági viszonyaival, a technika, a műszaki fejlődés elért színvonalával. Amennyiben az infrastruktúra fejlettsége, korszerűsége elszakad a társadalmi-gazdasági viszonyok által garantálható feltételektől, az különböző intenzitású, jellegű feszültségforrások megjelenését, felhalmozódását eredményezheti.

Az elmondottakból egyértelműen következik az infrastruktúra legszorosabb kötődése a gazdasághoz, a gazdaság által ösztönzött, támogatott műszaki tudományos és technológiai fejlődéshez. Ez a következtetés általános érvénnyel fogalmazható meg. Az egyes korok társadalmi körülményei, a gazdaság adott feltételei és lehetőségei a lakosság különböző rétegeinek, csoportjainak ellentmondásosan érvényesülő elvárásai, igényei közvetetten és közvetlenül érvényesülő áttételeken keresztül befolyásolják és érintik az infrastruktúra helyzetét, fejlődésükkel összefüggő körülményeket.

A település-infrastruktúrafejlődés összefüggéseinek vizsgálata, különösen az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján lehetőséget adnak néhány alapvető, törvényszerűségekre utaló összefüggés megfogalmazására. Az egyik ilyen összefüggés, hogy a települési infrastruktúra létrehozásában – mint az infrastruktúrában általában – a társadalom egésze érdekelt: az

állam, a különböző vállalatok, üzemek, intézmények, a különböző szintű és jellegű önkormányzatok, a lakosság széles rétegei. Különbözőképpen alakult és alakul azonban az infrastruktúra létrehozásában és működtetésében érintettek és érdekelték körének részvétele, teherviselése, hozzájárulása. Történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a helyi közösségek, önkormányzatok és a lakosság nagyobb arányú részvétele meghatározó szerepet tölt be az infrastruktúra működésének hatékonyságában, az e célra szolgáló eszközök felhasználásában.

Másik alapvető jellegű összefüggés, hogy a települési infrastruktúra fejlesztése, korszerűsítése, fenntartása, rendeltetésszerű üzemeltetése az infrastruktúrához hasonlóan igen költségös, drága befektetés. A lakosság – állandó tendenciaként érvényesülő – infrastruktúra érzékenységének erősödése, az infrastrukturális ellátás-szolgáltatás újabb és újabb elemeinek megjelenése, a területi és településközi munka- és funkciómegosztás elmélyülése a települési infrastruktúra további fejlődését, gazdagodását eredményezi. Ez következményeiben, kihatásaiban nagy összegű befektetéseket igényel. Ezt jól szemlélteti a gazdaságilag fejlett országok költségvetési kiadásainak áttekintése mind össz állami vonatkozásban, mind pedig az egyes területegységekben működő helyi önkormányzatokat illetően.

Alapvető konfliktus helyzetet jelent nemcsak a gazdaság életében, fejlődésében, hanem a települések vonatkozásában is az a körülmény, hogy az infrastruktúra egyes elemei, hálózati és intézményi rendszerei hosszú ideig szolgálják az adott települést, biztosítják a lakosság életfeltételeit, meghatározzák életkörülményeit. Ez magából az infrastruktúra sajátos belső jellegéből fakadó körülmény. Ugyanakkor azonban nagyon hamar bekövetkezik a települési infrastruktúra szektoraiiban, elemeiben is az erkölcsei-morális elavulás, kopás. Ez a körülmény állandó konfliktus helyzetet jelent. Épületek, építmények gyakran századokon keresztül is fennmaradnak, működnek, állandó felújításuk, korszerűsítésük gazdálkodási, műszaki fenntartási szempontból – vagy akár higiéniai vonatkozásban – gyakran megoldhatatlan helyzetet jelent/jelenthet. A legszembetűnőbbben az élettartamot illetően követhetjük nyomon az infrastruktúra állandó és változó jellegét. Ezért is szorgalmazzák – különösen az utóbbi másfél-két évtizedben – a rugalmas megoldások alkalmazását: az épületek kialakításában, felszerelésében, berendezésében. Ennek révén is egyrészt elősegíte-

ni, biztosítani a többcélú igénybevétel lehetőségeit, másrészt pedig kivédeni a gyors avulásból bekövetkező társadalmi-morális konfliktus helyzeteket.

Az utolsó, egyben szintén meghatározó jelentőségű sajátossága a települési infrastruktúrának, hogy különböző tulajdonviszonyokat takar. Az állami tulajdon visszaszorulásával is jelentős szerepe marad a köztulajdonnak a települési infrastrukturális létesítmények létrehozásában, fenntartásában és működtetésében. A tulajdonviszonyok sokoldalúsága és nagy konfliktusok révén érvényesülő ellentmondásos helyzete mindenkor igen gondos kezelést igényel a települési infrastruktúra fejlesztése-fenntartása területén is. Napjainkban nemcsak Magyarországon, hanem a piacgazdálkodás viszonyai között működő országokban is az önkormányzati tulajdonú és kezelésű települési infrastruktúra súlyos gazdálkodási, működtetési és egyéb problémákat jelez. Ez olyan körülmény, mely közvetlen következményeiben a népesség ellátottsági viszonyainak helyzetét rontja, nehezíti, s az idő múlásával súlyos feszültségforrások kialakulásához, elmérgesedéséhez vezethet.

A települési infrastruktúra megkülönböztetett szerepét és jelentőségét felismerve, a témát az Egyesült Nemzetek Szervezete is kiemelt problémaként kezeli. A HABITAT, az ENSZ emberi településekkel foglalkozó 1976. évi vancouveri konferenciáján átfogó akciótervet dolgoztak ki a nemzetek számára a települési életminőség javítására. Az akcióterv, melyet a 132 résztvevő ország képviselői egyetértőleg elfogadtak, 64 ajánlást tartalmaz, hat témakör vonatkozásában. Ezek között az egyik témakör a lakás, műszaki és szociális infrastruktúrával foglalkozik. Úgy véljük, tanulságos és hasznos lehet ezen ajánlások felidézése.

LAKÓHELY, INFRASTRUKTÚRA ÉS SZOLGÁLTATÁS

„... a településfejlesztési politika legfőbb célja a lakóhely, infrastruktúra és szolgáltatások biztosítása azok számára, akik azokat igénylik, az igényeknek megfelelő ütemben és a lehetőségeiknek megfelelő anyagi és társadalmi ráfordítások révén.”

Ajánlások:

1. A lakás-, infrastruktúra- és intézményellátást integrált módon kell megtervezni és a körülményeknek megfelelő ütemben kell biztosítani.
2. Az alapvető emberi igények kielégítése során a lakás-, infrastruktúra- és intézményellátást összhangba kell hozni a társadalmi-gazdasági fejlődés célkitűzéseinek megvalósításával.
3. A lakás-, infrastruktúra- és intézményellátás normái legyenek összhangban a helyi erőforrásokkal, folyamatosan fejlődjenek, legyenek ésszerűek, alkalmazkodjanak a helyi szokásokhoz, kultúrához és feltételekhez. A normákat a megfelelő hatósági (kormányzati) szervek állítsák össze.
4. A lakások, az infrastruktúra, az intézmények tervezése és építési technológiája alkalmazkodjon a jelenlegi igényekhez, de legyen alkalmas a jövőbeni igények kielégítésére is, hasznosítsa a helyi nyersanyagbázist és építőtechnikát, és tegye lehetővé az életkörülmények fokozatos javulását.
5. Különös figyelmet kell fordítani az energiaforrások és a különböző energiaforrás-típusok hatékony felhasználására a települések tervezésénél és infrastrukturális fejlesztésénél, elsősorban a munkahelyek és lakóhelyek területi csoportosításánál.
6. A lakások, az infrastruktúra, az intézmények tervezése során, az alternatívák értékelésénél figyelmet kell fordítani a velük kapcsolatos társadalmi, környezeti és gazdasági ráfordításokra és keletkező előnyökre, mégpedig a beruházás költségei mellett az üzemeltetéssel, fenntartással, karbantartással kapcsolatos kihatásokra is.
7. Minden országnak fel kell ismernie az építőipar kiemelkedő jelentőségét. A társadalmi célok elérése és a települések által igényelt termelési feladatok megvalósítása érdekében szükség van az építőipar politikai és pénzügyi támogatására, műszaki fejlesztésére.

8. Szükség van az intézményes kereteken kívüli lakás-, infrastruktúra- és intézményépítési tevékenység támogatására, főként ha az a leginkább rászorulókat szolgálja.

9. Az országos lakáspolitikai feladata, hogy megfelelő lakóhelyet és szolgáltatásokat biztosítson az alacsony jövedelmű népességcsoportok számára, hogy az erőforrásokat a szükséglet mértékében ossza szét.

10. A lakáspolitikai előterébe kell állítani azokat a programokat és eszközöket, amelyek aktívan támogatják az egyéni vagy valamilyen együttműködési formában történő saját lakásépítési és -fejlesztési akciókat.

11. Az infrastruktúra-fejlesztés politikájának biztosítania kell az egyenlőséget a közműellátás, a munkahelyek és az üdülőterületek megközelítése vonatkozásában, és gondoskodnia kell a környezeti ártalmak csökkentéséről.

12. Az egészséges vízellátás és a szennyvízelvezetés fejlesztését olyan módon kell megtervezni, hogy egy meghatározott időpontig a lakosság egésze ellátásának vonatkozásában számottevő mennyiségi és minőségi eredmények jelentkezzenek. Az ezzel kapcsolatos célkitűzéseket minden országnak rögzítenie kell és azokat meg kell tárgyalni az Egyesült Nemzetek soron következő vízügyi konferenciáján.

13. A településfejlesztés során gondoskodni kell a környezeti minőség védelméről. A szennyezés-kibocsátás minimálisra csökkentésével el kell kerülni a környezet elszennyeződését. Olyan esetekben, ha a szennyezőanyagok keletkezése elkerülhetetlen, gondoskodni kell a megfelelő kezelésről és lehetőség szerint gondoskodni kell a szennyezőanyagok újrafelhasználásáról.

14. A közlekedési politika kialakítása során elsőbbséget kell biztosítani a lakosság többségének érdekeit szolgáló fejlesztési megoldásoknak, gondoskodni kell a tevékenységek célszerű térbeli csoportosításáról, mindenekelőtt a tömegközlekedést kell fejleszteni, csökkenteni kell a zsúfoltságot és a gépjárművek által okozott környezetszennyezést.

15. Az egészségügyi, táplálkozási, oktatási, biztonsági, pihenési feltételeket és a többi alapvető szolgáltatást biztosítani kell az ország minden részén, a lakosság szükségleteinek megfelelően. Az ezzel kapcsolatos célkitűzések a jelentőségüknek megfelelő helyet foglaljanak el az országos fejlesztési tervekben és az erőforrások elosztása során.

16. A kormányok dolgozzák ki a vidéki – falusi – területek integrált tervezésének új alapjait annak érdekében, hogy a szétszórtnak, elszigetelten elhelyezkedő települések lakossága is részesüljön az alapvető szolgáltatásokból.

17. A kormányoknak törekedniük kell a spontán településekben az ellátás biztosítására, azok fizikai, területi átszervezésére olyan módon, amely ösztönzőleg hat az ott élő lakosságra, és bekapcsolja a „periférikus” csoportokat a nemzeti fejlődés folyamatába.

18. A nemzeti kormányok működjenek együtt a helyi és regionális hatóságokkal és szervezetekkel az üdülőterületek, üdülési létesítmények tervezése, fejlesztése során a lakosság fizikai és szellemi jólétének fokozása érdekében.

II. AZ INFRASTRUKTÚRA SZEREPE A TELEPÜLÉSSZERKEZETBEN ÉS A TERÜLET FELHASZNÁLÁS RENDSZERÉBEN

Az infrastruktúra meghatározó szerepet tölt be a településszerkezet alakulásában és a területfelhasználás rendszerében. Kettős értelemben. Egyrészt a településrendszer – vagyis az ország település állományának egészét átfogóan – vonatkozásában, másrészt a települések konkrét helyzetét, belső fejlődését illetően.

Ez különösen szembetűnően érvényesül a települési infrastruktúra hálózati (közlekedés, közművek) és humán szektoraiban (lakás, közösségi intézmények-szolgáltatások). A kommunális szektor a települési infrastruktúra kiszolgálója, így településszerkezet, területfelhasználás formáló-alakító szerep kevésbé érvényesül. A zöldfelületek infrastruktúrája egyrészt adott a településben (például erdőterületek), másrészt követő szerepet (semmiképpen nem lebecsülhetők) tölt be a településszerkezet, területfelhasználás alakításában. A környezetvédelem-infrastruktúra témakörét önálló fejezetben tárgyaljuk.

A településrendszer fejlődésében, átalakulásában, a településcsoportok, települések közötti munkamegosztás erősítésében döntő szerepe van a hálózati infrastruktúra rendszerek kiépülésének, működésének. A humán infrastruktúra a településcsoportok, települések kiegyensúlyozott(abb) fejlődési feltételei biztosításának, az emberek életkörülményei javításának, a települések közötti funkciómegosztás ösztönzésének, erősítésének egyik meghatározó tényezője.

1. A hálózati infrastruktúra szerepe a településszerkezetben és a területfelhasználásban

A hálózati infrastruktúra ezen szerepe különbözőképpen érvényesül. A korszerű infrastruktúra kialakulását, fejlődését, a településrendszer helyzetére, korszerű irányú és jellegű átalakulására gyakorolt hatását vizs-

gálva, legmarkánsabban a közlekedés-szállítás hálózati és létesítményi rendszereinek szerepe tűnik ki. A vasút, majd – hazai vonatkozásban jelentős fáziskéséssel kiépült – úthálózat, még nagyobb késéssel az autópálya építések „forradalmasították” a települések egymás közötti kapcsolatainak irányát, jellegét, megteremtették a feltételeit a települések közötti intenzív személy- és árusforgalom kibontakozásának. E folyamat hatására és rendkívül differenciáltan érvényesülő következményeként átrendeződtek és átrendeződnek a településrendszer szerkezete, a települések egymás közötti funkcionális és hierarchikus kapcsolatai. A fő közlekedési vonalak mentén, vagy metszéspontjaiban fekvő települések gyors fejlődésnek indulnak. Azokban struktúra meghatározó ipari üzemek, vagy kereskedelmi és raktárlétesítmények települnek: gyarapodnak az ellátó-szolgáltató funkciókat betöltő intézmények hálózatai: a dinamikus népességnövekedés színterei.

A közlekedési infrastruktúra fejlődése, korszerűsödése következményeiben nemcsak dinamizálja a településrendszer szerkezetének átalakulását, hanem kiváltja, elmélyíti a települési viszonyok differenciálódásának folyamatát. A vonalak közvetlen vonzásában fekvő települések fejlődése felgyorsul, míg az ettől távolabb (árnyékban) elhelyezkedő települések lassú stagnálása, majd ezt követően leépülése megy végbe. Ez a folyamat a legmarkánsabban szemlélteti a településrendszer szerkezetének átrendeződését, változását.

Ez a hatás nemcsak dinamizálóan ösztönzi az érintett térségek településeinek fejlődését, korszerűsödését, hanem új településstruktúrák kialakulását, gyors fejlődését eredményezi. Ezek a településstruktúrák a települések egymás közötti kapcsolatainak jellegétől, együttélésük intenzitásának erősségétől függően különbözőek lehetnek. A leggyakrabban megjelenő településstruktúrának tekinthetők a különböző nagyságú, jellegű, funkciójú települések közötti kapcsolatok erősödéséből kialakuló és összefüggő halmazt mutató településcsoportok. Ez a típus a települések együttélésének, funkcionális és térbeli összefonódásának legelterjedtebb struktúrája. A települések közötti együttműködés, térbeli-funkcionális összefonódás intenzívebben markáns jegyeit felmutató típusát jelentik az agglomerációk, agglomeráldó térségek. Találkozunk a településstruktúrák legfejlettebbnek tekinthető típusával, a városrégiókkal is. Ezek meglé-

tével, szerepük, jelentőségük erőteljesebb érvényesülésével számolhatunk Magyarországon is. A hazai történelmi településfejlődés sajátos képződményei a várospárok, városhármások. Fejlődésükben, átalakulásukban a közlekedési kapcsolatoknak meghatározó a szerepe. Ez a kapcsolat elmélyíti a települések-településcsoportok térbeli-funkcionális összefonódását, ösztönzi nemcsak a területi és településközi munkamegosztást, hanem kedvező feltételeket kínál az ésszerű funkciómegosztáshoz, s annak aktív érvényesüléséhez.

Sajnálatos körülmény, hogy a második világháború utáni évtizedekben hazánkban a víziközlekedés jelentőségét nem ismerték fel: a vízi utakon továbbított személy- és főként a teherszállítás volumene nem éri el a háború előtti szintet.

A víziutak a magyarországi településrendszer szerkezetének átalakulásában „ma” alárendelt szerepet töltenek be, szemben múltbeli szerepükkel és jelentőségükkel. Városaink jelentős része folyó mentén települt. Fejlődésük hatótényezői között a vízparti elhelyezkedésnek meghatározó jelentősége volt (víznyerés, vízen történő szállítás lehetőségei, erősítette a települések helyi és helyzeti energiáit, potenciálját stb.) Ezek az adottságok ma is megvannak; sajnos a vízi közlekedés-szállítás infrastruktúrájának elmaradottsága miatt kevésbé hasznosulnak.

A villamosenergia, kőolaj, földgáz továbbítására-szállítására szolgáló hálózatok, valamint a közműves vízellátás településközi, kistérségi, illetve regionális hálózatainak szerepe, funkciója követő jellegű a településrendszer fejlődésében, szerkezetének átalakulásában. Olyan értelemben, hogy nem ösztönzője, kiváltója a településrendszerben végbemenő változásoknak, hanem azokat követve, elmélyíti, erősíti a településrendszer átrendeződését, átalakulását. Különösen fontos szerepük lehet a településstruktúrák kialakulásában, az agglomerálódási folyamat intenzitásának erősítésében, a települések, településcsoportok térbeli összefonódásában, összefüggő településtest kialakulásában. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy „utána-megy” a fogyasztói igényeknek, a népesség, a termelés, más infrastruktúra ágazatok ez irányú, jellegű fogyasztói elvárásai, a kooperáció szükségességéből és lehetőségeiből adódó feladatai kielégítésének feltételeit biztosítja.

A légiközlekedés-szállítás pályái a „légben” vannak, így ezek nyomvonalai általában közvetlenül nem befolyásolják a településrendszer átalakulását. Konkrét esetekben azonban a járatok útvonalai érintik az érdekelte városokat, s ennek révén érvényesül fejlesztést gerjesztő, ösztönző hatásuk. Ezzel párhuzamosan a légi közlekedés fogadó-indító állomásai, a repülőterek, a forgalmat ellátó-kiszolgáló műszaki bázisok területi elhelyezése, még inkább üzemeltetésük során nemcsak egy adott várost, hanem nagy kiterjedésű településcsoportot érintenek. Ez a hatás sok minden szempontból bonyolult regionális összefüggéseket érint, a települések széles körének ellentmondásosan megnyilvánuló érdekeit kedvező vagy kedvezőtlen irányban és jelleggel befolyásolja. Például a repülőtér építése, majd léte, működése, kiemelt jelentőségű hatótényező az adott város és tágabb térsége fejlődésében, a fejlesztés új komponenseit váltja ki és – mint ezt a nemzetközi tapasztalatok tanúsítják – multiplikátorszerűen közvetíti még tágabb térségek, nagyobb kiterjedésű régiók felé. Ilyen szempontból ez a hatás mindenképpen kedvezőnek minősíthető. Ugyanakkor megemlítendő, hogy az ilyen jellegű létesítmények telepítése, építése a környezet állapotát, kedvezőtlen hatásoknak kitett terhelését alapjaiban érinti, annak károsodását váltja ki. (példaként említhető a Fehégyi repülőtér bővítése és ennek kedvezőtlen, negatív hatása a környezetében fekvő településekre, a lakókörnyezetre).

A közlekedés-szállítás infrastruktúrájának fejlesztése, új hálózatok létrehozása változásokat eredményez a területfelhasználás rendszerében is. Ez a hatás következményeiben kettős jellegű: közvetlen és közvetett. Közvetlen olyan értelemben, hogy a hálózatok és az adott infrastruktúra rendszerhez tartozó létesítmények (rendező- és teher-, illetve személypályaudvarok, állomások, repülőterek, a folyami személy- és teherszállítást kiszolgáló létesítmények, kikötők stb.) jelentős területeket vesznek igénybe. Ez a területigénybevétel más területhasználók érdekeit érinti, úgy is mondhatjuk, sértheti. Leginkább mezőgazdasági művelés alatt álló – gyakran igen értékes – területeket vonnak ki és vesznek igénybe a hálózatok és létesítmények elhelyezésére, építésére. Más példák azt mutatják, hogy erdőterületeket, közüzemi használatú telkeket, területeket, esetenként lakóterületeket vesznek igénybe (ez utóbbira példaként Budapest beépített területén kiépített autópálya szakaszokat említhetjük. A mai Rákos-

palota területét kettészelő M3-as autópálya nyomvonalát sűrűn beépített földszintes családiházak övezetén keresztül vezették át. Nemcsak jelentős kiterjedésű lakóterületet vettek igénybe, hanem többszáz lakóházat is le kellett bontani, vagy telkét elvenni.).

Nagyobb és mélyebbreható a közvetett hatás. A települések fejlődésének dinamizálásában mindenkor döntő szerepe volt a vasúti, közúti kapcsolatok kiépítésének, fejlesztésének, mint azt már említettük.

A hálózat kiépülése, fejlesztése nyomán az érintett települések fejlődése gyorsulhat, jelentős lakásépítési tevékenység bontakozhat ki. Mint „mágnes” vonzza magához a vasútvonal, vagy a szilárd burkolatú út építése az érintett városok, községek házhelyosztási akcióit, lakásépítést. Legújabb gyakorlatunk példáiból az autópályák közvetlen közelében épülő lakásokra, a célra felosztott házhelyekre utalunk. Ezeket a területeket a mezőgazdasági művelésből vonják ki, s ennek nyomán változik a terület-használat. A nemzetközi tapasztalatok is ezt mutatják. Az autópálya építések egyik nagy előnyű következménye a településrendszer hagyományos szerkezetében mélyreható átalakulás, változások ösztönzése, ugyanakkor a nyomvonalak – közvetlen térségükben – megváltoztatják, átrendezik a területfelhasználás kialakult rendszerét.

Az energiaszállító hálózatok és létesítmények, valamint a vízgazdálkodás vonalas és létesítményi rendszerei is jelentősen befolyásolják a területfelhasználás alakulását, változását. Az általuk elfoglalt és igénybe vett területek jelentős részt képviselnek az összterülethez képest. A vonatkozó vizsgálatok adatai szerint az igénybe vett területek túlnyomóan, vagy teljes egészében korábban mezőgazdasági célokra hasznosított területek voltak. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a létesítmények megépültét és üzem-szerű működésük megkezdését követően a korábban kivont területek kis részét ismét visszaadják eredeti rendeltetésének. A területhasznosítás sok esetben pazarló, s olyan területek sem kerülnek vissza a mezőgazdaság rendeltetésébe, ahol ennek sem kizáró oka, sem egyéb más akadályozó tényezője nem áll fenn. Indokolatlanul nagy területeket vonnak el védőövezetek címén, nagy az ún. „senki földje”-ként maradt parlagföldek aránya és kiterjedése. Ezt a helyzetet semmiképpen sem lehet kedvező irányú és jellegű átalakulásnak tekinteni a racionálisabb területhasználat felé.

Az infrastruktúra hálózati és létesítményi rendszerei településszerkezetet formáló és a területfelhasználás változását előidéző, kiváltó hatása és következményei még markánsabban érvényesülnek az egyes települések életében, fejlődésében. Az infrastruktúra hálózati és létesítményi rendszerei különböző korokban eltérő módon hatottak a települések szerkezetének alakulására, fejlődésére, a területfelhasználásra.

A városok, községi települések, a településcsoportok, településstruktúrák szerkezetét, területfelhasználásának rendszerét történelmi változásban vizsgálva, az infrastruktúra ez irányú hatása, szerepe kettős jellegűnek minősíthető. Egyrészt meghatározó jelleggel érvényesül a településszerkezet fejlődésében, a területfelhasználás mindenkor alakulásában, másrészt követő jellegű a szerepe a településszerkezetben, a területfelhasználás rendszerében.

A nemzetközi, országos, regionális, településközi kapcsolatokat lebonyolító, biztosító vonalak, hálózatok alakítják, fejlesztik, adják a városi, községi települések szerkezetét, belső vázát. Ehhez alkalmazkodik a települések fejlődése, a központok, alközpontok rendszereinek kialakulása, fejlődése: mintegy „hozzánőnek” a városi, községi települések ehhez a vázhoz. A közelmúlt településfejlődésének gyakorlata sok példát mutat erre. A fővárost Szentendrével összekötő HÉV vonal menti békásmegyeri térségben alakult ki a hetvenes-nyolcvanas évek első felének legnagyobb tömeges lakásépítési akcióterülete. A MÁV Újpest-Vác közötti vonala mentén, Káposztásmegyeren épül a főváros egyik legnagyobb északi lakótelepe. A világkiállítás lehetséges területi alternatíváinak vizsgálata során döntő szempont a közlekedés fővonalaihoz való közvetlen kapcsolódás, az ahhoz való felfűződés lehetősége. (Például Óbuda-Aquincum térségében a Duna kínálta adottság nemcsak táji-természeti szempontból, hanem közlekedési vonatkozásban is meghatározó tényezőként értékelhető, pontosabban érzékelhető; a fővárost észak-déli irányban átszelő út a rakparton, az esztergomi-újpesti, az északi összekötő vasúti hídon átmenő vasútvonal említhető. Csepel-sziget északi térségében szintén a Dunának, ezúttal a déli összekötő vasúti hídon bonyolódó vasúti forgalomnak, az M0 autópálya-közelben kialakuló csatlakozási pontja által kínált lehetőségnek van meghatározó szerepe.)

A közlekedési infrastruktúra rendszerek gyors fejlődése, a forgalom korábban alig feltételezett megsokszorozódása az autópályák, gyorsforgalmi útvonalak hálózatának fejlesztését teszi szükségessé. Az ennek érdekében szükséges akciók gyakran „fájdalmas operációt” jelentenek a városok-települések, különösen metropolisok és a nagyvárosok, a közvetlen szomszédságukban kialakult településstruktúrák szerkezetében, a területfelhasználás kialakult rendszerében. Az autópályák, gyorsforgalmi utak városon átvezető szakaszait csak a meglévő beépítés lebontásával tudják átvezetni. Ezek az akciók következményeikben alapjaiban új fejlődési irányt jelenthetnek a városok-települések fejlődésében, szerkezetük alakulásában. Korábban említettük más összefüggésben az M3-as autópálya fővárosba bevezető szakaszának Rákospalota és Zugló egyik kisebb részének „kettészakadásával” történt kiépítését. Másik példa a főváros délbudai térségében az M1-es és M7-es autópályák nyomvonalai. Ezek kevésbé jelentettek olyan „goromba” beavatkozást a várostest szövetébe, mint a korábban említett példa. Viszonylag lazán beépített, nagyrészt egy-két szintes lakóövezeten keresztül vezették a nyomvonalat, mely településszerkezet formáló erőként új irányt adott az érintett területek fejlődésének, beépítésének: nagy lakóterületi egységek-lakótelepek épültek itt, jelentősen felértékelődtek az itt fekvő települések adottságai (például Budaörs, Törökbálint stb.).

Az energia szállító-szolgáltató hálózatok nemzetközi, országos, inter-regionális, regionális jelentőségű nyomvonalai általában elkerülik a városok, települések beépített területeit, vagy azok szélén haladnak át. Természetesen a vonatkozásban is találkozhatunk konfliktushelyzetet jelző példákkal. A közelmúltban magas feszültségű elektromos távvezeték nyomvonalának kijelölése és a tervekben előirányzott építése települések belterületét érintette Üröm-Solymár térségében. Az elképzelések a lakosság jogos ellenállásába ütköztek, s hosszas egyeztetések, szakértői munka után lehetett új, módosított nyomvonalat kialakítani, respektálva az érintett települések beépített területeit.

A villamos, valamint a gázenergia vezetékek nyomvonalai, az azokhoz való kapcsolódás lehetősége az érintett települések fejlődésének új irányát, s ennek következményeként a településszerkezet formálását, a területfelhasználás változását jelenti. Különösen a gázenergiát szállító távve-

zetékekről történő lecsatlakoztatás példáival találkozhatunk sokfelé az országban (alföldi, dél-dunántúli térségben és másutt). Ennek következményeként a távvezetésekről legmegfelelőbbben ellátható területek a tömeges házhelyosztások, lakásépítés akcióterületei lettek.

A közműves vízellátás, a szennyvizek elvezetésére szolgáló hálózatok kiépítése-fejlesztése lényegében követő jellegűek a települések belterületén is. A vízellátás műszaki feltételei korlátozhatják a beépítés jellegét, az épületek elhelyezését, a szintszámok meghatározását, s ennek következményeként a zöldterületek, a belső úthálózat kialakítását. Ezek a módosulások – a települések ez irányú vizsgálata nyomán megfogalmazható következtetés – alapvető változásokat azonban nem jelentenek a településszerkezetben, a területfelhasználás rendszerében.

2. A humán infrastruktúra településszerkezetet és területfelhasználást alakító szerepe

A humán infrastruktúra (lakások, illetve lakóterületek és a közösségi intézmények-szolgáltatások rendszerei) a településszerkezet és a területfelhasználás formálásának meghatározó tényezői. A harmincas évektől kezdődően a városok szerkezetének formálására irányuló törekvésekben alapelvnek tekintették az intézmények – hierarchikus rendszer szerint tagolt – csoportjai köré történő lakástelepítést; az intézmények által nyújtott szolgáltatások jellege, a lakosság részéről azok igénybevételének gyakorisága, intenzitása alapul szolgált a lakóterületi egységek kialakításához. Mára teljeskörűvé lett a humán infrastruktúra különböző intézményrendszerei és a lakóterületi egységek kialakulása, fejlődése közötti térbeli összefonódás, összefüggés.

A humán infrastruktúra intézményrendszereinek fejlődése, a meglévő intézmények korszerűsödése a legszorosabban kapcsolódik a tömeges lakásépítési tevékenységhez. Ez a kapcsolat azonban differenciáltan érvényesül. A legintenzívebb ez az összefonódás az alap- és az alsó fokú intézményellátás rendszerei vonatkozásában. Lényegesen oldottabb ez a kapcsolat a középfokú intézmények területén; egyedien érvényesülő hatása

van a felsőfokú intézmények telephelyválasztásában, működésük lakóterület szervező hatását, következményeit illetően.

A népesség életkörülményeit alapjaiban befolyásoló lakásállomány szerepe a városok fejlődésének egyes szakaszaiban különbözőképpen érvényesült. Az elmúlt két-két és fél évtized során hazai városaink infrastruktúrájának fejlődésében, a lakosság infrastrukturális ellátottsági viszonyainak javulásában különösen kiemelkedő jelentősége volt a tömeges lakásépítésnek, a lakásállomány dinamikus gyarapodásának, a népesség lakáshelyzete javulásának. A jövőt formáló elképzeléseinkben is központi szerepet tulajdoníthatunk eme körülménynek. A humán infrastruktúra intézményhálózatának fejlődése, korszerűsödése a legszorosabban kapcsolódott a tömeges lakásépítési tevékenységhez, annak területi elhelyezkedéséhez.

A lakásfejlesztés-infrastruktúrafejlesztés kapcsolata, kölcsönhatása kettős vonatkozásban érvényesül. A lakásfejlesztés, a lakásállomány gyarapodása, szerkezetének átalakulása egyrészt szélesebb értelemben fejezi ki a települések fejlődését, infrastruktúrájuk gyarapodását, gazdagodását. Másrészt a lakásállomány számbeli gyarapodása, a népesség lakásellátottsági viszonyai színvonalának emelkedése, a lakásállomány területi elhelyezkedése a településtartestben különbözőképpen érinti, befolyásolja nemcsak a települési infrastruktúra többi szektorait (közösségi intézmények, közművek stb.), hanem alapvető átalakulások előidézője, kiváltója a települések szerkezetében, a területfelhasználás rendszerében. A tömeges lakásépítés az infrastrukturális ellátottsági viszonyok fejlesztésének ösztönzője, mely következményeiben szintén befolyásolja a települések történelmileg kialakult szerkezetét. Mindezen változások kumuláltan érvényesülő hatása döntően megszabja a települések fejlődésének pályáját, társadalmi, ökológiai és urbanisztikai struktúrájának átalakulását. Ez utóbbi kapcsolatról – a lakásépítés és az infrastruktúra-fejlesztés kölcsönhatásáról – az indokoltnál viszonylag kevesebb szó esik. Szükséges erről bővebben szólni. Településeink fejlődésének, átalakulásának ez az egyik markáns kérdése. A problémakör szorosan kapcsolódik településeink közelmúltbeli fejlődésének, átalakulásának értékeléséhez. Jövőbeni településfejlesztési tennivalóinkat is alapjaiban meghatározza a lakásfejlesztés

és az infrastruktúra más elemeinek, szektorainak fejlesztése közötti markánsabban érvényesítendő összhang megteremtésének a feladata.

A lakásfejlesztés és a humán infrastruktúra fejlesztésének kölcsönhatását – mint említettük – alapjaiban meghatározza a lakásépítés területi elhelyezkedése a településtartományban, a település szerkezetében. A tömeges lakásépítés tapasztalatai alapján a lakásállomány településen belüli területi elhelyezkedésének négy sajátos formája különböztethető meg. Nagy lakóterületi egységek, lakótelepek létrehozása jelentette a legutóbbi időkig a tömeges lakásépítés területi elhelyezésének egyik meghatározó formáját. A lakásépítés másik formája a meglévő lakásállomány felújításához, korszerűsítéséhez, szélesebb értelemben a lakóterületek rehabilitációjához kapcsolódott, illetve kapcsolódik a történelmi városközpontokban, a városok központi negyedeiben. A lakásépítés területi elhelyezésének harmadik formáját a családház, földszintes – az utóbbi évtizedben már szélesebb körben elterjedő kétszintes – beépítés jelzi. S végül az elmúlt évek gyakorlatában megjelent az a teletszerű két-négyszintes lakásépítés, amely mintegy átmenetet képez a hagyományos családház építés és a lakótelep előnyeit érvényesítő beépítés között.

Először a nagy lakóterületi egységekről, lakótelepekről szólnak. A legérzékenyebben itt mutatkozott meg a lakásfejlesztés és az infrastruktúra-fejlesztés közötti kapcsolat (mind a humán, mind pedig a műszaki infrastruktúra vonatkozásában). Ez volt a leglátványosabb, ugyanakkor az egyik legdrágább infrastruktúra-fejlesztés is a településeken. A lakásépítési tevékenységgel párhuzamos infrastruktúra-fejlesztés nemcsak az infrastruktúrális ellátás alaplétesítményeinek a megteremtését, hanem összefüggő, nagy műszaki hálózatok kialakulását is jelentette. A nagy lakóterületi egységekben, lakótelepeken megvalósított infrastruktúra-fejlesztés a települések fejlődésében minőségileg új helyzetet alakított ki; megteremtette a feltételeket a városrésznyi nagyságú lakóterületi egységek ellátásán kívül, gyakran a város egészét átfogó alapközmű rendszerek és intézményhálózatok kiépítéséhez. A nagy lakóterületi egységek kialakulása gyakran együtt járt a régi meglévő városrészek elhanyagolásával, az infrastruktúrális ellátottsági színvonal „konzerválásával”; ennek következtében gyorsuló ütemben elmaradtak, korszerűtlenné váltak a népesség korábban kiemelkedően jó infrastruktúrális ellátottsági viszonyai a

városok központi negyedeiben. Az elmúlt évtizedekben megvalósított tömeges lakásépítési tevékenység sok példája erre utal. A fővárosban a nagy lakóterületi egységek, lakótelepek létrehozása Újpalotán, Óbudán, Békásmegyeren, Rákoskeresztúron és másutt jól szemléltetik a lakásépítés-infrastruktúra-fejlesztés eme kapcsolatrendszerét, annak számos előnyével, s ugyanakkor hátrányos, negatív következményeivel együtt. Vidéki nagyvárosaink, megyeszékhelyeink, középvárosaink jelentős hányadában szintén érvényesült a tömeges lakásépítés-infrastruktúra-fejlesztésnek ez az összefüggése. Mit eredményezett az infrastruktúra vonatkozásában ez a fejlesztés?

A tömeges lakásépítés együttjárt a műszaki infrastrukturális ellátottság szinte teljeskörű kiépítésével; közműves vízellátás, szennyvíz- és csapadkvízvezetés, villamos- és gázenergia-ellátás, távhőellátás és sok helyütt melegvízszolgáltatás. Megteremtették a háztartásokban és a közösségi intézményekben keletkező szemét- és hulladéktömeg rendszeres elszállításának műszaki feltételeit. Szilárd burkolatú járda és úthálózat épült ki. A helyi infrastruktúra részeként létrejött a közvilágítás és a lakótelepek rendszeresen ápolts és karbantartott zöldültetvényeinek rendszere. Ez alól kivételt csupán a telefonhálózatnak, illetve a tömeges kommunikáció alapjául szolgáló hírközlés más rendszereinek az igényektől lényegesen elmaradt kiépítése jelentette. A mindenkor településpolitikai-településfejlesztési megfontolásoknak megfelelően alakították ki az alap- és alsó fokú közösségi intézményellátás hálózatát. Nagyon kedvezőtlen viszonyok között a következményeiben az a körülmény, hogy a városi életfeltételek-életmilió szempontjából meghatározó szerepet ellátó középfokú intézmények hálózatának kiépítésére – döntően anyagi eszközök hiányában – csak részben került sor.

A tömeges lakásépítés tapasztalatainak elemzése azt is mutatja, hogy sok helyütt deformálódott a települések hagyományos, táji-természeti adottságokkal korábban organikusabb összefüggésben fejlődött szerkezete. A tömeges lakásépítés technológiai és műszaki-szervezési követelményei nagy egységek létrehozását indokolták, ha nem „diktálták”. Ez a helyzet következményeiben odavezetett, hogy a lakásépítés céljait szolgáló eszközök egyoldalú felhasználása miatt nem maradt elégséges eszköz a településfejlesztés más feladatainak megfelelő színvonalú ellátására.

Ennek következményeként a történelmi városrészekben a régi értékek egy része veszendőbe ment, az ott lévő épület, intézmény és közmű-állomány olyan mértékben elhasználódott, hogy helyreállítása mára szinte megoldhatatlan, vagy nehezen megoldható feladatot jelent. Ezeken a területeken az új építési tevékenység gyakran majdnem teljesen új közműhálózat és egyéb más infrastrukturális ellátottság kiépítését teszi szükségessé.

Kétség kívül előnynek minősülhet, hogy a nagy lakóterületi egységek, lakótelepek építése olyan együttesek kialakulását eredményezte, amelyeket az akkori felfogásnak megfelelően korszerű, illetve korszerűnek vallott városépítési-városrendezési elvek, felfogások alapján terveztek meg. Ez különösen és szinte majdnem kizárólagosan a humán infrastruktúra alap- és alsó fokú intézményei vonatkozásában érvényesült. A nagy egységekben történt tömeges építés révén lehetőség nyílt új lakástípusok kipróbálására, kísérleti lakásépítés alkalmazására. Sajnos erre nem a szükségesség, illetve csak a lehetséges mértékben került sor. A városrendezési felfogás azzal számolt, hogy a nagy lakóterületi egységek létrehozásával funkcionálisan jól működő, egészséges, jó közérzetet biztosító lakókörnyezet alakítható ki. Ez sajnos kevésbé sikerült. A nagypaneles lakásépítés nyomán sok helyütt szürke monoton megjelenésű, az emberek közérzetére nyomasztó hatású lakóegyüttesek jöttek létre. Nem véletlen, hogy ma legfontosabb feladatként fogalmazódik meg ennek a lakókörnyezetnek a humanizálása, merevségének oldása. Lényegében alig sikerült biztosítani a megfelelő kapcsolatokat a meglévő beépítéssel térképzésben, a beépítés léptékének, jellegének építészeti kialakításában stb. Nemcsak Budapesten, hanem a vidéki városokban is megfigyelhető a történelmileg kialakult hagyományos városközpontok (alközpontok) nagymérvű túlterheltsége, különösen az azokban működő kereskedelmi-vendéglátási és művelődési-kulturális intézmények nagymérvű igénybevétele révén. Nem kevés ilyen rendeltetésű intézmény épült az új lakóterületi egységekben; az ott élő lakosság ilyen irányú elvárásainak azonban olyan mértékben, mint a központok példája mutatja, kevésbé tudtak, illetve tudnak megfelelni.

Korábban a városok infrastruktúra fejlesztése elsősorban a nagy lakóterületi egységek, lakótelepek létrehozására, az ott élők ellátására irányult. Rendkívül költséges volt – mint arra már utaltunk – ez az infra-

struktúra-fejlesztés; bizonyos vonatkozásokban talán pazarlónak is minősíthető. Elsősorban a nagyon költséges távhőellátást illetően. Az „energia-válság” következményeiben új követelményeket fogalmaz meg a korszerű, de lehetőség szerint maximális mértékig gazdaságos energiaellátás vonatkozásában. A vizsgálatok azt mutatják, hogy az infrastruktúra fejlesztésének alkalmazott elvei és módszerei sok esetben a motor szerepét töltötték be a települések egésze infrastrukturális ellátottsági viszonyainak fejlesztésében, korszerűsítésében. Megkérdőjelezhető azonban a társadalmi igazságosság szempontjából, hogy elfogadható-e az új egységekben lakóknak ilyen magas komfortfokozatú ellátása: részesedése az infrastruktúrából, ugyanakkor a város történelmi részeinek, vagy netán a közelmúltban, a tömeges lakásépítés iparszerű módszereinek alkalmazása előtti időszakban épített részek infrastruktúra-fejlesztésének, korszerűsítésének elhanyagolása, nem kielégítő mértékű és színvonalú ellátása.

A lakásépítés-lakásfejlesztés és az infrastruktúra-fejlesztés közötti kapcsolat másik példáját a meglévő lakásállomány felújítása, a tömbrehabilitáció jelenti. A város történelmileg kialakult területein egyrészt – túlnyomóan még ma is a háborús károk miatt súlyosan megsérült és lebontott épületek után – az üresen álló telkek beépítésével (az ún. foghíjbeépítéssel), másrészt a régi épületállomány felújításával, korszerűsítésével történik a lakásépítés, a népesség lakásviszonyainak javítása. A lakásépítésnek ez a formája következményeiben szintén szoros kapcsolatot teremt az infrastruktúra-fejlesztés között. Az építés, korszerűsítés előnyei mindenképp előtt abban jelentkeznek, hogy ezek az akciók közvetlenül kapcsolódnak a meglévő lakóterületekhez, lakásállományhoz, szélesebb aspektusban pedig a történelmileg kialakult településszerkezethez. Ennek révén a meglévő, történelmileg fokozatosan kialakult és fejlődött infrastruktúra ésszerűbb és főként gazdaságosabb kihasználása segíthető elő. Döntőbb szerephez juthatnak a korszerűsítési jellegű akciók: ennek alapján nagyobbak lehetnek a legújabb műszaki-technológiai megoldások alkalmazásának kényszerítő feltételei a népesség infrastrukturális ellátottsági viszonyainak javításában.

A felújításra, a régi lakás- és épületállomány helyreállítására és korszerűsítésére alapozott építési tevékenység elősegítheti a hagyományosan kialakult városszerkezet olyan átalakulását, továbbfejlődését, mely alkal-

masszá teheti azt a megváltozott társadalmi, műszaki, urbanisztikai feltételekből fakadó új funkcionális követelmények fogadására, az esetek nagy részében azok elfogadható mértékű és színvonalú kielégítésére. Ugyanakkor a területfelhasználás rendszerében is módosító hatást jelenthet, egyes helyeken funkcióváltást eredményezhet, a lakásépítés ezen formája, amely a közösségi intézményhálózat fejlesztésével együtt – a mai korszerű városrendezési felfogás által igényelt vegyes jellegű területek létrejöttét eredményezheti. Az építés eme formájának előnye – többek között – az is, hogy az új épületek építése, elhelyezése új szint, a kívánt változatosságot jelentheti a beépítésben, a települési környezet gazdagításában. Mindez összességében a települési infrastruktúra fejlesztésének, korszerűsítésének új megoldásait, formáit és módszereit helyezi előtérbe. Következményeiben ennek sok előnye lehet, de nem kevés hátránnyal, problémával jár. Ez utóbbi a lakás- és infrastruktúra-fejlesztés kívánatos és szükséges mérvű összehangolásának érdekei ellen hat, nagymértékben csökkentheti a megvalósított akciók eredményességét.

A történelmi városrészekben, városnegyedekben a humán infrastruktúra intézményeinek szerepe kettős. Azokon a lakóterületeken, ahol különböző okoknál fogva átfogó jellegű városrehabilitációs, netán városrekonstrukciós intézkedésekre még nem került sor, vagy ilyenek nem tervezettek, a szociális infrastruktúra intézményei átépítésük, korszerűsödésük révén segíthetik elő az e területeken élő népesség lakókörnyezeti viszonyainak javítását. Kedvezőbb a helyzet abban az esetben, ha a történelmileg kialakult városrészek, városnegyedek fokozatosan rehabilitációs vagy más hasonló jellegű, az épületállományt, az intézményrendszereket, a területfelhasználást átfogó, megújító intézkedések, akciók homlokterébe kerülnek. Ilyen akciók során létrejövő feltételek nemcsak a lakásállomány, hanem az intézményhálózat új elemekkel történő kiegészítésének, gazdagításának, illetve a meglévő intézmények felújításának és korszerűsítésének a lehetőségeit teremtik meg. Az akciók következményeikben több szempontból befolyásolják a településszerkezetet; a rehabilitációs beavatkozások nyomán kiegészített, gazdagított, illetve korszerűsített intézményhálózat alapjaiban meghatározó tényezője lesz a minőségileg magasabb színvonalú, igényesebb társadalmi elvárásoknak is megfelelő lakókörnyezet funkcionálásában. Ez elsősorban a szociális infrastruktúra

alap- és alsó fokú intézményei által közvetített hatásokra vonatkoztatható. Meghatározó jelentőségű momentum azoknak a rehabilitációs beavatkozásoknak és akcióknak a következménye, amelyek nyomán az érintett területeken a lakosság által időszakosan (periódikusan) használt – s mai fogalmaink szerint középfokú funkciókat ellátó – intézmények teljeskörű korszerűsítésére, újak telepítésére kerül sor. Az intézmények belső működési mechanizmusa, az általuk ellátott funkciók kielégítésének követelményei, az intézmények működésének – pontosabban ahhoz kapcsolódó külső feltételeknek – hatása összességében nemcsak a felújított városrészek struktúráját módosítja, hanem kihat a településszerkezet egészére. Ennek nyomán új súlypontok jönnek létre, melyek új kapcsolatrendszereket jeleznek a város különböző funkcionális egységei között. Az alközpontok formálódó hálózata nemcsak a népesség térbeli elhelyezkedésének, urbanisztikai szerveződésének új pólusai, hanem meghatározó elemei a társadalmi szerkezet új összetételű formálódásának is.

Szólni kell az infrastruktúra-fejlesztés szempontjából az ilyen jellegű lakásépítés hátrányos, netán negatív következményeiről is. Az egyik az, hogy a beépítésnek ez a formája azzal jár, hogy merevíti a településszerkezetet. Tehát ami történelmileg utcakép, alaprajz kialakult, létrejött, azt tovább konzerválja, új elemekkel egészíti ki, „gyógykezel”, új színt ad neki, de alapjaiban ez nem jelent érdemleges, nagyon sok esetben igen szükségesnek ítélt beavatkozást az organikus fejlődés nyomán kialakult településszerkezetbe. Problémát jelent az is, hogy nem mindenütt lehet alkalmazni az előgyártás előnyeit. Különösen nagy probléma hazai vonatkozásban is a parkolási gondok további súlyosbodása, megoldatlansága a beépítés és a lakásállomány felújítása eme módjának és formáinak az alkalmazásával. Növeli a zöldterület hiányt; az amúgy is zöldterület hiányos területeken nem teszi lehetővé újabb zöldterületi egységek kialakítását.

A tömeges lakásépítés harmadik formája, mely egyben az infrastruktúra-fejlesztést is meghatározza, a családiházak szabadonálló beépítés. Bevezetőben már említettük, hogy a legutóbbi időkig ez lényegében a lakóterületek földszintes beépítését jelenti; csupán az utóbbi évtizedben érvényesült markánsabban az a törekvés, hogy két, sok településben háromszintes szabadonálló beépítést is alkalmazzanak. Ennek lényegében terü-

lehasznosítási-telekgazdálkodási, építésszervezési, tulajdonviszonyokra vezethető okai vannak. Ebben a beépítési formában hangsúly a lakás, a hajlék létrehozásának van, ennek – az építők által remélt, illetve reálisan biztosítható – összes előnyeivel: a beépítés jellegének, formájának és módjának a megválasztásával és más egyéb, az egyén érdekeinek, törekvéseinek érvényesítését szolgáló lehetőségekkel. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a legkevésbé infrastruktúra-igényes ez a lakásépítéslakásfejlesztés, legalábbis a beépítési tevékenység kezdetekor. Gyakorlatilag az a helyzet, hogy a tömeges beépítés kibontakozásával biztosítani kell a vizet, illetve törekvés van arra, hogy a közműves vízellátást kiépítsék, legyen villamosenergia-ellátás. Általában „nyitott” marad az egyes lakásokban, lakóépületekben keletkező szennyvizek elvezetése, az energiaellátás más energiahordozók révén történő megoldása, a szemét és hulladék szervezett keretek közötti eltávolítása. A lakók társadalmi munkában összefogással vagy anyagi hozzájárulásukkal oldják meg a járda kiépítését. Gyakran az út nem épül meg: a zöldterületek kialakítása teljes egészében az egyes háztulajdonosok, lakástulajdonosok feladata „terhe” vagy „örömteli” munkája marad. Ez az építési tevékenység lényegében „szabályozatlan”; hatóságilag, szakmailag kellőképpen nem ellenőrzött. Az infrastruktúrával ezek a lakóterületek gyengén ellátottak. A szociális infrastruktúra intézményei lassan és nem teljeskörűen épülnek ki: hiányos az üzlethálózat, kulturális intézmények építésére alig kerül sor stb. Az idő előrehaladásával újabb feszültségforrásokat jelentenek ezek a területek a város fejlődésében, különösen a lakosság infrastrukturális ellátottsági viszonyait illetően.

Sokáig az volt az uralkodó felfogás, hogy a földszintes, illetve kétszintes beépítés nagy területpazarlással jár; ez a területigénybevétel gyakran magas értékű, mezőgazdaságilag hasznosított termőterületek elvesztését jelenti. Azonban a vizsgálatok eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy ez nem így van. Intenzív kertgazdálkodási művelést szerveznek a későbbiekben a tulajdonosok kiskertjeikben; s ez pedig a mezőgazdasági területhasznosításnak magas színvonalát képviseli. Hasonlóképpen ellentételesek a megítélések a hálózati infrastruktúra kiépítésének gazdaságosságát illetően. A lakótelepi beépítéssel szemben lényegesen alacsonyabb az egységnyi lakóterületre jutó laksűrűség, a műszaki hálózatok hossza nagy.

Ezek alig vitathatók. Viszont a lakótelepi infrastrukturális ellátással szemben mérlegelendő körülmény, hogy a távfűtés, illetve melegvíz-szolgáltatás kiépítésének elmaradása tetemes költségmegtakarítást adhat. Ilyen beépítés esetében több lehetőség van a háztartásokban keletkező szemet és hulladék jelentős hányadának helybeni kezelésére (fűtés, komposztálás). Ha szélesebb körben elterjednének a sok külföldi országban, széles körűen alkalmazott, ún. „zsébtisztítók” a szennyvizek egyszerű házi kezelésére, az környezetvédelmi szempontból garantált megoldást adna, ugyanakkor mentesítene a ma használatos szennyvízcsatorna hálózat utcai rendszereinek kiépítésétől (függetlenül attól, hogy azok kiépítésére – az anyagi lehetőségek függvényében – mikor kerülhet sor ezeken a lakóterületeken).

Jogos a kérdés, hogy mi lehet a kiút, milyen irányba kellene menni a tapasztalatok, a kutatások, a vizsgálódások eredményei alapján? A lakásépítés-lakásfejlesztés és az infrastruktúra-fejlesztés kapcsolatrendszerében melyik megoldást lenne célszerű preferálni, előtérbe helyezni? Mai tapasztalatok alapján kedvezőbb megoldásnak tűnik a telepszerű, két-négyszintes, magánérős, de szervezetten megvalósuló lakásépítési tevékenység ösztönzése. Ezt tekinthetjük a tömeges lakásépítés elhelyezése negyedik formájának. Ennek révén intenzívebben hasznosulhatnak a rendelkezésre álló és beépítésre alkalmas területek két-, három-, vagy négyszintes lakóépületek elhelyezésével, az ésszerű területgazdálkodási követelmények érvényesítésével. Itt fokozatosan megteremthetők a lakosság infrastrukturális ellátásának feltételei. Egyfelől úgy, ahogy az a önkormányzaton keresztül szervezettebben és előrelátó tervezéssel megteremthető, másrészt a lakosság mindenkor anyagi lehetőségeinek meghatározó szerepe lehet. Ez elsősorban a szervezett közműves vízellátást, villamos-energia-ellátást, a gázvezetékek kiépítésével az ellátásba történő bekapcsolódás lehetőségét, az út-, járdahálózat kiépítését és a szükséges mértékig a szervezett személtelhelyezést biztosíthatja. Majd fokozatosan kialakulhatnak az intézményellátásnak, a közösségi intézményeknek azok az elemei, amelyek mind az alap- és alsó fokú ellátás, mint pedig a középfokú közösségi intézményellátás szolgáltatásait tudják közvetíteni az ott élő lakosság számára (gyermekintézmények, általános, illetve közép-

iskola, üzletek, szolgáltató egységek, s az egészségügyi-szociális ellátás intézményei).

Érdemes és szükséges rövid történelmi áttekintés keretében végigkövetni a középfokú intézmények elhelyezkedését városaink szerkezetében. A közigazgatás, az irányítás funkcióit ellátó járási intézmények a városok központi részén települtek. A városi funkciók kiteljesedésében fontos szerepet betöltő üzletek, kisipari műhelyek, a bankok és a hitel intézmények, vendéglátó létesítmények szintén a városmagban helyezkedtek el. A középfokú intézmények számának gyors gyarapodása és a városmagban való elhelyezkedés a történelmileg kialakult városközpont területének növekedéséhez vezetett. Részben oly módon, hogy több tér adott helyt a város központi negyedében a középfokú funkciókat ellátó intézményeknek: részben pedig a központi útvonalak, illetve a központba torkolló útvonalak mind nagyobb kiterjedésű része adott helyt az intézmények számára. Ez a folyamat és annak nyomán kialakult településszerkezet szinte majd mindegyik vidéki városunkban megfigyelhető. Léptékében ettől eltérő, de jellegében lényegében hasonlóan alakult ki Budapest Duna balparti fekvésű központi negyede is. A középfokú funkciókat ellátó intézmények közül az oktatási, művelődési és egészségügyi intézmények területi elhelyezkedését az egyes városok településszerkezeti, morfológiai adottságai, területfelhasználás kialakult rendszerének sajátosságai szabták meg. Városaink nagyobbik részében például a gimnáziumok a központban, vagy annak közelében helyezkedtek el, domináns elemei voltak a városképnek, markáns meghatározói a településszerkezetnek (Gyulán, Szarvason, Békéscsabán, Nagykőrösön, Gyöngyösön és másutt). Találunk olyan példákat – a fővárosban, vidéki városainkban egyaránt –, amikor a gimnáziumok, zeniskolák a városi forgalomtól távolabb fekvő csendesebb részein épültek fel. (Budapesten a fásori gimnázium, vagy a zsidó gimnázium példája említhető, vidéki városaink közül a gödöllői premontrei gimnázium elhelyezésére, a ceglédi, győri, soproni stb. telepítések példájára hivatkozhatunk. (A kórházak elhelyezkedésében döntő szerepe volt olyan tényezőnek, mint a jó megközelítési lehetőség, a közműhálózatok rendszereihez történő kapcsolódás feltételei, a nyugalom, csend lehetőség szerint minél kedvezőbb biztosítása. Ennek hatására alakultak ki

városaink külső negyedeiben, gyakran a családirházas, villanegyedek szomszédságában a kórházak által igénybe vett területek (példaként Szombathely, Gyula, Zalaegerszeg stb. említhető). Budapesten – a ma működő kórházak elhelyezkedését vizsgálva, két sajátos tendencia nyomai ismerhetők fel. A kórházak egyik csoportjának elhelyezkedésében a maximális nyugalom, csend diktálta feltételek voltak a meghatározó tényezők. A kórházak másik csoportja a vasúti pályaudvarok közelében települt; a mai baleseti kórház a Mező Imre úton a Keleti pályaudvar közelében; úgyszintén az egykori Mabi Kórház a Péterffy S. utcában, a Szövetség utcai kórház. A Nyugati pályaudvar közelében találjuk a MÁV kórházat, a Szabolcs utcai kórházat, a mentők által üzemeltetett kórházat (a Szobi utcában stb.). Ez a tendencia felismerhető a Déli pályaudvar környékén is (a Honvéd Kórház az Alkotás utcában, a Kékgyolgyó utcai kórházkomplexum stb.). A korábban a szállodák szinte kizárólag a város központi negyedeiben, a nagyobb és hírnévnek örvendő vendéglátó létesítmények közelében települtek és működtek.

A termelés, kereskedelem, forgalmazás középszintű irányító-közvetítő funkciókat ellátó intézményei, szervezetei – az üzletekhez, bankokhoz és hitel intézményekhez hasonlóan – a város központjában keresték elhelyezkedési lehetőségeiket. Ez elengedhetetlen feltétele volt működésüknek; az ügyfelek fogadásának, kiszolgálásának, a gyors információkhoz való hozzájutásnak, a társadalmi élet más szféráiban folyó tevékenységhez való kapcsolódásnak.

A második világháború után lényeges változások mentek végbe a középfokú funkciókat ellátó intézmények területi elhelyezkedésében és ennek hatására a települések szerkezetében betöltött szerepükben.

A településekben keletkezett háborús károk felszámolása, a helyreállítás időszakában a középfokú intézmények területi elhelyezkedésében kevés változás történt. A fejlesztés a károk helyreállítására irányult. A középfokú intézmények településszerkezetben betöltött szerepe lényegesen változott a városok nagy részében megvalósított tömeges lakásépítési tevékenység következményeként.

A beépítéstől mentes, szabad területeken létesített nagy lakóterületi egységekben (lakótelepeken) lényegében az alap-, illetve az alsó fokú ellátás intézményeit hozták létre. Középfokú intézmények csekély mérték-

ben épültek; a felépült és működő intézmények a középfokú ellátás egy-egy szektorát képviselik. A tervekben számolt és javasolt intézmények nagy része nem épült meg. Így olyan helyzet alakult ki, hogy a középfokú intézmények által nyújtott szolgáltatások iránti igény kielégítése az új lakóterületi egységekben lakók részére ráterhelődik a város történelmileg kialakult negyedeiben létesített intézményekre.

Budapest egyik új nagy lakóterületi egysége/lakótelepe Újpalota: mintegy hatvanezer ember lakik itt. Az alapellátás teljeskörű, illetve az alsó fokú intézmények jelentős részének kiépítését nem követte a középfokú intézmények hálózatának megfelelő fejlesztése. Gimnázium nem épült; három szakközépiskolát telepítettek. Az ezekben tanulók nagyobbik része a főváros más kerületeiből, illetve más településekből verbuválódik. A lakótelep művelődési intézményellátottsága igencsak foghíjas. Szakrendelővel nem rendelkezik. A lakosság száma kikényszerítette a szakosított üzlethálózat – korántsem elegendő kapacitású, még kevésbé választékú – fejlesztését, illetve vásárcsarnok létrehozását. Nélkülözi a lakótelep a szabadidő eltöltésére szolgáló többcélú sporttevékenység intézményeit. Hasonló, ha nem rosszabb a helyzet a középfokú intézményellátottságot tekintve a Zuglóban épített nagy – mintegy 30 000 lakost számláló – ún. füredi lakótelepen. A példákat tovább sorolhatnánk. Lényegében mindenütt hasonló helyzettel találkozunk. Nem kedvezőbb a helyzet a vidéki városokban felépült nagy lakóterületi egységekben/lakótelepeken sem.

Mint említettük az újonnan létesített nagy lakóterületi egységek/lakótelepek lakossága a lakóhelyén kívül, a város más részében (túlnyomórészt a városmagban) elhelyezkedő intézményeket veszi igénybe. Ez utazási többletet, idővesztést, kényelmetlenséget jelent, s következményeiben a településszerkezet deformációját okozza. Az újonnan létesített lakóterületi egységek/lakótelepek nemcsak a várostestben való elhelyezkedésük miatt perifériális fekvésűek, hanem a lakosság ellátottságát, települési közérzetét illetően is perifériális helyzetűnek érzi magát. Aligha tagadhatjuk, hogy annak is minősíthető a kialakult helyzet alapján. Ez a körülmény is közrejátszik abban, hogy a lakótelepeken élők körében erős az onnan való elköltözés igénye. Nem kis mértékben az intézményellátottság városon belüli aránytalanságai a kiváltói a gazdaságtalan városüzemelte-

tésnek-fenntartásnak, a városgazdasági szolgáltatások lehetetlenülésének (tömegközlekedés, arányos intézmény kihasználás stb. vonatkozásában).

Kettős folyamat figyelhető meg a városok központi negyedeiben elhelyezkedő és működő intézmények vonatkozásában. A városok népességszámának gyarapodása, a városokban működő intézményeket felkereső „külső népesség” nagymértékben ösztönzőleg (vagy inkább kényszerítőleg) hatott a meglévő intézmények korszerűsítésére, bővítésére. Ez különösen a kereskedelem, vendéglátás funkcióit ellátó intézmények vonatkozásában érvényesült a leginkább. A művelődési intézmények közül a mozik esetében tapasztalható (vagy legalábbis tapasztalható volt korábban) a korszerűsítés, felújítás. Az esetek nagy részében – a forgalom nagymérvű növekedése kapcsán – közlekedési túlsúlyfoltok alakultak ki, megoldatlan parkolási problémákkal, a nagy embertömeget vonzó, nagy tömegű áruforgalmat fogadó intézmények körül lelassuló, vagy esetenként megbénuló forgalommal.

Ugyanakkor a városok jelentős részében kibontakozott egy olyan folyamat is, amelynek eredményeként a foghíjas területek egy részén intézményeket telepítettek. Ez jellemzi az új szálloda építési akciókat. Következménye, hogy az esetek nagy részében megoldatlan marad a parkolás, gondot okoz a zavartalan megközelítés feltételeinek biztosítása. A meglévő kórházak kisebb-nagyobb mérvű korszerűsítése, átépítése mellett, az új kórházépítések a városok külső területein valósultak meg (például a Dél-pesti kórház a fővárosban, a hatvani, kecskeméti, karcagi stb. új kórházépítések).

Az új áruházak elhelyezésében kettős tendencia érvényesülését figyelhetjük meg. Az áruházak egy részét a városok központi negyedeiben beépítéstől mentes szabad területeken, foghíjakon helyezték el (például Szombathelyen, Pécsen, Kaposváron, Balassagyarmaton). Ennek révén sikerült erősíteni a városmag, illetve a városok központi negyedeinek szerepét a középfokú funkciók koncentráálásában, majd közvetítésében. A személygépkocsi állomány dinamikus gyarapodása a városok belterületén a közlekedési területek, elsősorban és döntően a parkolóterületek növekedését eredményezte. Az áruházak egy másik része közlekedési útvonalak mentén, nagyobb parkolóhelyek mellett települt (például M1, illetve M7

autópálya mentén; Budapesten közlekedési csomópontokban; Őrs-vezér téren, Marx téren, a Fehérvári úti piac közelében stb.).

Az ipar, mezőgazdaság, kereskedelem, forgalmazás, szolgáltatás szféráiban az utóbbi évtizedben kialakult középszintű irányító szervezetek, intézmények mindenképpen a városok központi negyedeiben törekedtek letelepülni. A kis- és középvárosokban ez a törekvés többé-kevésbé sikerrel járt; a nagyvárosokban és a fővárosban – helyhiány miatt – már kevésbé. E kényszerítő körülmény nyomán a középszintű funkciókat ellátó intézmények ezen körében a város területén decentralizált elhelyezkedést figyelhetünk meg.

A városok családházias beépítésű övezeteiben – kevés kivételtől eltekintve – alig találunk középfokú intézményeket. Az utóbbi két évtizedben beépített családházias övezetekben különösen kevés középfokú intézmény épült. A városoktól eltérő helyzettel találkozunk a városiasodó nagy községekben, ahol uralkodó helyzetet tölt be a családházias beépítés. Ennek következményeként e településekben működő középfokú intézmények jelentős része a családházias övezetben található.

A városok családházias beépítésű övezeteiben élő lakosság a középfokú intézmények által nyújtott szolgáltatások iránti igényeket a központi negyedekben elégíti ki – a nagy lakóterületi egységek/lakótelepek lakosságának helyzetével lényegében adekvát módon. A lakótelepeken működő középfokú intézmények igénybevételében jelentősen részt vesz a családházias beépítésű övezetekben élő lakosság.

A középfokú funkciókat ellátó intézmények nagy részének koncentrációja a városok (illetve a városiasodó községi települések) központi negyedeiben két feladat megkülönböztetett jelentőségére és időszerezésére hívja fel a figyelmet.

A városok központi negyedeinek meghatározó szerepe a középfokú intézmények területi elhelyezkedésében és működésében – és ennek révén a város és vonzáskörzete lakosságának ellátásában – kiemeli a rehabilitáció jelentőségét és főként sürgető szükségességét. Érzékeltettük, hogy milyen teher nehezedik az ellátás vonatkozásában is a városok történelmileg kialakult központi negyedeire. Az idegenforgalmi jelentőségű városaink esetében ez még feszítőbben jelentkezik. A kialakult nagymérvű feszültségek, aránytalanságok mérséklésében, feloldásában döntő szerepe

lehet a rehabilitációs akcióknak, a városok központi negyedeinek megújítására irányuló településpolitikai magatartásnak. Ehhez kapcsolódó feladat, hogy gondosabb figyelmet igényel a középfokú funkciókat ellátó intézmények elhelyezkedési, működési feltételeinek elemzése, különös tekintettel a településszerkezetben betöltött meghatározó szerepükre és jelentőségükre.

A felsőfokú funkciókat ellátó intézményeknek mindenkor meghatározó szerepe volt a városszerkezet és területfelhasználás alakulásában. Napjainkban is meghatározó ez a szerepük.

A városok történelmi fejlődésében jól nyomon követhető a felsőfokú funkciókat ellátó intézmények meghatározó szerepe, jelentősége. A középkorban az egyházi és világi hatalom felsőfokú funkciót ellátó intézményeinek területi elhelyezkedése lényegében alapjaiban megszabta az érintett városok területi fejlődését, szerkezetük alakulását (például a római katolikus egyház püspökségei, az általuk irányított intézmények, főiskolák, egyetemek, illetve az uralkodók várkastélyai, palotái, működésüket kiszolgáló kancelláriák, hivatalok stb.). Az újkor kibontakozásával is fennmarad a múltbeli adottság meghatározó szerepe, városalakító-városformáló jelentősége. Újabb intézmények, középületek megjelenése tovább erősítette, gazdagította a városközpont ez irányú és jellegű szerepét, funkcióit, formálta a településszerkezetet. A XIX. század második felében a felgyorsult gazdasági – döntően ipari – fejlődés hatására és következményeként (mint arról már korábban szóltunk) jelentősen bővült, gazdagodott a felsőfokú funkciókat ellátó intézmények köre és hálózata. Ez a folyamat jelentős változásokat eredményezett az intézmények városon belüli területi elhelyezkedésében, megváltozott településszerkezet formáló szerepük. A városközpont változatlanul megőrizte szerepét a felsőfokú funkciókat ellátó intézmények fogadásában, működésük feltételeinek a biztosításában. Ez egyrészt úgy nyilvánult meg, hogy az intézmények egy csoportja korábbi szerepét, funkcióját elvesztette, illetve a megváltozott társadalmi-gazdasági fejlődés új funkciókat, s ennek megfelelő intézményeket hívott életre. Ezek ellátására a történelmi épületeket vették igénybe azok teljes vagy részleges átalakításával, korszerűsítésével. A társadalmi-gazdasági élet változása, átalakulása a felsőfokú funkciók ellátására, közvetítésére szolgáló intézmények újabb körét alakította ki. Ezek elhelyezé-

sére a történelmi városközpontok, városmagvak szűknek, vagy egyáltalán alkalmatlannak bizonyultak.

Az elmúlt száz év városépítési-városrendezési gyakorlata két megoldást alakított ki a felsőfokú funkciókat ellátó intézmények várostestbeni elhelyezkedését illetően.

Az egyik – gyakrabban alkalmazott – megoldás ezeknek az intézményeknek a gyorsan terjeszkedő városok főútvonalain történő elhelyezése, építése. A másik megoldás, mely a századfordulón terjedt el, önálló városrészek kialakítása ezen intézmények elhelyezésére (egyetemi városok, kórházak fogadására alkalmas negyedek kialakítása, építése stb.). Szükséges, hogy bővebben szóljunk erről, mivel az intézmények elhelyezésének említett példái alapjaiban meghatározzák a városszerkezet alakulását, fejlődését (pozitív és negatív értelemben egyaránt).

A nagyvárosokba bevándorló népességtömeg elhelyezésére tömeges lakásépítés bontakozott ki. Ennek nyomán új nagy lakóterületi egységek, városrészek jöttek létre. Ezek az új lakóterületek nemcsak a lakosság közvetlen napi szükségleteinek kielégítésére szolgáló intézményeknek, hanem a közép- és felsőfokú funkciókat ellátó intézményeknek is helyt adtak.

Az intézményeknek helyt adó épületeket általában a főútvonalak mentén, vagy annak közelében helyezték el. Ennek kettős okát említhetjük. Egyrészt az épületek – az általuk gyakorolt funkció(k) jelentőségénél fogva – építésszerűen igényes kialakításuak, reprezentatív megjelenésűek, s így meghatározó szerepet töltenek be az adott városnegyed építészeti arculatának formálásában, a beépítés karakterének kifejezésében. Másrészt az intézményeket felkeresők nagy száma, illetve a nap bizonyos időszakában azokat látogatók nagymérvű koncentrációja főközlekedési útvonalak, a tömegközlekedés megállóhelyei mentén történő elhelyezést indokolt. Több példát is említhetünk ezzel kapcsolatosan hazai városainkban.

A milleneumi évfordulót megelőző nagyarányú építés eredményezte a mai Andrassy út (az egykori Sugár út) létrejöttét, beépülését. Ezen az útvonalon sok olyan intézmény települt, mely nemzetközi és országos funkciókat látott el, kiemelkedő fontosságú volt és maradt mára is a szerepe a társadalmi-gazdasági, kulturális, kereskedelmi stb. életben. Itt épült fel az Operaház, a MÁV igazgatóságának épülete stb. Debrecenben a Református Nagytemplom és pályaudvar közötti terület beépülése, kor-

szerűsödése során kialakult főútvonalon települt a városban működő felsőfokú intézmények, ilyen jellegű funkciót ellátó szervezetek jelentős csoportja.

Az 1879-es árvíz után újjáépülő Szegeden a körutak rendszerének kialakításánál és beépítésénél az egyik alapvető városrendezési szempont és városépítészeti megfontolás az volt, hogy a felsőfokú funkciókat ellátó intézmények itt történő elhelyezésével lehet a legmegfelelőbbben formálni a város sajátos építészeti arculatát, karakterét (oktatási intézmények, vasúti üzletvezetőség, bank épületek stb. elhelyezése). Az ez irányú törekvés példái ismerhetők fel Székesfehérváron is. Mintegy „közbülső megoldás” példáival találkozunk Pécsen, Győrben, illetve Kecskeméten. Pécsen a középkori városfalon belüli terület viszonylag nagyobb kiterjedése nyújtotta lehetőségek, valamint az ahhoz közvetlenül csatlakozó városrészek alkalmat adtak a felsőfokú funkciók ellátására szolgáló intézmények elhelyezésére. Az intézmények jelentős részének ilyen jellegű elhelyezkedése figyelhető meg Győrben is, a vasútvonal és a Duna vonala által határolt történelmi várostestben. Kecskemét történelmi városmagja viszonylag kis területet foglalt/foglal el: az innen induló, illetve idevezető útvonalak mentén alakult ki a felsőfokú funkciókat ellátó intézmények „körlete”.

Az intézményeknek ilyen jellegű elhelyezkedése a városszerkezet formálásának is egyik döntő tényezője. Az intézmények elhelyezésével kapcsolatos követelmények kielégítése, az oda irányuló forgalom feltételeinek biztosítása, városrendezési-városépítészeti megfontolások és más tényezők várható hatásának érvényesülése jelent településszerkezet formáló erőt a városok fejlődésében, minden város konkrét sajátosságaival egyetemben.

Mint említettük, a századforduló körül kialakult az intézmények várostestbeni elhelyezkedésének másik megoldása: önálló városrészek, városnegyedek alakultak ki az intézmények fogadására. Az első példákat Budapesten találjuk. A múlt század kilencvenes éveiben fogalmazódott meg az a törekvés, hogy a Műegyetem felépítésére önálló városnegyedet alakítsanak ki a budai oldalon, a mai Szabadság és Petőfi hidak között, Duna mentén fekvő területen. A pesti oldalon, az egykori ún. „Füvészkert” területe és közvetlen környéke szolgált megfelelő térségként a

klínikák elhelyezésére. Hasonló megoldással találkozunk Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetem területi elhelyezkedésénél.

Az elmúlt évtizedekben a városépítési-városrendezési gyakorlatban a felsőfokú funkciókat ellátó intézmények területi elhelyezésének korábban alkalmazott megoldásai lényegesen nem változtak. Ennek folytán településszerkezetre, területfelhasználásra gyakorolt hatásukban nincs más irányú változás. A nagyvárosokban végzett vizsgálataink során a fentiekben vázolt területi elhelyezkedés példáival találkoztunk. Az irányítással, a társadalmi-gazdasági, kereskedelmi tevékenység különböző szektoraiban a felsőfokú funkciók ellátásával foglalkozó intézmények nagyrészt a történelmi városközpontokban (vagy annak közvetlen közelében) helyezkednek el. Az intézmények másik csoportja részben szintén a városközpontok közelében, vagy a főútvonalak mentén települt. Ez utóbbi esetben is, erősítve ezen intézmények funkcionális működésének helyt adó épületek városépítészeti-településszerkezeti súlyát és jelentőségét a várostestben. Erőteljes tendenciaként érvényesült az elmúlt évtizedekben (napjaink gyakorlata is erre utal) a felsőfokú oktatási intézmények önálló városrészkénti szerveződése és elhelyezkedése. Ilyen elvek alapján alakult ki Miskolcon a Nehézipari Egyetem tömbje (egyetemi város néven), a Nehézvegyipari Egyetemé Veszprémben. Elkülönült elhelyezkedésű a várostestben és településszerkezeti hangsúlyt jelez a Távközlési és Közlekedési Főiskola Győrben, a Pollack Mihály Építőipari Műszaki Főiskola Pécsen, a Bessenyei Ferenc Főiskola Nyíregyházán.

III. AZ INTÉZMÉNYELLÁTÁS ÉS A TELEPÜLÉSFEJLŐDÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI, A TELEPÜLÉSI INFRASTRUKTÚRA KÖRNYEZETVÉDELEM-ORIENTÁLT FEJLESZTÉSE

1. Az intézményellátás és a településfejlődés összefüggései

A humán infrastruktúra intézményhálózata fejlesztésének, korszerűsítésének egyik alapkérdése a funkciókhoz kapcsolódik. Alapkérdés, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés változó feltételei, különösen a jövőben várható, valószínűsíthető folyamatok milyen funkciók kielégítését tűzik (tűzhetik) napirendre a humán infrastruktúra intézményrendszerei vonatkozásában. Mai ismereteink birtokában feltételezhető, hogy ma ismert és működő intézmények által ellátott funkciók jelentős hányada a jövőben is megmarad. Ugyanakkor a társadalom differenciálódó igényei nyomán közvetített különböző jellegű elvárások, a mindenkori gazdasági feltételek a humán infrastruktúra intézményei vonatkozásában is a funkciók jelentősebb hányadának átértékelését jelentik. Tehát egyidőben ellentmondásos folyamattal számolhatunk; bekövetkezhet funkciószegényedés, ugyanakkor pedig funkciógazdagodás is. A funkciószegényedés és a funkciógazdagodás együtt, a maga ellentmondásos, de dialéktikus összetettségében határozza meg a humán infrastruktúra intézményei jövőbeni fejlődésének lehetőségeit, pályáját. Különösen ki kell emelni azt a körülményt, hogy a funkciók egy részében átértékelődés, vagy más kifejezéssel élve „transzformálódás” folyamatai következhetnek be. Számos olyan funkció, amely ma a középfokú kategóriába, tehát a periódikusan (időszakosan) igénybe vett intézmények által nyújtott szolgáltatásokhoz kapcsolódik, a jövőben a mindennapi élet szerves, elválaszthatatlan része lesz. Ugyanez a következtetés fogalmazható meg a felsőfokú funkciókat ellátó intézményekkel kapcsolatosan; felsőfokú funkciókhoz rendelt különböző ellátási kategóriák a jövőben a lakosság által periódikusan használt, periódikusan igénybe vett kategóriákhoz kapcsolódhatnak. Alapvetőnek kell tartani mindenkor azt a körülményt, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés milyen új feltételeket, milyen változásokat hoz magával, s

ez milyen következményekkel járhat az intézményrendszerekre. Meghatározónak tekinthetjük, hogy milyen funkciók kielégítését tekinthetjük társadalompolitikai, szűkebb értelemben a szociálpolitikai feltételek, követelmények szempontjából elengedhetetlen állami, összközösségi feladatnak; alapvető kérdés a továbbiakban annak tisztázása is, hogy mit, mennyit vállal (vállalhat) magára a magánszféra. Az egyes intézmények által ma közvetített, ellátott funkciók közül mi az, ami visszakerülhet a család szférájába, az „intimebb” szférába; mit vállalhatnak a kisebb közösségek, a helyi társadalom, a lakóközösségek. A téma tanulmányozása kapcsán nem kerülhető meg az sem, hogy a termelőhelyek milyen, a humán infrastruktúra intézményeinek kategóriájába tartozó funkciók ellátását vállalják magukra.

A funkciók vizsgálata során részleteiben szükségesnek tartjuk a következőket figyelembe venni. A legfontosabb funkciók egyike, melynek kielégítése megkülönböztetett fontosságú feladat – az *egészségvédelem*hez kapcsolódik. Az egészség védelmének, megőrzésének társadalom- és gazdaságpolitikai jelentőségét és súlyát különösen kiemeli az az elhatározás, mely ösztársadalmi program szintjére helyezte a népesség egészségi állapotának megőrzésével kapcsolatos akciókat.

Az egészségvédelem érdekében szükséges akciók a népesség különböző rétegeit, csoportjait eltérően érintik. Az elmúlt évek statisztikai adatai azt jelzik, hogy emelkedett a koraszülöttek száma. A koraszülöttek megmentésében, „életre” bocsátásában az időben történő orvosi beavatkozásnak, a gondos és mindenre kiterjedő orvosi ápolásnak megkülönböztetett szerepe van. A csecsemővédelem – éppen a koraszülések számának növekedése miatti gondokból következően alapvetőbb egészségvédelmi feladat, mint korábban volt. A sorozásra kerülő fiatalok egészségi állapota, fizikai erőnléte, teherbíró képessége igen sok kívánnivalót hagy maga után. A fiatalok jelentős részének az egészségi állapota nem kielégítő. Ezt jelzik mind a középiskolákban, gimnáziumokban végzett orvosi vizsgálatok eredményei, mind pedig a szakmunkásképző tanulók körében megfigyelt adatok. Említettük, hogy a dolgozó lakosság egészségvédelme érdekében, egészségének megőrzése céljából a Kormány megfelelő programot dolgozott ki és fogadott el. Különösen aggasztó a 40 éven felüli férfi korosztályok egészségének állapota. Ez a

helyzet az egészségügyi intézkedések, döntően a megelőző intézkedések – alkoholizmus, dohányzás, az egészségtelen életmód elleni küzdelem stb. stb. – széles körét teszi szükségessé. A statisztikai adatok a népesség elöregedésének folyamatát jelzik; nemcsak tendenciájában egyértelműen tartós ez a folyamat, hanem az elmúlt néhány év adatai alapján felgyorsuló tendenciát figyelhetünk meg. Ebből fakadóan az egészségvédelem, a szociális gondoskodás funkciója különösen megkülönböztetett jelentőségű az öreg, öregkorú népesség gondozása, ellátása vonatkozásában is. Különösen nagy társadalompolitikai jelentőségű probléma, s ebből fakadóan a szociálpolitika kitüntetett fontosságú tartománya a 70 éven felüli öregekről történő gondoskodás feladatainak ellátása.

Összességében az egészségvédelemhez kapcsolódó funkciók eredményes és minél magasabb szintű ellátásához osztársadalmi érdekek fűződnek. Ezért alapvető fontosságú, hogy ezen funkciók pontos körülhatárolásával teremtsük meg azt az intézményhálózatot – mind személyi, mind tárgyi vonatkozásban –, amely az egészségügyi infrastruktúrát jelenti és képes alapvető társadalompolitikai és szociálpolitikai megfontolások alapján a népesség egészségvédelmét szolgálni. A társadalompolitikai oldalt hangsúlyozva, nem feledkezhetünk meg arról, hogy mit jelent a lakosság egészségi állapotának javítása gazdasági szempontból, a munkaerő újratermelő képességének megőrzése, fenntartása szempontjából. A statisztikai megfigyelések alapján megállapítható, hogy nagy a termelésből kieső betegállományban lévő dolgozók száma. Természetesen ebben közrejátszanak olyan dolgok is, hogy alapos és mindenre kiterjedő orvosi vizsgálatok hiányában nem kellően indokolt esetekben is kerülnek betegállományi listára. Döntő többségük azonban valószínűleg betegségi okok miatt van betegállományban. Ennek gazdasági következményei igen jelentősek.

Az egészségvédelemmel összefüggésben említést kell tenni a magányosok problémájáról. Míg a legutóbbi időig sokat beszéltünk és beszélünk erről, de eme funkcióval kapcsolatos feladatok, követelmények markánsabb megfogalmazása még várat magára. Nem beszélve arról, hogy az intézményrendszer megteremtése még várat magára, gyakorlatilag embrionális állapotban van. Nyugati országokban – különösen az elmúlt egy-két évtizedben – igen sok történt a magányosok – többségükben lelki meghasonlás során, depressziós állapotukból fakadó – problémáinak

megfelelő kezelése, megfelelő gondozása érdekében. Nálunk ez a probléma egyaránt megtalálható a városokban és a falusi településekben, különösen a tanyasi településmódú térségekben. A városi településekben ezzel különösen akkor szembesülünk, amikor rekonstrukciós-rehabilitációs intézkedéseket tűzünk napirendre. Budapesten a város belső negyedeiben nem halad előre a szükséges, illetve a kívánatos mértékben a rekonstrukció-rehabilitáció folyamata. Nemcsak anyagi okok, pénzügyi nehézségek, az építési tevékenység szervezésének nehéz feltételei, a hagyományos építőanyagellátás nehézségei jelentenek gondot, hanem az is, hogy ezekben a régi megújulásokra váró épületekben sok egyedül élő öregkorú ember él, akiknek a problémái megoldatlanok. Ma nincs kidolgozott receptünk sem a intézmények, sem pedig a szükséges szociális ellátás-ápolás személyi vonatkozásában. (Például az egyes nyugati országokban ilyen célból életrehívott és működő „social workers” szociális gondozók személyi intézménye és funkciója nálunk még gyakorlatilag ismeretlen.)

A másik ilyen funkció, amely a jövőt illetően markánsan megfogalmazódik és jelentősége még erőteljesebben érvényesül, a népesség oktatásához kapcsolódik. Az oktatás előtérbe kerülését sok tényező indokolja. Az elmúlt években gyakran használt kifejezés, „emberi tényező” mára „kifutott”, elveszti a hozzákapcsolt elvárások, remények, illetve reálisnak vélt szándékok értelmét, tartalmát. Mert felszínesen addig használtuk, addig éltünk, pontosan visszaéltünk vele, míg ma már ez a kifejezés, hogy „emberi tényező” – alig mond valamit. Bármifajta anyagot tanulmányozunk a fejlettebb nyugati országok társadalmi-gazdasági életének vonatkozásában, mindenütt kitűnik, hogy milyen gonddal kezelik az oktatás problémáit: a népesség képzésének, továbbképzésének, netán átképzésének bonyolult, szövődményes feladatait. A termelés szerkezetének – oly kívánatos és még inkább szükséges – átalakítása, az innováció követelményeinek a gazdaság mindenkori lehetőségeihez és feltételeihez alkalmazkodó érvényesítése, a gyorsabb tudományos-műszaki haladásból fakadó feladatok eredményesebb ellátása a legszorosabban a népesség iskolázottsági, szakképzettségi színvonalához kapcsolódik. Sajnálatos körülmény, hogy az elmúlt években jelentős mértékben romlott a népesség iskolázottsági színvonala. Sokan nem fejezik be az általános iskola nyolc osztályát. A gimnázium nem tölti be azt a szerepet, amit be kellene

töltenie. Jelentősen csökken az egyetemre jelentkezők száma, igen rossz az egyetemre jelentkezők strukturális megoszlása. Olyan értelemben, hogy egyes pályák teljesen elnéptelenednek, ugyanakkor pedig bizonyos divatszakmák pályái kerülnek előtérbe (például nagy az érdeklődés a pszichológus, illetve egyes nyelvi képzést adó pályák iránt, változatlanul tart az orvostudományi egyetemek felé az ostrom stb.). Magyarország a 10 000 lakosra jutó egyetemet és főiskolát végzetek arányát tekintve lassan kiszorul az európai szintérről: hazánk vonatkozó mutatói Egyiptom hasonló mutatóival azonos szintet foglalnak el. A fentiek indokolják, hogy az oktatás személyi, tárgyi és egyéb feltételeinek fejlesztésére, korszerűsítésére megkülönböztetett figyelmet fordítsunk. Az oktatási intézményhálózat fejlesztése, az oktatási funkciókból jelentkező tárgyi, személyi stb. követelmények kielégítése a településfejlesztés egyik megkülönböztetett fontosságú feladatát jelenti. Talán sehol másutt nem annyira találóak Mumford szavai a városok történetéről írott könyvéből, hogy „részben a rossz tervezés számlájára írható, hiszen hallatlanul nagy pénzeszközöket fecsérelnek el olyan közszolgáltatásokra, amelyeket az emberi szükségletekhez igazodó, fantáziadúsabb terv erősen csökkentene”. Ebből következően az oktatási funkció kielégítésére alkalmas intézményhálózat fejlesztése a kiemelt fontosságú feladatok között fogalmazható meg.

Vizsgáljuk ezt részleteiben. Az egyik az alapoktatás; érvényt szerezni annak a követelménynek, hogy a népesség teljeskörűen elvégezze az általános iskola nyolc osztályát. Itt különösen két dologra kell figyelmet fordítani: az egyik a cigánynépesség általános iskolai oktatásának megszervezése, iskolába járásának biztosítása és ennek ellenőrzése. A másik kérdés az, hogy a fiatalkorú szellemi fogyatékosak jelentős hányada nem végzi el az általános iskola nyolc osztályát. Az általános iskola funkciója várhatóan átalakul és több irányúan változik. A fiatalokat a mainál jobban fel kell készíteni az életre. Ez nemcsak a szellemi tudást, ismereteket jelenti, hanem a fiatalok fizikai állapotának, erőnlétének a növelését is. Szellemi vonatkozásban olyan értelemben, hogy már az általános iskolának is – többek között – nagyobb figyelmet kellene fordítania az idegen nyelvek oktatására, megteremtve azt a lehetőséget, hogy az iskola elvégzése után minél nagyobb számú fiatal kerülhessen idegen-nyelvű gimnáziumokba. A fiatalok gyenge vagy nem kielégítő fizikai

kondíciója, a helytelen életmód következményei, túltápláltság, mozgáshiány, s ennek nyomán jelentkező betegségek stb. olyan tényezők, melyek mérséklésében, visszaszorításában az általános iskola – oktató-nevelő munkája révén – nagyon sokat tehet (illetve tehetne).

A középiskolai oktatás vonatkozásában jelentkező funkciók kettős feladatot fogalmaznak meg az intézményhálózat fejlesztését illetően. Az egyik feladat a középiskolai hálózat, gimnáziumok hálózatának fejlesztése, korszerűsítése. Alapvető kérdés, hogy a népesség minél nagyobb hányadának biztosított legyen a középfokú iskolai végzettség megszerzése; lehetőség nyíljon a továbbjutásra, mind a továbbtanulás (egyetem vagy főiskola elvégzésére), mind pedig a termelő vagy nemtermelő szféra területén történő elhelyezkedés vonatkozásában. Ennek érvényesítéséhez alapvető településfejlesztési érdekek is fűződnek. A közelmúltban, különösen a hatvanas évtizedben sok településben gimnáziumot hoztak létre; az évek során jelentősen gyarapodott a gimnáziumi végzettséggel rendelkezők száma. Ugyanakkor sokan gimnáziumi érettségi birtokában – többségében a női végzettek körében – nem tudtak megfelelő munkát találni, nem tudtak lakóhelyükön, vagy annak közvetlen szomszédságában fekvő településekben elhelyezkedni. Ebből fakadóan strukturális foglalkoztatottsági problémák jelentkeznek az ország néhány, gazdaságilag elmaradott térségében (például Encs környékén), illetve munkaalkalmak kellő számával és választékával nem rendelkező városokban (mint Eger, Esztergom, Pápa stb.). Ez az egyik olyan alapvető körülmény, ami szoros összefüggést jelez a humán infrastruktúra fejlesztése és a településfejlesztés között. A humán infrastruktúra eme intézményhálózatának fejlesztése körültekintő magatartást és előrejelítést igényel: befolyásolja, visszahat a települések gazdasági alapjára, foglalkoztatottsági struktúrájára és társadalmi szerkezetére. A másik feladat a középfokú szakoktatás infrastruktúrájához kapcsolódik. Aligha szükséges hangsúlyozni jelentőségét és szerepét a jövőt illetően, különös tekintettel a tudományos-technikai haladás vívmányainak szélesebbkörű bevezetésére és alkalmazására. Ugyanakkor nagyon körültekintően kell mérlegelni a körülményeket és várható következményeket, nehogy a középfokú szakoktatási rendszer csapda legyen a fiatalok továbbjutása, érvényesülése szempontjából. Ez a téma is a legszorosabban összefügg a települések fejlesztésének feltételeivel.

Hasonlóképpen két oldalról szükséges a felsőfokú oktatási funkciók közelítése. Egyfelől, melyek azok az a vonatkozású felsőfokú funkciók, amelyek a maguk intézményrendszereit a hagyományos értelemben, vagy a megváltozott feltételekhez alkalmazkodóan igénylik. Másrészt, melyek az oktatás (képzés, továbbképzés) azon speciális felsőfokú funkciói, melyek kielégítése, s ennek megfelelő intézmények és személyi feltételek biztosítása a települések kiegyensúlyozottabb fejlődése, a népesség arányosabb demográfiai és társadalmi struktúrája, valamint a gazdasági növekedés térbeli sajátosságainak érvényrejuttatását elősegítő, biztosító tényezők szempontjából elengedhetetlenek. Ez a körülmény az oktatási infrastruktúra fejlesztésének egyik sajátos szektorát jelenti. Ezen túlmenően az oktatási funkciókkal kapcsolatosan – közép- és felsőfokú egyaránt – megfogalmazódik a rendszeres továbbképzés igénye és szükségessége; valamint az átképzésnek a feltételeit biztosító intézményhálózat létrehozása, illetve a szükséges személyi feltételek megteremtése. Amikor az oktatási funkcióról beszélünk, nem feledkezhetünk meg az iskoláskor előtti gyermekek gondozásáról. Ezt az óvodának kell magára vállalnia: ez esetben is a funkciók gazdagodásával számolhatunk. Annak érdekében, hogy az általános iskolában történő oktatásra való felkészülés már az óvodai keretek között megtörténjen. Ennek kapcsán olyanra gondolhatunk, mint például a gyermekek fizikai erőnlétének erősítése a rendszeres és szervezett testnevelés révén: szellemi vonatkozásban az idegen nyelven történő oktatás feltételeinek fokozatos megteremtése az óvodákban, a gyermekek személyiségének differenciált megnyilvánulását elősegítő oktatási formák elterjesztése, alkalmazása stb.

A települések humán infrastruktúrájának fejlesztésében döntő funkciók kapcsolódnak a művelődéshez. Olyan értelemben, hogy a művelődés messze túlmenő az oktatás konkrét funkcióján. A művelődési funkciónak olyan feladatai vannak, mint a lakosság kulturális színvonala emelésének segítése, amely következményeiben szorosan összefügg a lakosság anyagi javak termelésében betöltött szerepének ártértékelődésével, erősítésével. Ilyen funkciók fogalmazódnak meg a szabadidő kultúrált és szervezett eltöltésével, a pihenéssel és az üdüléssel összefüggésben is. A „művelődés” is olyan funkció, melynek következményeiben meghatározó szerepe van a településpolitikai magatartás formálásában. A gazdálkodás mai fel-

tételei, a nehéz gazdasági helyzet háttérbe szorította a szabadidő kulturáltabb eltöltésével összefüggő tennivalóinkat. Most kell felkészülnünk a kedvezőbb helyzetre (amikor a széles néprétegek anyagi helyzete javulhat), s majd fokozatosan meg kell teremteni azokat a feltételeket, amelyek biztosítani tudják az ebből fakadó feladatok ellátását. A lakosság kulturális színvonalának növelése szorosan összefügg a szakképzettségi és az általános műveltségi színvonal emelésével és a pihenési-üdülési funkciók ellátásából fakadó igények növekedésével. Ezek olyan funkciók, amelyek sokoldalúan befolyásolják a települések fejlődését. Nemcsak az intézményhálózat fejlesztése révén; nagy a területigényük. A feladatok szorosan összefüggnek az ökológiai irányultságú településfejlesztési törekvések érvényesítésével, szélesebb értelemben a táji-természeti adottságok tervszerűbb igénybevitelével, alakításával, a települések fejlesztésére irányuló tevékenység során.

A funkciók jelentős köre a lakosság ellátásához, a szolgáltató tevékenységhez kapcsolódik. Ez a települések „örökzöld” funkciója: e vonatkozásban is a funkciók gazdagodásával számolhatunk. Függvénye a népesség életkörülményei mindenkor alakulásának, az igények megnyilvánulásának. Összefügg a korábbiakban kifejtett funkciókkal is: az oktatási, művelődési igények felkeltésével, szélesebb körű megnyilvánulásával, erre telepített intézmények fejlődésével, korszerűsödésével. Amit szeretnénk megkülönböztetett hangsúllyal kiemelni, az a funkciók várhatóan nagymértékű specializálódása révén jelentkező differenciált fejlesztési feladatok. Ez a folyamat már a hatvanas évektől kezdve kísérelte, sajátja az ellátó-szolgáltató intézményhálózat fejlődésének, átalakulásának. Gazdaságilag nehéz viszonyok között is az ellátó-szolgáltató létesítményekben érzékelhető transzformálódás, átalakulási folyamat figyelhető meg. A lakosság jelentős hányada a kisebb alapterületű szakosított üzlethálózat felé fordul. Keresi az intímabb lehetőségeket a vásárlási kultúra vonatkozásában általában, konkrétan a kereskedelem-vendéglátás-szolgáltatások intézményeiben. Ebből fakadóan a nagy befogadóképességű, költséges megoldások helyett, a korábban létesített intézmények megfelelő átalakításával, korszerűsítésével a kisebb befogadóképességű intézmények fejlesztésére célszerű törekedni mind a vendéglátásban, mind a lakosság üzleti ellátásában, kiszolgálásában.

2. A humán infrastruktúra hierarchiája

A mai helyzet a települések infrastrukturális ellátottsági viszonyainak intézményi vonatkozásait illetően igen tarka és jelentős ellentmondásokat tükröz. Vizsgálódásunk alapja nem az egyes térségek, települések (netán településrészek) infrastrukturális ellátottsági viszonyainak mennyiségi vizsgálata, hanem az intézmények különböző jellegű, rendeltetésű elemeinek helye, szerepe a településcsoportok, települések, illetve településrészek életében. E vonatkozásban is érvényes, amit bevezető mondatunkban említettünk: nagymérvű aránytalanságokkal találkozunk, bonyolult és ellentmondásokkal is kitűnő helyzeteket figyelhetünk meg. A települések infrastruktúra fejlesztésében követett gyakorlat esetleges kedvezőtlen, netán ellentmondásokhoz vezető következményeit nem közvetlenül a gyakorlati tevékenység szüli. Az intézmények jellegének, rendeltetésének, szerepének megítélésében elméleti tisztázatlanság különösen szembetűnő társadalmi-gazdasági fejlődésünk mai adottságai között, amikor az erőforrások szűkössége különösen kedvezőtlenül befolyásolja a települések ez irányú helyzetének javítását.

Korábban és ma is a „steril értelemben” vett várostelepülésrendezési felfogás és az erre épülő gyakorlat az intézmények hierarchiájának meghatározásakor alsó-, közép- és felsőfokú intézményeket különböztet meg. A nyolcvanas évek elejétől mind markánsabban fogalmazódott meg az új településpolitikai magatartás-fejlesztés kialakítása kapcsán az „alapellátás” fogalma. Ennek a fogalomnak a széles körű elterjedését a településfejlesztéssel összefüggő társadalompolitikai követelmények, illetve elvárások váltották ki. Minél szélesebb körűen kerültek napirendre a településekben, illetve a települések egy csoportjában megnyilvánuló, s a népesség ellátottsági helyzetével kapcsolatos problémák, a társadalompolitikai jellegű feszültségek levezetését szolgáló intézkedések kimunkálása kapcsán mindenhol előtérbe kerültek és meghatározóak lettek az alapellátás feltételeinek megjavításával, az alapellátás intézményeinek biztosításával összefüggő feladatok, akciók.

A települések vizsgálatának, az esettanulmányok készítésének tapasztalatai, az utóbbi évek irodalmi forrásainak vizsgálata is azt jelzik, hogy az „alapellátás” fogalomköre szélesben bevonult nemcsak a települések fej-

lődésének irányításáért felelős állami, tanácsi és társadalmi szervek gondolkodásmódjába, minennapi gyakorlatába, hanem a kutató- és tervezőmunka is teret ad a települések infrastruktúra fejlesztése intézményellátottsága vonatkozásában az ez irányú megközelítésnek.

Szükséges ezzel összefüggésben egy megjegyzést tenni. Történelmileg vizsgálva ezt a kérdést, az alapellátás fogalmának illetően történő megközelítése és alkalmazása, lényegesen hosszabb időre nyúlik vissza, mélyebb gyökerei vannak. Ez a folyamat akkor vette kezdetét, amikor a hatvanas évek derekától mind erőteljesebben elkülönültek egymástól a városrendezési tervezésben alkalmazott normatívák és irányelv jellegű előírások a települések intézményellátottságát illetően és új kategóriaként megjelentek az ún. OT normatívák. Ezek az OT normatívák a mindenkori célcsoport rendszerben szervezett tömeges lakásépítési tervekhez kapcsolódtak és a nagy lakóterületi egységek kialakítása során az azokba koncentrált népesség intézményellátásával kapcsolatos tennivalókat irányozták elő, szabályozták. Az elképzelés eredeti magjától eltérően, a társadalmi közvéleményben az ellátásnak a rendszerint középtávú tervekben előirányzott ezen szintje, köre és tartalma fokozatosan úgy asszociálódott és jutott kifejezésre, mint a társadalom által vállalt és kötelező érvénnyel alkalmazandó, biztosítandó alapellátás rendszere. A vizsgálatok egyértelműen felhívják a figyelmet arra, hogy ebben sok racionális megfontolás is felismerhető, de súlyos hiba lenne, s éppen a komplex településfejlesztéssel szemben támasztott követelményeinket sértenénk meg, ha az egyes nagy lakóterületi egységek beruházási programjaihoz rendelt ellátottsági mutatókat, vagy akár irányelveket a szerves infrastruktúra-ellátottság vonatkozásában posszibilisnek tekintenénk.

A települések jelentős csoportjában felismerték ezt a fonák helyzetet, esetenként anomáliákhoz vezető gyakorlatot, s bizonyos esetekben a települések fejlődésében ellentmondásokat közelítő és vizsgáló helyi állami vezetés ugynevezett helyi normák kidolgozásával és alkalmazásával igyekezett segíteni. Ebben látták feloldani azt az ellentmondást, amit a mindenkor adott feltételek között a városrendező által optimálisnak elképzelt és tervezési magatartását megszabó városrendezési normatívák, ellátottsági előírások, illetve az egyes középtávú tervidőszakok vonatkozásában a fejlesztés pénzügyi terveiben előirányzott normatívák keretei biz-

tosította reális anyagi eszközök jelentettek az infrastrukturális intézményellátottság kiépítése, fejlesztése érdekében.

A magyarországi településrendszer átalakulásában végbemenő, azt kifejező folyamatok iránya, jellege, anomáliái és ellentmondásai egyfelől, a város- és településfejlesztés gyakorlatának lehetséges példái másfelől arra utalnak, hogy a települések infrastrukturális ellátottsági rendszereit az intézményellátottság vonatkozásában igen differenciáltan kezeljük. Ezt a felismerést, illetve a gyakorlatban már sokféle követett gyakorlatot indokolja az a körülmény is, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés feltételei új helyzetet teremtenek e vonatkozásban is. Ez mintegy kettős, egymásnak ellentmondó, de az infrastrukturális ellátottság témáját illető területen egy irányba menő folyamatra utal, s hívja fel figyelmünket. A beruházási eszközök nagymérvű szűkülése a települések infrastrukturális ellátottságában igen gondos elemzésekre alapozott szelekció alkalmazását teszi szükségessé. A társadalom különböző rétegeiben, csoportjaiban egyre markánsabban kifejezésre jutó differenciálódás az életkörülmények és a jövedelmi viszonyok vonatkozásában az infrastrukturális ellátottság területén is újabb és differenciált elvárásokat, igényeket fogalmaz meg. Az infrastruktúra intézményellátás fejlesztése nagymértékben függ a tudományos és műszaki haladás eredményeinek a gyakorlatban történő szélesebb átültetésétől, vívmányainak alkalmazásától. Ez a körülmény önmagában is, következményeiben még inkább a települések infrastrukturális ellátottsági viszonyaiban minőségileg új helyzet felé orientálnak bennünket.

Figyelembe véve a fentiekben kifejtetteket, a települések intézményellátottságának hierarchiáját illetően, a következő csoportosításban történő gondolkodást tartanánk alkalmasnak, egyfelől az összehangolt és komplex település- és infrastruktúrafejlesztés szempontjából, másfelől pedig a lakossági elvárásokat és igényeket respektáló társadalompolitikai magatartás differenciált kifejezése érdekében: alapellátás, alsó fokú ellátás, középfokú ellátás, felsőfokú ellátás.

Az alapellátás fogalmának teljes legitimizálása kívánatos és szükséges, nemcsak az összehangolt település- és infrastruktúrafejlesztés, hanem a települések fejlődésében kialakult nagymérvű különbségek mérséklése érdekében is. A gyakorlat vizsgálata azonban azt mutatja, hogy célszerű

lenne az alapellátás fogalomkörét kettős megközelítésben vizsgálni: szűkítettebb és bővebb értelmezésben.

A szűkítettebb értelmezésnek kettős szempontból van jelentősége. Egyfelől az új településpolitikai-településfejlesztési magatartás szempontjából. Ebből fakadóan az alapellátás társadalompolitikai kategória, amelynek megteremtése, biztosítása, az e vonatkozásban vállalt feladatok teljesítése társadalompolitikai szempontból meghatározó. Másfelől a településrendszer sajátos adottságai, fejlődése szempontjából. A történelmileg kialakult, ma is fennálló, a sajátosságokkal és értékekkel messze nagyobb mértékben számoló településpolitika gyakorlatában az infrastrukturális ellátás rendszereinek kialakításához, működtetéséhez az alapellátás szűkítettebb értelmezése jobban alkalmazható. A gyakorlat tapasztalatai azt mutatják, hogy a kis településekben, az aprófalvas település-módú térségek településeiben meghatározó jelentősége van az alapellátás szűkítettebb értelmezésének. A nagyobb településekben, városokban, illetve városrészekben is valós tartalmat nyer az alapellátás bővebb értelmezésének használata, illetve gyakorlata.

Szükséges a továbbiakban is fenntartani az „*alsó fokú ellátás*” fogalmát, tartalmát. A településrendszer fejlődésében végbemenő differenciálódó folyamatok, valamint a településközi munkamegosztás elmélyülésének várható alakulása, különös tekintettel a települések közötti gazdasági érdekekre alapozott együttműködésre, a város és közvetlen vonzáskörzetében fekvő községi települések közötti együttműködésre, értelmet kap azon intézmények körének fejlesztése, működtetése, amelyek a lakossági igényeket mintegy napi szükségletként kezelik és elégítik ki, s ugyanakkor a telepítés helyének megválasztásában a kistérségi kapcsolatokból fakadó tényezőknek meghatározó szerepe van.

A települések infrastrukturális ellátottsági viszonyainak fejlesztésében egyik kulcsfontosságú szektor a „*középfokú intézményhálózat*”. Az elmúlt másfél-két évtizedben a középfokú intézményhálózat fejlődése nem kielégítő mérvű volt. A középfokú intézmények felújítása, korszerűsítése elmaradt a vele szemben támasztott szükséges követelményektől. Ugyanakkor a középfokú intézményhálózattal kapcsolatos kutatási és fejlesztési tevékenység sem bontakozott ki, s nem rendelkezünk olyan tudományosan megalapozott elképzelésekkel, amelyek megfelelő kiindulásul szolgálhat-

nak a települések középfokú intézményhálózatának kialakítását, fejlesztését szolgáló tervezőmunkához.

A települések helyzetének vizsgálata arra hívja fel a figyelmet, hogy az intézményellátottságot illetően a problémák egy jelentős hányada akörül koncentrálódik, hogy mely intézmények sorolhatók, illetve sorolandók a középfokú ellátás fogalomkörébe. A problémát különösen nehezíti az a körülmény, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés során a középfokú intézmények egy része fokozatosan olyan jellegű szolgáltatássá alakul át, amely jellegében, az általa ellátott funkciókat tekintve az alap-, illetve alsó fokú ellátás szférájába tevődik át. A középfokú intézményeknek ez a várható transzformálódása nemcsak az intézményhálózat fejlesztése, hanem a településfejlődés folyamatainak irányítása szempontjából is a legbonyolultabb kérdések egyike. Ugyanakkor ezzel szorosan összefügg az, hogy a felsőfokú intézmények közül a társadalmi-gazdasági fejlődés előrehaladásával egyesek átkerülnek a középfokú intézmények csoportjába. A középfokú intézményhálózat fejlődése a legszorosabban összefügg azzal a körülménnyel, hogy megfelelő középfokú intézmények nélkül, illetve azok hiányában a városi funkciók érvényesüléséről, kibontakozásáról aligha beszélhetünk. Különösen meghatározó szerepe van a középfokú ellátás intézményeinek a közelmúltban várossá nyilvánított településekben, e nélkül működésük kiterjedése a korábban városhiányos térségekben, a szervező-ellátó központ szerepkörének betöltése nem várható.

A *felsőfokú* kategóriában működő intézmények a maguk individuális jellegével és sajátos funkciók teljesítésével mintegy motorjai lehetnek a települések, különösen a nagyvárosok minőségileg új fejlődési szakaszt jelző átalakulásának, korszerűsödésének. Ezért van megkülönböztetett jelentősége annak, hogy a felsőfokú kategóriába tartozó intézmények körét a lehetőségekhez képest megpróbáljuk körülhatárolni, megjelölni.

A *szűkített értelemben vett alapellátáshoz* sorolható intézmények körét, működésük jellegét elsődlegesen és alapvetően – mint arra már utaltunk – társadalompolitikai követelmények szabják meg. A magyarországi településrendszer történelmi adottságait figyelembe véve, az ellátás eme kategóriájának elsődlegesen a kis településekben van jelentősége és szerepe. Természetszerűleg a nagyobb települések, illetve városok egyes részeiben az alapellátás ilyen szűkített értelmezése is meghatározó jelentő-

ségű, de kevésbé olyan feszítő erővel érvényesül, mint a kis települések vonatkozásában.

Mit tekinthetünk a szűkített értelmezésű alapellátás körének? Mielőtt ezzel kapcsolatos vizsgálódásaink eredményeit összegeznénk, szeretnénk ismét megjegyezni, hogy a legnagyobb divergálása a véleményeknek ezen a területen érvényesül. Ez nemcsak abból a szempontból kedvezőtlen, hogy nehezíti a tudatos településfejlesztési beavatkozásokat és akciókat, hanem olyan vonatkozásban is, hogy a bizonytalanság tényezőjét állandósítja a népesség életkörülményeiben meghatározó szerepet betöltő intézményellátás társadalompolitikai funkcióit illetően. Ebből következően célszerű a szűkített értelmezésű alapellátás körébe csak azokat az intézményeket felvenni, amelyek egyfelől a település fennmaradásának, létének meghatározó feltételeit jelentik, másfelől pedig a fejlesztés olyan minimális programját tartalmazzák, amelynek megvalósítására társadalompolitikai okokból a helyi önkormányzatok kötelezettségeket vállalhatnak.

A kifejtettek közül következően a szűkített értelemben vett alapellátás intézményeinek körét a következők jelenthetik: a lakáson kívül a gyermekintézmények közül a bölcsőde, illetve óvoda. Az egészségügyi ellátás keretében a rendszeres körzeti orvosi rendelés. Az alapvető élelmiszerekhez való hozzájutás. Kedvezőtlen demográfiai összetételű, előregedett korstruktúrájú térségekben szociális otthon, illetve öregek napközi otthona. Jelen esetben csak az intézmények vonatkozásában végezzük vizsgálatunkat, s nem érintjük a műszaki infrastrukturális ellátás tartományait. Szükséges azonban utalni arra, hogy a hírközlés lehetősége, a szilárd burkolatú bekötőút, illetve az egészséges vízellátás szintén a szűkítettebb értelemben vett alapellátás közé tartozik. Csak ennek révén működtethetők a szűkített ellátás intézményei, illetve teremthetők meg a szélesebb értelemben vett alapellátás intézményei közötti kapcsolatok.

A „bővebb értelmezésű alapellátás intézményei” közé a nevelési-oktatási intézmények közül a már említett gyermekintézményeken kívül az általános iskolák tartoznak. Az egészségügyi ellátás vonatkozásában a körzeti orvosi rendelő, a legszükségesebb laboratóriumi vizsgálatok elvégzésére alkalmas létesítményekkel, berendezésekkel. Ugyancsak idetartozik a gyermekorvosi rendelő, valamint a fogászati rendelő is. Megoszlának a vélemények ez utóbbi jellegét illetően. Feltehetően alapfokú kate-

góriaként említve, számolni kell, hogy különösen a kisebb településmódú térségekben több település ellátására hivatottak. A szociális intézmények között a szociális gondozó és az öregek napközi otthona a szükséges egészségügyi ellátással együtt itt is említendő. A művelődési intézmények között a művelődési otthon olyan intézmény, amely e kategóriában alapellátásként minősíthető. A könyvtár, beleértve a gyermek- és felnőttkönyvtárakat, szintén az alapellátás egyik ismérve. A kereskedelmi ellátás területéről az ABC-élelmiszer üzletek sorolhatók az alapellátás bővebben értelmezett körébe.

Az „*alsó fokú ellátás*” keretébe azokat a további alapellátást nyújtó intézményeket sorolhatjuk, amelyek több településre kiterjedően, városokban több lakóterületi egységet figyelembe véve adnak ellátást. Itt a kereskedelem, vendéglátás és a szolgáltatás intézményei olyanok, amelyek ebbe a kategóriába sorolhatók. A kereskedelem vonatkozásában a szakosított üzlethálózat említhető. A szolgáltatások vonatkozásában pedig mindazok az intézmények, amelyek mosással, ruhák tisztításával, a háztartások villamosipari berendezéseinek, készülékeinek javításával, a fodrászattal, ruha- és cipőneműek javításával, felújításával kapcsolatos tevékenységet látnak el. A művelődési funkciók vonatkozásában a többcélú művelődési ház olyan intézmény, amely az alsó fokú kategóriába tartozik. Az OTP, illetve az Állami Biztosító fiókjai hasonlóképpen több településre kiterjedő, illetve nagyobb településrészt ellátó feladatokat teljesítenek. A tűzoltóság szintén több településre kiterjedő funkciót ellátó intézmény. Az egészségügyi-egészségvédelmi intézmények vonatkozásában a szakrendeléssel kombináltan működő egészségügyi szolgáltatás olyan, amelyik az alsó fokú ellátás kategóriáját jelentheti. A nevelési-oktatási intézmények közül a bentlakásos általános iskolai kollégiumok láthatnak el kistérségi kapcsolatokból fakadó feladatokat.

A humán infrastruktúra intézményrendszereinek fejlesztésében, működésében és a települések fejlődése közötti kapcsolatok mindenkor alakulásában meghatározó szerepet töltenek be a középfokú funkciókat ellátó intézmények, az általuk nyújtott különféle jellegű szolgáltatások.

A településtervezés-településfejlesztés hazai gyakorlata az intézményellátás hierarchiájában középfokú funkciókat ellátó-gyakorló intézményeket különböztet meg. Más országok gyakorlatában ettől eltérő minősíté-

sekkel találkozunk. A hagyományosan Christaller elven alapuló település-kategorizálás és hierarchia nyomán az osztrák gyakorlat (jelentős mértékben az NSZK gyakorlata is) a települések ellátási rendszereinek fokozatait illetően alap-, alsó-, illetve felsőfokú funkciók mellett középfokú funkciókban is gondolkodik és ennek megfelelően minősíti az intézményeket. A szovjet elméleti felfogás és az azon alapuló településfejlesztési gyakorlat az általunk „középfokúnak” minősített ellátás kategóriát „periódikusan használt intézmények” kategóriájának nevezi. Ez a felfogás érvényesül a csehszlovák, a bolgár településtervezés, -fejlesztés gyakorlatában is. A finn gyakorlat az általunk középfokú funkciók ellátására minősített intézmények létesítésével, telepítésével kapcsolatos kérdéseket egyedileg közelíti meg. A mérlegelések, illetve a döntéselőkészítés során meghatározó tényezőknek tekintik: a településrendszer sajátosságait, az ellátandó népesség demográfiai jellemzőit, a települések anyagi lehetőségeit, az intézmény létesítésének, fejlesztésének pénzügyi forrásait, az intézményt létrehozók és fenntartók körét, a vállalkozás feltételeit, a települések közötti együttműködés lehetőségeit és feltételeit.

A településtervezők, a településproblematikával foglalkozó kutatók körében sokan vitatják e funkció megkülönböztetésének indokoltságát, netán létjogosultságát. Az érvek sorában gyakori a hivatkozás arra, hogy a középfokú funkcióknak nem tudnak megfelelő tartalmat adni, azt nem tudják elhelyezni a települések ellátását biztosító intézmények hierarchiájában. Vagy legalábbis nem olyan biztonsággal, mint az alsó fokú, illetve a felsőfokú intézmények esetében. Ennek következtében – mondják e felfogás képviselői – aligha nevezhető meg olyan ellátó intézmény, illetve általa nyújtott szolgáltatás, amely ebbe a kategóriába sorolható.

Kétségtől az elmúlt években végbement, illetve a jövőben valószínűsíthető társadalmi-gazdasági változások – még ha nagyrészt kedvezőtlenül vagy netán negatívan érintették és érintik a települések helyzetét, fejlődését –, tovább bizonytalanították a középfokú funkciók ellátására hivatott intézmények helyét, szerepét a települések életében, fejlődésében. Ez következménye annak a felfogásnak, amely a lakosság ellátására, kiszolgálására hivatott intézmény rendszerek hierarchikus felépítésére vonatkozó korábbi elveket és azokra épülő gyakorlatot fellazította, illetve nem alkalmazza. A települések problémáinak kezelésében, a fejlesztési

magatartásban szinte megkülönböztetés nélkül érvényesül a települések ellátására hivatott intézményrendszerekkel kapcsolatos felfogás (a korábban alkalmazott hierarchikus kategóriák mellőzésével).

A középfokú funkciók kategóriájába tartozó intézmények jellege, köre a mindenkori társadalmi-gazdasági fejlődés szabta feltételeknek megfelelően jelentős változáson megy keresztül. A települések középfokú funkcióinak jellegét, tartalmát meghatározó folyamatok hatására alapvető változások figyelhetők meg. Egyrészt olyan értelemben, hogy korábban középfokú funkciók ellátására minősített intézmények, szolgáltatások gyarapodó hányada a széleskörűen értelmezett alapfokú ellátás körébe kerül át. A funkciók korábbi hierarchikus meghatározottságának transzformálódása más vonatkozásban is érvényesül. Egyes felsőfokú kategóriába tartozó ellátási intézmények által nyújtott szolgáltatások a középfokú intézmények által közvetített szolgáltatások körét gazdagítják.

A települések ellátásában, a lakosság részéről jelentkező igények kielégítésében a *középfokú funkciókat gyakorló intézmények* körébe a következők tartoznak:

a) az *oktatási intézmények* közül

- gimnázium,
- szakközépiskola,
- szakmunkásképző iskola és egyéb más szakiskola,
- zeneiskola;

b) a *művelődési intézmények* közül

- úttörő és ifjúsági ház,
- szakosított könyvtár,
- mozi,
- művelődési ház;

c) az *egészségügyi intézmények* közül

- szakrendelő (tüdő, bőr-nemibeteg- és ideggondozó intézet),
- kórház;

d) a *kereskedelmi és vendéglátás céljait szolgáló intézmények* közül

- áruház,
- szakosított üzletház,
- szálloda,
- étterem-vendéglő.

A középiskolák területi elhelyezkedésének kialakult szerkezetét vizsgálva egyértelműen az a következtetés fogalmazható meg, hogy az általuk ellátott funkció karakterisztikusan városinak minősíthető. Úgy tűnik, a városi funkciók vizsgálata kapcsán, hogy a „középiskolai oktatás” keretébe tartozó intézmények a városi funkciók egyik markáns szektorát képviselik. Ez a funkciógyakorlás következményeiben kettős jellegű. Egyrészt településhálózati értelemben, a kistérségi-településközi kapcsolatok szempontjából. A középiskolai oktatás intézményei regionális szerepkört látnak el a város és vonzáskörzetébe tartozó települések között. Ennek révén is érvényesül a város irányító-szervező hatása, a mikrotérségi-településközi kapcsolatokban betöltött szerepe. A vizsgálatok nagyon érdekes körülményre hívják fel a figyelmet. Egyes gimnáziumok – túlnyomóan a történelmi múltú, tradicionális egyházi gimnáziumok – vonzása az egész országra kiterjedő. Sőt a szomszédos országok magyarajkú népességének gyermekei is tanulnak ezekben az intézményekben. Másrészt a városon belül, a településszerkezet alakulása, fejlődése szempontjából is meghatározó szerepe lehet a középiskolai oktatási intézmények területi elhelyezkedésének, működésük nyomán a lakókörnyezetre gyakorolt hatásának. A város sajátos intellektuális hátterét, a zeneiskolák esetében pedig kulturális miliőjét jelentik. A település fejlődésére gyakorolt hatás különösen szembetűnően érvényesül a hagyományos „iskolavárosokban”, a közép- és kisvárosok jelentős részében (példaként említhető Pápa, Sárospatak, Eger, Vác, Baja, Gyula stb.). A településfejlődésre gyakorolt hatás tehát kettős értelemben érvényesül. Az egyik vektor az a hatás, amit ezek az intézmények működésükkel a város regionális szerepkörének erősítésében „végeznek”. Formálják, szervezik a város és vidéke közötti kapcsolatokat. Ezekben az intézményekben oklevelet, diplomát szerző szakemberek egy része helyben maradván, a város és környéke fejlődésének újabb hatótényezőjét jelenti: a termelőüzemek, a szolgáltatás ennek révén szakképzett munkaerőhöz jut. Különösen kiemelkedő a szolgáltatás: a középfokú végzettségű szakemberek egy részének e területeken történő foglalkoztatása erősíti a terciér szektor súlyát az adott város, települések életében, fejlődésében. A másik vektort az intézmények működésének helyt adó város szellemi arculatában megnyilvánuló hatás, szerep jelenti. A középiskolai oktatási intézmények a városszerkezet formálásában –

más intézményekkel – meghatározó szerepet töltenek be. Ez egyaránt vonatkozik a folyamatos múltbeli fejlődés eredményeként kialakult városrészek életében betöltött szerepre, illetve az új, nagyobb kiterjedésű lakóterületi egységek működésében ellátott funkcióra.

A *szakmunkásképző* iskolák szerepe elsődlegesen regionális értelemben érvényesül. Kettős vonatkozásban. Egyfelől a szakmunkásképző iskolák – a középiskolákhoz hasonlóan – a város és környezetében elhelyezkedő települések közötti kapcsolatokat erősítik. Másfelől, működésük a városban (illetve közösségi településben) elhelyezkedő üzemekhez, szolgáltató intézményekhez kapcsolódik. Ennek révén is erősíti az adott városban betöltött szerepüket, a termelési potenciál legmarkánsabb elemét, az „emberi tényezőt” jelenti.

A középfokú intézmények sorában az egyik problematikus témát a *művelődési funkciókat ellátó intézmények* jelentik. Olyan értelemben, hogy nehezen különböztethető meg a települések egy részében, mennyiben látnak el középfokú, illetve szélesebb értelemben felfogott alsó fokú funkciókat. A vizsgálatok alapján lényegében egyértelmű az ifjúsági házak, illetve a szakosított könyvtárak középfokú funkciókhoz való kapcsolódása. Ezek az intézmények a városi funkciók sajátos elemei, létrehozásuk, működésük a városi funkciók körét gazdagítja. Sajátos arculatot adhat a város kulturális életének. Működésük városi háttérrel tétel fel és igényel. Egyértelműen a város szellemi-kulturális potenciáljának része. Úgy is lehetne jellemezni ezeket az intézményeket, mint a város pozícióját erősítő, azt kifejező intézmények.

Nehezebb kérdés annak eldöntése, hogy a művelődési-kulturális intézmények közül a mozik és a művelődési házak hová tartoznak, hová sorolhatók? A települések alsó fokú ellátását biztosítani hivatott intézmények között is szerepelnek az előbbieken említettek. Ugyanakkor a városi funkciókat ellátó, illetve erre hivatott intézmények között is „megfelelő rangjuk” van a moziknak és a művelődési házaknak.

A különböző településekben e témakör kapcsán végzett vizsgálatok, megfigyelések arra utalnak, hogy a mozik és művelődési házak egyaránt elegendet tesznek az alsó fokú ellátási intézményhálózathoz fűzött funkcióknak, elvárásoknak, illetve a középfokú funkciókhoz kapcsolódó igényeknek. A különbség az intézmények minőségi jellemzőiben keresendő,

illetve található. Vagyis olyan indikátorokban, mint az intézmények technikai felszereltségi színvonala, a befogadóképessége, az intézmények működésének sokoldalúsága stb. Az ilyen vonatkozású kettéválás, illetve elkülönülés különösen a művelődési házak vonatkozásában érvényesül markánsabban. Az elmúlt évtizedekben több városban létesült olyan művelődési ház, amely többirányú művelődési-kulturális feladatokat lát el, működése révén gyakorolt kisugárzó hatása regionális szerepkörű, s az intézmények létrehozása, működése egyértelműen a városi funkciók gyarapodását, illetve gazdagodását eredményezte (példaként a dombóvári, váci, gödöllői művelődési házak működése említendő). A művelődési házak eme utóbbi típusa, mint azt már a fentiekben említettük, sokrétűbb regionális-kistérségi funkciókat lát el nemcsak az adott város, hanem közvetlen vonzáskörzetébe tartozó településekben élő népesség művelődési színvonalának emelésében, kulturális igényeik kielégítésében (például színházi és filmelőadások szervezése; kiállítások rendezése; különböző érdeklődésű és megnyilvánulású kulturális igények, közművelődési feladatok kielégítésére szolgáló tanfolyamok, egyéb rendezvények stb.).

A *mozik*, méginkább a *művelődési házak* középfokú funkciókat ellátva, meghatározó szerepet töltenek be a települések belső szerkezetében, területfelhasználásának rendjében. Központ, illetve alközpont képző szerepük egyértelműen érvényesül. A városkompozíció meghatározó jelentőségű elemei. Területi elhelyezésük további pótlólagos struktúraformáló és területfelhasználó hatást közvetít. A nagyobb embertömeg időről-időre való koncentrálódása ezekben az intézményekben elsődleges tennivalóként fogalmazza meg a fogadás feltételeinek (eljutás, parkolás stb.) biztosítását, illetve a látogatók részéről felmerülő szükségletek kielégítését (étkezési, frissítő fogyasztási lehetőség).

Az *egészségügyi intézmények* közül hazánkban a mai gyakorlat alapján a szakrendelőket és a kórházakat sorolhatjuk a középfokú funkciókat ellátó intézmények közé. A kórházak idesorolása általában elfogadottnak tekinthető: középfokú funkció szerepkörét ma kevéssé kérdőjelezzik meg. Lényegesen több kérdőjel vetődik fel a szakrendelők ilyen irányú és jellegű minősítését illetően.

A *szakrendelők* által ellátott funkciók egy csoportját az utóbbi években mind szélesebb körben gyakorolják a körzeti orvosi rendelők. E funkciók

általában a következők: fogászat, röntgen, nőgyógyászat, laboratóriumi vizsgálatok (döntően vér és vizelet vizsgálat), valamint EKG vizsgálatok. A körzeti orvosi rendelők tevékenységi körének ilyen irányú bővítésére egyaránt találunk példákat a falusi térségek településeiben működő rendelők esetében, valamint a városokban. A szakrendelések teljes körét ellátó intézményhálózat fejlesztésében, korszerűsítésében kettős tendenciát figyelhetünk meg. Egyrészt önállóan működő szakrendelő intézeteket találunk a városok nagy részében, illetve a nagyobb lakosságszámú községi településekben. Terjed az a gyakorlat, amikor a kórházak keretében működnek a szakrendelő intézetek: a kórházakkal szorosan együttműködve, funkcióikkal a kórházi tevékenységhez szorosan kapcsolódva, azzal integráltan látják el. Ennek előnyei aligha vitathatók: mind a személyi, mind a tárgyi feltételeket illetően. A kórházak és a szakrendelő intézetek közötti integrált együttműködésre Magyarországon az elmúlt évtizedekben több példa volt. Rögtön hozzátéve, hogy pozitív példa. A MÁV, a MABI és más betegsegélyező intézmények, szervezetek egészségügyi szolgáltatási rendszerüket ilyen integrált elvnek megfelelően alakították ki és működtették (kórház-szakrendelő).

A statisztikai adatgyűjtés keretében megfigyelt információk alapján ma Magyarország minden városában működik szakrendelő intézet: városi jogú nagyközségben is találunk szakrendelőt. Önmagában az intézmények területi elhelyezkedésének szerkezetét vizsgálva, levonható az a következtetés, hogy sajátosan városi funkciót ellátó intézménnyel van dolgunk.

A jelenlegi helyzet vizsgálata alapján tehát a szakrendelőknek két típusa különböztethető meg a települések fejlődése szempontjából. Az egyik típusú a legfrekvenciáltabb szolgáltatásokat ellátó intézményként közvetlenül kapcsolódik a körzeti orvosi rendelőkhöz, üzemi orvosi rendelők hálózatához. Jellemzően ezek a szolgáltatások mobilak, illetve stabilak. A falusi térségekben – aprófalvas, tanyás térségekben – a mobil rendszerű szakrendelő szolgáltatások elterjedése megfigyelhető. Nagyon részben azonban a körzeti orvosi rendelőket teszik alkalmassá – községi településekben és városokban egyaránt – a szakrendelő tevékenység egyes feladatainak ellátására. Ez a körülmény is fontos lépés az alsó fokú ellátás palettájának gyarapításában, kifejezője annak a folyamatnak, amit a középfokú funkciók alsó fokúvá történő áttanszformáló-

dásának minősíthetünk. A szakrendelő intézmények, valamint a tüdő, bőr-nemibeteg és ideggondozó intézetek és általuk gyakorolt szolgáltatások nagy része – mint azt már említettük – városi funkciót lát el, a város kistérségi – regionális szerepét erősíti, ennek közvetítője. Működése révén erősítheti a város és vonzásába tartozó települések közötti kapcsolatokat, segítheti a településközi együttműködést.

A kórházak középfokú funkciókat ellátó intézménynek tekinthetjük a települések fejlődése szempontjából. A kórházak működésük révén erősítik a városi funkciókat: vonzásuk révén kistérségi-regionális szerepkört látnak el. A kórházhálózat regionális fejlesztése fontos szerepet tölthet be a településfejlesztésben. Egyrészt erősíti a város szerepét, emeli jelentőségét (a kórház működésének kisugárzó hatása a város közel-távolabbi kiterjedésű térségében fekvő településekre: az orvosok-gyógyító személyzet a város szellemi potenciáljának része, mely közvetlenül és közvetve a város hírnevét, súlyát gyarapítja).

A kórházakat a rájuk ruházott funkciók, felszereltségi színvonaluk alapján lényegében három nagy csoportra oszthatjuk: a kórházak egy nagy csoportja négyosztályos, ún. alap kórházi ellátást biztosító intézmény. Ez a négy osztály: belgyógyászat, sebészet, szülészeti-nőgyógyászat és gyermekgyógyászat. A kórházaknak ez a csoportja középfokú intézménynek minősül és meghatározó szerepet tölt be a városok ellátó intézményhálózatában. A kórházak második csoportja széleskörű gyógyászati tevékenységet lát el. Ennek révén működése kiterjedt vonzáskörzetet ölel fel. Ezeknek a kórházaknak meghatározó szerepük van a járóbetegek ellátásában (ambuláns ellátás), s itt érvényesül a legkedvezőbben az egészségügyi intézmények integrációja. Ezt tekinthetjük az egyik legmarkánsabb középfokú funkciónak. A kórházak harmadik csoportját a klinikák képviselik, ahol magas szinten ötvöződik a gyógyászat, a kutatás és az oktatás. A gyógyintézmények ez utóbbi kategóriája már a felsőfokú intézmények körét jelenti, s az érintett városok regionális szerepkörének egyik markáns tényezőjét adja.

A legnagyobb problémát a *kereskedelmi és vendéglátás céljait szolgáló intézmények* értelmezése, illetve minősítése jelenti. Melyek azok az intézmények, amelyek közülük a középfokú funkciót ellátó intézmények csoportjába sorolhatók. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy mi az a kri-

térium, melynek alapján ezt a besorolást elvégezhetjük. Egyértelműen, szabatosan ilyen kritérium nem fogalmazható meg. Abból indulhatunk ki – egyes kereskedelmi és vendéglátás céljait szolgáló intézmények középfokú funkciókat ellátó minősítésénél –, hogy létesítése, működése a város szerepköréhez tartozik, nagyobb lakosságszámot igényel, differenciáltan/differenciáltabban megnyilvánuló igények kielégítését szolgálhatják. Ilyen megfontolások figyelembe vétele alapján az áruházat, a szakosított üzlethálózatot és a szállodát nevezhetjük meg a középfokú funkciókat ellátó intézmények között. Szükséges azonban rögtön megjegyezni, hogy a három megnevezett intézmény nemcsak a városok sajátja. A tömeges üdülés-idegenforgalom térségeiben fekvő településekben létrehozásuk, működtetésük az idegenforgalom fogadásának, ellátásának elengedhetetlen feltétele.

A szabadidő eltöltésére szolgáló intézmények közül a többcélú sporttevékenység intézményei, létesítményei sorolhatók a középfokú funkciókat ellátó intézmények közé. Egyrészt annak alapján, hogy jelentős számú népesség köréből „verbuválódhat” a többcélú sporttevékenység iránt érdeklődők, abban résztvevők köre. Másrészt az ilyen jellegű, funkciójú intézmények létrehozása, fenntartása csak nagyobb településekben (városokban) lehet reális. A településközi együttműködésnek (a települések összefogásának az anyagi eszközök előteremtésében, a közületi-lakossági társadalmi munka szervezésében) meghatározó szerepe van mind a létrehozásban, mind pedig a fenntartásban.

A középfokú funkciókat ellátó intézmények között említendők a társadalmi-gazdasági élet irányításával foglalkozók. Korábban a járások megszüntetése előtt a középfokú funkciókat ellátó-kiszolgáló intézmények jelentős csoportja a járásközpont szerepkörhöz kapcsolódott. Ennek súlyát, jelentőségét azoknak a volt járásközpontoknak a példája szemlélteti, ahol a városi élet más intézményei csak kisszámban települtek és működtek (mint Pétervására, Siklós stb.) nem voltak teljeskörű centrumai az igazgatásilag – lényegében papíron – hozzájuk rendelt vidéknek (pontosabban járásuknak).

A társadalmi-gazdasági élet különböző szféráiban az elmúlt években bekövetkezett változások új helyzetet teremtettek, illetve – reálisabb, ha

úgy fogalmazunk – teremtenek a középfokú funkciók gyakorlására, ellátására alkalmas intézményeknek, szervezeteknek. Kettős vonatkozásban.

A járások és a járásszékhely funkció megszűnése után is az irányító intézményeknek helyet adó településekben tovább működtek olyan intézmények, szervezetek, amelyek középfokú funkciókat láttak, illetve látnak el (kereskedelem, szolgáltatások területén elsősorban). Jelentőségük a gyorsan változó társadalmi-gazdasági feltételek között erősödik, új feladatokkal gazdagodik. Ez az egyik vonatkozás. A másik a kis- és középvüzetmek, szolgáltató szervezetek szerepének felgyorsuló növekedéséből következik. A településközi kapcsolatoknak új formái alakulhatnak ki (ma még sajnos csak óhajként fogalmazhatunk). Mindezen változások erősíthetik a középfokú funkciók ellátásához kapcsolódó intézmények, szervezetek szerepét, a megyék ma is érvényesülő centralizációs szerepe ellenében a városkörnyékiségre építkező új típusú, jellegű, irányultságú kapcsolatokat, s azok közvetítőiként funkcionáló intézményrendszert.

A felsőfokú funkciókat ellátó intézmények jelenlegi területi elhelyezkedését és szerkezetét vizsgálva, hármas tagoltság figyelhető meg. A felsőfokú funkciók nagyobb része országos szerepkörű intézményekhez kapcsolódik, s ebből következően Budapesten helyezkednek el és innen látják el feladataikat. Ezen intézmények egy része nemzetközi jelentőségű, működésével országhatáron túlnyúló területekre is vonzást gyakorol (egyes felsőoktatási intézmények, klinikák, az operaház stb.). Az intézmények másik csoportja a nagyvárosokban, valamint a megyeszékhely szerepkört betöltő középvárosokban található. Az intézmények egy kisebb csoportjának a korábban már említett középvárosok, illetve néhány kisváros adnak helyt. Zsámbék az ország egyetlen községi települése, ahol felsőfokú oktatási intézmény működik (Tanítóképző Főiskola tanítóképző és óvónőképző tagozatai). A nagyvárosok közül döntően Debrecen, Szeged és Pécs vonatkozásában az figyelhető meg, hogy azokban több megyére, esetenként országrész nagyságú területre kiterjedő regionális szerepet ellátó intézmények működnek. A többi megyeszékhelyen települt és működő intézmény hatása, vonzása lényegében csak az adott centrum által irányított megyére kiterjedő. A nem megyeszékhely szerepkört betöltő középvárosokban található felsőfokú intézmények esetében megyén belüli, annak határán túl nem kiterjedő

vonzás érvényesül. Néhány város esetében ettől eltérően országos, ország-részre kiterjedő vonzással találkozunk (például a gödöllői Agrártudományi Egyetem).

Felsőfokú funkciókat ellátó oktatási intézmények az egyetemek, főiskolák, illetve főiskolákkal azonos besorolású intézetek, valamint speciális oktatási feladatok céljából létrehozott és üzemeltetett akadémiák. Ez utóbbiak között korábban voltak – az egyháziakon kívül – polgári jellegűek is, mint például a mezőgazdasági akadémiák, melyek mára Agrártudományi Egyetemekként látják el funkcióikból fakadó feladataikat. Jelenleg hazánkban az egyházak által fenntartott és működő papképző intézeteket minősítik akadémiáknak.

A felsőfokú oktatási intézményeknek közel a fele, az intézményekben tanulók jóval több mint a fele Budapesten található. Négy nagyvárosban (Debrecenben, Miskolcon, Szegeden és Pécsen), valamint Veszprémbe, illetve Gödöllőbe, Keszthelyre, Mosonmagyaróváron és Sopronban működik egyetem. Az említett négy nagyvárosban ezen kívül főiskolák, intézetek, valamint kihelyezett főiskolai karok is működnek. A felsőoktatási intézmények arányosabb területi elhelyezkedése, valamint a megyeszékhelyek regionális szerepének erősítése érdekében az elmúlt két évtized során – Tatabánya kivételével – mindenütt létesítettek különböző profilú főiskolákat, illetve kihelyezett főiskolai karokat. Tíz – nem megyeszékhely funkciót betöltő – középvárosban működik főiskola.

A felsőfokú oktatási intézményeknek megkülönböztetett jelentősége van a nekik helyt adó, működésük feltételeit biztosító városokban. Különböző szempontból. Az egyetemek, főiskolák a város szellemi potenciáljának meghatározó – bizonyosan állíthatóan – döntő tényezői. Az intézmények tanárai, az azokban dolgozó kutatók a város társadalmában kiemelkedően fontos szerepet töltenek be. Az intézményekben diplomát szerző/szerzett szakemberek munkája, tevékenységük hatása nemcsak az adott város, hanem szűkebb-távolabbi vonzáskörzetük településeinek fejlődésében is nyomon követhető. A legutóbbi években végzett kutatások azt jelzik, hogy az innováció térbeli terjedésében az emberi tényezőnek, konkrétan az egyetemi és főiskolai végzettségű szakembereknek, munkájuknak, szellemi magatartásuknak meghatározó súlya van. Különösen szeretnénk kiemelni azt a körülményt, hogy a felsőfokú oktatási intézmények

keretében működő kutatóhelyek meghatározó szerepet töltenek be a hazai szellemi infrastruktúrában, intézményrendszerének arányosabb területi elhelyezkedésében és működésében.

A felsőfokú funkciókat ellátó, illetve idesorolható kulturális-művelődési intézmények palettája lényegesen gazdagabb az előbbi csoportban említet-
teknél. A kulturális-művelődési intézmények közé sorolhatjuk a színhá-
zakat (állandó, vagy időszakos szereplésű társulatokkal), opera és balett
színházakat, külön e célra létrehozott és működő zeneakadémiákat, szak-,
valamint tudományos könyvtárakat, újság és könyvkiadókat, alkotói szö-
vetségek regionális szervezeteit, műhelyeit, művésztelepeket, képzőmű-
vészek műhelyeit, múzeumokat, stúdiókat, tervező szervezeteket, műhe-
lyeket. A felsőfokú kulturális-művelődési intézmények legmarkánsabb
koncentrációja Budapesten figyelhető meg. E vonatkozásban még erőtel-
jesebb a koncentráció, mint a felsőfokú oktatási intézményeket illetően.
Akármelyik szektorát vizsgáljuk a felsőfokúnak minősített kulturális-
művelődési intézményeknek – „a kulturális infrastruktúrának”-, mind-
egyik esetében a főváros túlsúlya jelentkezik. A nagyvárosok, megye-
székhely szerepet betöltő középvárosok mai helyzetét vizsgálva, nagy-
mérvű aránytalanságokat figyelhetünk meg. Úgy jellemezhetjük a mára
kialakult helyzetet, hogy a városokban inkább egy-egy sajátos tevékeny-
séggel kitűnő, s ennek hatására egyedi hangulatot, arculatot kifejező
intézménnyel/intézményekkel és az általa/általuk közvetített szolgálta-
tással találkozunk, s ezek határozzák meg a kultúra és művelődés terü-
letén a felsőfokú funkciókat ellátó (vagy legalábbis annak minősíthető)
intézmények működését. Ilyenek például: a szegedi Dóm téren minden
nyáron megrendezésre kerülő szabadtéri játékok, melyek nemzetközi és
országos vonzással bírnak; Csontvári képeinek nagy részét bemutató pécsi
Képtár; a győri balett; az egykori szombathelyi zsinagógában kialakított
hangversenyerem; a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum és más
intézmények a legrepresentatív képviselői az intézmények eme körének.

*A egészségügyi intézmények közül felsőfokú funkciót látnak el a klini-
kák, valamint azok a kórházak, melyek mindenre kiterjedő kutató tevé-
kenységgel összekapcsolt gyógyító-megelőző tevékenységet fejtenek ki. A
klinikák országos (napjainkban több vonatkozásban már nemzetközi)
vonzással tűnnek ki. Ilyen szempontból ismét kiemelkedő szerep jut a fő-*

városnak, majd a három, orvoseképzéssel foglalkozó felsőfokú intézménnyel is rendelkező nagyvárosnak: Debrecennek, Szegednek és Pécsnek. Lényegében minden megyeszékhelyen találunk teljeskörű gyógyító-megelőző tevékenységet ellátó kórházat. Igaz felszereltségük-ellátottságuk eltérő minőségi színvonalat képvisel. Lényegesen kedvezőbb helyzetűek azok a kórházak, melyek a klinikákkal együttműködve látják el funkcióikat.

Felsőfokú funkciókat látnak el az *irányítás intézményei*. Az irányítás funkcióját, jellegét, tartalmát tekintve ez különböző intézményeket jelent. Az államhatalmi-államigazgatási irányítás intézményei a felsőfokú funkciók vonatkozásában két nagy csoportra oszthatók. Az ország egészére kiterjedő hatáskörű funkciókat ellátó intézmények a fővárosban találhatóak, s innen látják el feladataikat. A megyei hatáskörű funkciókat ellátó intézmények túlnyomórészt a megyeszékhelyeken működnek. Egyes intézmények nem a ma megyeszékhely funkciót betöltő városban működnek, hanem a korábbi megyeszékhelyen maradtak, s onnan látják el feladataikat (például Esztergom, Balassagyarmat, Gyula, Hódmezővásárhely).

Felsőfokú funkciókat ellátó-irányító intézményekhez tartoznak a megyei önkormányzatok és szakapparátusai; az igazságszolgáltatás intézménye, mint a megyei bíróságok, ügyészségek; a honvédelem és polgári védelem, a rendőrség, megyei szintű feladatokat ellátó-irányító szervei, intézményei; ide sorolhatók különböző megyei hatáskörű szervezetek, intézmények mint például a megyei illetékhivatalok, földhivatalok. A központi államigazgatás intézményei közül a közigazgatás mai rendszeréhez alkalmazkodóan működnek a megyei statisztikai igazgatóságok, melyek működése az adott megye területét fogja át. A közigazgatás mindenkor területi struktúrájához alkalmazkodóan alakították ki és működtetik szervezeteiket és intézményeiket a pártok, a társadalmi szervezetek. Ezeknek a szervezetteknek, intézményeknek a megyei szintű irányítást ellátó centrumai felsőfokú funkciót látnak el. Részleteiben ezt nem vizsgáltuk (erre nem is volt lehetőségünk).

Felsőfokú funkciókat látnak el azok az intézmények, szervezetek, amelyek a *gazdasági élet, az áruforgalom, valamint az infrastruktúra területén* működnek. A helyszíni vizsgálatok során nyert tapasztalatok azt mutatják, hogy e vonatkozásban nagyon összetett képpel találkozunk.

Országos szerepkört ellátó, az ország egész területére működést gyakorló intézmények, szervezetek területi struktúrája megyei, illetve több megyét átfogóan alakult ki. Ezek között találunk gazdasági tevékenységet irányító szervezeteket (például alapanyagellátás, termékgazdálkodás területén), nagykereskedelmi szervezeteket, a hírközlés-szállítás (MÁV, VOLÁN stb.), a vízgazdálkodás (vízügyi igazgatóságok), a villamos- és gázenergia szolgáltatás vonatkozásában.

A Magyarországon működő egyházak, felekezetek működésének rendszere is hierarchikus tagozódású. Az irányítás rendszerének és az ahhoz tartozó intézményeknek vannak közvetlen napi feladatokat ellátó funkciói, időszakosan jelentkező feladatokhoz kapcsolódó funkciók, valamint országos és regionális (több megyére kiterjedő) funkciói. Ez utóbbiakat e vonatkozásban is felsőfokú funkcióknak lehet tekinteni. Az adott egyházat, felekezetet irányító püspökséget, s annak hivatali intézményét, a pap- és lelkészképzés akadémiáit, főiskoláit, a központi levéltárakat, múzeumokat, könyvtárakat, az egyházi sajtótermékek, könyvek kiadóhivatalait sorolhatjuk ide. Az egyházak, felekezetek irányító intézményei is jelentős mértékben az ország fővárosában koncentrálódnak. A római katolikus egyház hierarchikus szerveződése alapján Esztergom, Veszprém, Székesfehérvár, Pécs, Győr, Szombathely, Vác, Eger, Kalocsa, Szeged városokban található – a fővároson kívül – a felsőfokú funkciókat ellátó intézmények. A református egyház ilyen funkciókat ellátó intézményei Debrecenben, Sárospatakon és a fővárosban működnek. A görögkatolikusoké Hajdunánáson található. A többi egyház vonatkozásában a főváros gyakorolja ezt a szerepkört.

3. A települési infrastruktúra környezetvédelem-orientált fejlesztése

A települési környezet állapotának romlásában, károsodásában, különféle ártalmak megjelenésében és halmozott érvényesülésében különböző okok, tényezők kiváltotta folyamatok együttes, kumulált hatása érvényesül. Ebből következően a hatásos és hatékony védelem feladata a

károsodást, ártalmakat kiváltó különféle folyamatok okainak mérséklése, visszaszorítása, legkedvezőbb esetben megszüntetése, teljes kiiktatása.

A vizsgálatok egyértelműen azt jelzik, hogy a települési környezet állapotának rosszabbodásában, károsodásában az egyik meghatározó tényező az ipari üzemek működése, az azokban alkalmazott technológiai folyamatok, műszaki-technikai eljárások, módszerek negatív, kedvezőtlen hatása, következményei. A védelem feltételei között említhetők – többek között – az elavult termelési technológiák lecserélése, felváltása, új korszerű, a környezetre kevésbé ártalmas technológiák, műszaki-technikai eljárások, módszerek alkalmazása. Fejlett országokban gyakran alkalmazott megoldás a környezetkárosító termelés beszüntetése, felszámolása. Bevált megoldások között alkalmazzák a zárt termelési folyamatok kialakítását és működtetését. Az ipari termelés környezetre – különösen a települések környezetére – gyakorolt káros hatásainak kiiktatásában a legradikálisabb módszer lehet a különösen veszélyes, környezetkárosító üzemek kitelepítése a városok, települések beépített területéről, elsősorban a lakókörnyezetből. Nem kisebb ártalmat jelentenek a települési környezetre a közlekedésből, a nagymérvű járműforgalomból fakadó károsodások. Az elmúlt években hazánkban végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy a főváros és agglomerációja, a nagyvárosok, ipari centrumok települési környezete állapotának rosszabbodásában, az emberek egészségi állapotának károsodásában, az épületek homlokzatainak tönkremenésében, a vasszerkezetek korrodálásában, az első tényező helyére a közlekedés került. Sokfajta megoldást keresnek és alkalmaznak a védelem érdekében. A leghatásosabb beavatkozások egyike lehet az elavult járműállomány kicserélése, új típusú, gazdaságos üzemelésű környezetkímélő gépjárművek alkalmazása. Másik megoldásként új ólommentes üzemanyag alkalmazása javasolható, s ezzel a levegőszennyezés „legbrutálisabb” összetevőjének, az ólomnak és származékainak kiiktatása a gépjárműforgalom kiváltotta környezeti ártalmak köréből. Nem kevésbé veszedelmes környezetkárosító hatást jelent a városok, nagyobb településstruktúrák légterének szennyeződésében a lakó- és kommunális épületek elavult fűtési rendszerei működésének következtében jelentkező károsodás. Közismert tény a településekben felhalmozódó nagymennyiségű szemet és

hulladék, s annak nem megfelelő kezeléséből; értelmetlenné tételéből, másodlagos hasznosításából felhalmozódó problémák, gondok.

A települési környezet állapotának romlásában, károsodásában szerepet betöltő okok felsorolását még folytathatnánk. A legmarkánsabbakat megneveztük. Alapvető kérdés a hatékony és főként hatásos védelem lehetőségeinek széleskörű feltárása, feltételeinek megteremtése és biztosítása.

A fejlett országok tapasztalatai azt mutatják, hogy az érdemleges környezetvédelem a legszorosabb összefüggésben van a városok, települések infrastruktúrájának fejlettségével, korszerűségével, az infrastrukturális ellátottsági viszonyok színvonalával. A környezet védelmének hatékony és hatásos feltételeit csak az infrastruktúra tudja biztosítani. Azokban a városokban, településekben, melyekben az infrastruktúra elmaradott, korszerűtlen, ennek megfelelően a települési környezet állapota is kedvezőtlen, s aligha gondolhatunk komolyan a védelem reális feltételeinek biztosítására.

Vegyük számba, hogy az infrastruktúra milyen jellegű létesítményei, rendszerei kapcsolódnak a legközvetlenebbül a települési környezet védelméhez, megteremtve, biztosítva a hatásos és hatékony védelem lehetőségeit, egyben feltételeit.

A települési infrastruktúra egyik költséges, de a környezetvédelem szempontjából hatásos létesítményét jelentik a keletkező szennyvizek kezelésében, értelmetlenné tételében a szennyvíztisztítók rendszerei, a megfelelően kiépített és működő csatornák hálózata. Ezeknek a létesítményeknek kulcsfontosságú szerepe van a települési környezet védelmében, a környezet szennyezettségi állapotának mérséklésében. De nemcsak ebben. Az ivóvíz céljaira igénybe vehető vízforrások, vízfolyások védelmében, megóvásában döntő fontosságú feltétel azoknak a keletkező szennyvizektől történő védelme. Mint arra már korábban utaltunk, hazánkban is bekövetkezett az a rendkívül kedvezőtlen helyzet, melyre más országokban is találunk negatív példákat. Egyfelől az egészséges ivóvíz biztosítása érdekében eszközölt erőfeszítések jelentősen bővítették a közműves vízellátás hálózati és létesítményi rendszereit, s az ennek révén ellátott emberek körét. Ugyanakkor a keletkezett szennyvizek kezelése, tisztítása háttérbe szorult, s ez következményeiben lényegesen lerontotta az egész-

séges ivóvízellátás biztosítása érdekében kifejtett erőfeszítések hatékonyságát. Ezért tekinthető elsőrendű fontosságúnak minden szempontból a települési infrastruktúra fontos elemének, a keletkező szennyvizek kezelésével, tisztításával, ártalmatlanná tételével foglalkozó szennyviztisztítók hálózatának kiépítése és az előírt feltételeknek megfelelő működtetése.

Említettük a levegőszennyezést kiváltó okokat, s azok következményeit. Két infrastrukturális tényezőnek meghatározó szerepe lehet ebben a folyamatban. Az egyik az ipari és energiatermelő létesítmények kéményeiben korszerű műszaki megoldású szűrők elhelyezésének, előírászerű működtetésük feltételei biztosításának. Azokban az üzemekben, ahol rendeltetésüknek megfelelően alkalmazzák, működtetik a szűrőket, lényegesen csökkenthető a települési környezetet érő ártalom nagysága, intenzitása (példaként a cementgyárakat, vagy a vaskohászati üzemeket említhetjük). A levegőtisztaság védelmében meghatározó szerep juthat a fűtési rendszerek korszerűsítésének, korszerű, környezetbarát technológiájú fűtőművek építésének és működtetésének. Ez a megoldás az infrastruktúra igen költséges eleme (a beruházás és üzemeltetés költségeinek alakulása szempontjából egyaránt). Az elmúlt évtizedek városfejlesztési gyakorlatában, a tömeges lakásépítésben, az energiaellátás vonatkozásában meghatározó szerep jutott a távfűtési rendszerek kiépítésének és működtetésének. A vizsgálatok egyfelől azt mutatják, hogy az energiaellátásnak ez a módja környezetkímélő, ugyanakkor rendkívül költséges, s lényegében csak az újonnan létrehozott lakóterületi egységek, kommunális létesítmények fűtésére alkalmazható. Korszerűbb megoldásnak kínálkozhat az összes következmények számbavétele és mérlegelése alapján a villamosfűtés szélesebbkörű alkalmazása. Az anyagi problémákon kívül, a műszaki megoldás feltételeinek biztosítása a döntő feltétel. Következményeiben ez is a települési infrastruktúra része; kiépítettsége, működésének korszerű feltételei alapjaiban meghatározzák a települési környezet állapotát.

A városokban, a településstruktúrákban, a településcsoportokban keletkező és felhalmozódó szemét- és hulladékmennyiség kezelésében, másodlagos hasznosításában, ártalmatlanításában ismét csak a települési infrastruktúra e vonatkozású létesítményeinek van meghatározó szerepe: a szeméttégetőműveknek, a szemét- és hulladékok másodlagos feldolgo-

zására alkalmas üzemeknek, létesítményeknek; a komposztálás gyakorlatára épülő szeméttlerakóhelyeknek, meddőhányóknak stb. Ezek megléte, működésük garantált feltételeinek biztosítása a települési infrastruktúra létének, fejlettségének egyik fokmérőjeként értékelhető.

A városokban, nagyobb településekben fellépő zajártalmak negatív, kedvezőtlen következményeinek mérséklésében, csillapításában, megint csak az infrastruktúra szerepe jelentkezik. Fejlett országokban a kórházak, oktatási-gyermeknevelő intézmények, kulturális létesítmények közelében vezető forgalmi utak zajhatásainak mérséklésére védőfalrendszereket alkalmaznak. Ezek megjelenése ma a városkép elfogadott része lett, s a települési infrastruktúra elválaszthatatlan eleme. A környezeti ártalmak mérséklésében, visszaszorításában a települési közlekedési infrastruktúra olyan elemeinek is meghatározó a szerepe, mint például a környezetvédelem követelményeit respektáló csomópontok kiépítése, a villamosvonalak pályáin alkalmazott gumialátétek, a váltók működtetésénél hangtompító megoldások alkalmazása stb. Szélesebb értelemben a levegőszennyezés mérséklésében, a zajártalmak csökkenésében az úthálózat és egyes útszakaszok infrastruktúrájának van meghatározó szerepe: az alkalmazott útburkolatoknak, a célszerűen és okosan elhelyezett útjelző tábláknak, feliratoknak stb. A tapasztalatok nyomán különösen kiemelhető az utak menti padkák kialakításának és kiépítésének fontossága. Ez környezetvédelmi okokból a zöldterületek, az utak melletti telepített fák, bokrok, cserjék védelme szempontjából elengedhetetlen követelmény; ugyanakkor a közlekedési szerencsétlenségek megelőzésében, mérséklésében meghatározó szerepet tölthetnek be.

A települési infrastruktúra elválaszthatatlan részét, s egyben meghatározó elemét jelentik a tudatosan telepített zöldterületi rendszerek. Ezek kiépítése, célszerű kezelése, fenntartása a települési infrastruktúra egyik legmarkánsabb tennivalói között említhető. Ugyanakkor a települések esztétikai értékét, látványát, a művi úton teremtett építészeti környezet hangsúlyozását a zöldterületi rendszerek képesek a leginkább érvényre juttatni. A közlekedési infrastruktúra kiépítése, fenntartása kapcsán különösen megfontolandó feladat a járdák, gyalogutak környezetbarát nyomvonalvezetése, a zöldültetvényeknek olyan elhelyezése, hogy az útvonalakon a téli időszakban szükséges sózás, a síkosság elleni védelem

céljaira alkalmazott szóróanyagok közvetlen hatása a minimálisra legyen csökkenthető.

A korszerű infrastruktúrafejlesztés, -építés sok olyan megoldást kínál, melyek alkalmazásával további lehetőségek tárhatók fel és kapcsolhatók be a települési környezet védelmét segítő akciók rendszerébe. Ezek között említhetők a települések, városok arra alkalmas helyein a földalatti terek különböző rendeltetésű igénybevétele, hasznosítása. Nyugat-európai és északamerikai nagyvárosokban különböző raktárlétesítményeket, autóparkolókat, sok esetben a kereskedelem-vendéglátás céljait szolgáló létesítményeket helyeznek el azokban. Ezek területtakarékos megoldások. A tapasztalatok szerint „ellenőrzött keretek” közé szoríthatnak környezet-zavaró, károsító funkciókat (a nagy forgalom felfogása, rakodás, parkolás stb.). A megoldások kétség kívül költségesek, de még így is elfogadhatóak, fentiekben említett előnyeiknél fogva. A másik ilyen tényező a korszerű közműépítés, fejlesztés, elsősorban a vízellátási rendszerek, a keletkező szenny- és csapadékvizek elvezetése vonatkozásában. Szélesebb értelemben a települési környezetben keletkező ártalmak jelentős hányadát a nem megfelelően tervezett, s főként elvégzett közműépítkezések, fejlesztések jelentik. Ez az építési tevékenység a város-település-fejlesztés legdrágább műveleteinek egyike; gyakran – bár nehezen kimutathatóan – a települési környezet károsodásában meghatározó szerepe lehet a rosszul vagy gondatlanul kiépített közműveknek. A nem megfelelően izolált szennyvízcsatornákon továbbított szennyvizek beszivárognak a talajba, vízadó rétegekbe, esetenként a vízhálózatba. Az elmúlt évtizedek sok városról tesznek említést magyar földön is, ahol az ivóvíz és a szennyvíz a hanyag szigetelési-építési munkák következtében összekeveredtek és ez súlyos járványokhoz, megbetegedésekhez vezetett, s az utólagos elhárítás költségei tetemes költségeket okoztak.

A fentiekben kifejtettek is indokolják egyfelől azt a korábban már megfogalmazott megállapításunkat, hogy nemcsak a fejlesztési eszközök ésszerűbb, hatékonyabb felhasználása érdekében szükséges a települési infrastruktúra komplex fejlesztése. Érdemleges előrelépés a települési környezet vonatkozásában csak a települési infrastruktúra fejlesztése révén biztosítható. Ennek egyik meghatározó jelentőségű feltétele a települési infrastruktúra komplex fejlesztése, korszerűsítése. Ugyanakkor a

komplex települési infrastruktúra fejlesztésével, korszerűsítésével teremthetők meg a települési környezet érdemleges és hatásos védelmének feltételei, lehetőségei.

A települési infrastruktúra komplex fejlesztése, korszerűsítése nemcsak megvédi/megvédheti a települési környezetet, megóvhatja annak lakóit, megőrizheti az épületállományt, az épített környezet művi elemeit, hanem az infrastruktúra fejlesztésével, kiépítésével megteremtődhetnek a feltételek a települési környezet gazdagításához, a táji, természeti adottságok értékeinek kibontakoztatásához, hasznosításához.

A környezetvédelemnek csak egyik oldala a védelem. Másik alapvető funkciója a környezet tudatos formálása, alakítása. Ebben sok minden egyéb más tényező mellett, meghatározó szerepe lehet a települési infrastruktúra különböző elemeinek; például a települések közvetlen szomszédságában fekvő térségekben, a racionális, környezetbarát vízgazdálkodási rendszerek kiépítésének; a közlekedési hálózatok útvonala összehangolt, a táj adottságaihoz alkalmazkodó, annak értékeit hasznosító és bekapcsoló tervezésének és építésének. A gondosan megőrzött, felújított történelmi épületállomány, az egyedi műemléki, vagy műemlék jellegű épületek a táji-természeti környezet elemeivel (faállomány, domborzat sajátos adottságai, vízfolyások stb.) kombináltan meghatározó szerepet tölthetnek be a táji-természeti adottságok gazdagításában, s ennek révén a települési környezet értékeinek gyarapításában. Külföldi tapasztalatok még arra is felhívják a figyelmet, hogy a tájban okosan elhelyezett műszaki létesítmények infrastruktúra-hálózatok (például elektromos távvezetékek) a táj formálásának fontos elemei lehetnek.

Az infrastruktúra fejlettségének, korszerűségének, az infrastrukturális ellátottsági viszonyok színvonalának meghatározó szerepe van a települések környezetének védelmében, a keletkező ártalmak, károk mérséklésében, elhárításában. Ugyanakkor a nem kellően átgondolt, a követelményeket nem megfelelően mérlegelő infrastruktúra-fejlesztés a települési környezetben különféle károsodásokhoz vezethet, a környezet állapotának romlását válthatja ki. Erre a legszemléltetőbb példát a lakóterületek hasznosítása, beépítése mutathatja.

Az elmúlt évtizedek jelentős lakásépítési tevékenységének eredményeként nagy lakóterületi egységek jöttek létre a városokban, a községi tele-

pülések jelentős részében is. Ezek a lakóterületi egységek az akkori korszerűnek minősített infrastrukturális ellátottság elemeivel felszerelve, berendezve új lakókörnyezet kialakulását, létrejöttét voltak hivatottak bizonyítani. A lakóterületi egységek vizsgálata azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy a környezeti követelmények figyelmen kívül hagyása (vagy az esetek egy részében nem kellő figyelembe vétele) a lakókörnyezet remélt javulása helyett annak romlását eredményezte.

Alapvető feltétel mindenkor, így az infrastruktúra vonatkozásában is, a különböző követelményeket (társadalmi, gazdasági-gazdaságossági, ökológiai, táji-esztétikai stb.) gondosan mérlegelő-értékelő területkiválasztás. Ez különösen meghatározó fontosságú a tömeges lakásépítés céljaira figyelembe vett területek vonatkozásában. Kettős szempontból. Egyrészt olyan értelemben, hogy milyen a lakóterület céljaira igénybevételre kerülő terület természeti-földrajzi adottsága, táji sajátossága. A problémák, majd később a környezet állapotának rosszabbodása miatti tragédiák akkor kezdődtek és kezdődnek, amikor nem veszik figyelembe, nem értékelik a területek ezen sajátosságait, adottságait; letarolják a fákat, a növényzetet, a beépítés tervezésekor nem respektálják a domborzati viszonyok nyújtotta változatosabb telepítési lehetőségeket, figyelmen kívül hagyják a mikroklíma érvényesülésének sajátosságait stb.

Ez a legfontosabb tényezők egyike a lakóterület kiválasztásának folyamatában. Az infrastruktúra feladata és funkciója ezen adottságok, sajátosságok felszínre hozása, „kiteljesítése”, a remélt és kívánt lakókörnyezeti minőség kialakítása, biztosítása érdekében.

A beépítés jellege, az épületek területi elhelyezése, a szintszám megválasztása, a különböző szintszámú épületek egymáshoz viszonyított elhelyezése, többfajta lakóépület típus alkalmazása a korszerű infrastruktúra megteremtésének egyik döntő „fegyvere” lehet. Segítségével kiváló adottságokkal kitűnő lakókörnyezet formálható; ellenkező esetben ennek a negatívuma jöhet létre. A tömeges lakásépítés elmúlt évtizedekbeni gyakorlata nagy többségében sajnos az utóbbi esetet példázza. Holott a fejlett országok tömeges lakásépítésének gyakorlata példák sokaságával szolgálhat a megfelelő emberi miliő, a korszerű, ugyanakkor a természeti környezet adottságait mesterien hasznosító, a természeti és művi környezet szintézisét kialakító lakókörnyezet létrehozása szempontjából.

Mint az elmondottakból kitűnik, alapvető követelményként fogalmazható meg a beépítés jellegének gondos megválasztása, s az építés folyamata egészének ebből fakadó, ehhez alkalmazkodó kibontakoztatása.

Az infrastruktúra környezetbarát alkalmazása kifejezésre juthat a célszerű területfelhasználás rendszerének formálásában is. Gyakran közös használatú területek kialakítását javasolják a városrendezési megoldások, az ennek érdekében szervezett akciók. Ezt a törekvést a beruházások vonatkozásában elérhető megtakarításokkal, a kiépítésre tervezett infrastruktúra (víz, csatorna, energia stb. hálózat) gazdaságosabb hasznosításával indokolják. Ez kétség kívül így van, illetve megfelelő formálás esetében így alakulhat. Sok példa az ellenkezőjét mutatja és igazolja. Olyan területfelhasználás alakul ki, amely zavarja a lakókörnyezetet, ugyanakkor nem biztosítja az ipari, raktár, közüzemi, vagy más rendeltetésű hasznosítás feltételeinek respektálását. Ebben az esetben is, mint a tisztán vett lakókörnyezet kialakításának esetében, az infrastruktúra „kétélű” fegyver szerepét töltheti be. Itt is gondosan kell számbavenni és mérlegelni az összes pluszokat és minuszokat a környezet valóban kedvező kialakítására, az infrastruktúra e célú és irányultságú felhasználására.

A fentiekben említetteken kívül sok más példa is említhető, amikor az infrastruktúra fejlesztése, kiépítése, korszerűsítése nem az egészséges környezet kialakításához vezethet, hanem éppen ellenkező hatást érünk el. Ez a már többször említett közműfejlesztési példa. Egyfelől az elmúlt másfél-két évtizedben jelentős anyagi eszközöket fordítottak a közműves vízellátás kiépítése érdekében. Ugyanakkor háttérbe szorult a keletkező szennyvizek megfelelő kezelése, a környezet érdekeit respektáló elhelyezése, ártalmatlanná tétele. Ennek következményeként a lakókörnyezet tágabb értelemben vett dimenziója is kárt szenvedett, s a közműves vízellátás érdekében kifejtett erőfeszítések közvetett és közvetlen haszna alig fogalmazható meg.

Említhetünk más példát is: a hulladék és szemét problémák területén. A nagy lakóterületi képződmények energiaellátását – fűtés vonatkozásában – a távfűtési rendszerek biztosítják. Ez kizárja a háztartásokban keletkező – másodlagos felhasználásra nem alkalmas – szemét és hulladék közvetlen hasznosítását. A tárolás, elszállítás, tömeges hasznosítás hiányosságai vagy megoldatlansága „visszaköszön” a lakóépületekben, a

közvetlen lakókörnyezetben. Míg egyfelől az infrastruktúrának egyik korszerű eleme meghatározó szerephez jut ezekben a lakóterületi egységekben élő emberek életkörülményeinek javításában, komfortfokozatuk emelésében, addig másfelől következményei a lakókörnyezet elcsúfítását, különféle megbetegedések, egyes kiélezett helyzetekben járványok felidézését is kiválthatja.

A települések, különösen a városok műszaki infrastruktúra fejlesztésének egyik fontos szektorát jelentik – a nagyarányú gépjármű forgalom biztonságos irányítása, szabályozása szempontjából szükséges – közlekedési építkezések, útvonalak, csomópontok kialakítása. Ezek a közlekedési útvonalak, csomópontok a maguk nemében kiváló megoldást nyújthatnak a nagyarányú forgalom gyors és biztonságos levezetésére. Közvetlen környezetükre gyakorolt hatásukban azonban a károsodások és ártalmak széles körét jelenthetik. Tehát ebben az esetben is kitűnik az infrastruktúra „Janus arcúsága”: egyfelől segít, ösztönöz a települési környezet védelmében, megóvásában, másfelől pedig következményeiben újabb ártalmak, károsodások kiváltója, vagy közvetítője. Ezért gondos tervezést és előrelátást igényel a közlekedési infrastruktúra műszaki létesítményeinek, hálózatainak vonalvezetése, elhelyezése a települések beépített területén.

Nem kisebb gondot jelent a különféle jellegű és rendeltetésű ipari üzemek, raktárlétesítmények településen belüli elhelyezése. A vonatkozó előírások az intézmények környezetre gyakorolt káros, kedvezőtlen hatását mérlegelve, különböző telepítési megoldásokat javasolnak. Fontos szerepet tulajdonítottak és tulajdonítanak ma is az üzemek és más rendeltetésű területek közötti védőövezetek, védősávok kialakításának. A termelés technológiai folyamatainak fejlődése, netán zárt technológiai folyamatok alkalmazása lehetőséget nyújthat az ipari létesítmények lakóhely közeli elhelyezésére, a lakóbeépítés melletti telephely választásra. Az ártalmatlanítást, a környezetkárosítás hatásának mérséklését az infrastruktúra korszerű rendszereinek alkalmazása jelentős mértékben elősegítheti, biztosíthatja (a kéményekre szerelt szűrők alkalmazása, a szennyvizek biztonságos és garantált elvezetése, elhelyezése, a keletkező hulladék és szemét eltávolítása, különösen a mérges vagy mérgező anyagok vonatkozásában stb.). Ugyanakkor azonban az üzemek kizsugárzásában, illetve a végtermékek kiszállítása során olyan környezeti

ártalmak jelenhetnek meg, amelyek kivédése vagy mérséklése csak újabb jelentős anyagi ráfordítások esetében lehetséges. Ha egyáltalán erre lehetőség nyílik. Például a nagy teherforgalmat lebonyolító üzemek egyenesen „pokolt” jelenthetnek környezetükre. Több közelmúltban épült közüzem területi elhelyezkedését vizsgáltuk a várostestben. Ezek között említhetők például a kenyérgyárak. A technológiai folyamatot zárt rendszerként tervezték és alakították ki: felszerelték a kéményekre a szűrőket; a keletkező szennyvizek a városi csatornába folynak; a hulladékot rendszerben összegyűjtik és elszállítják, mégis nagy a környezetre gyakorolt kedvezőtlen hatás, ártalom. Azzal nem kellően számoltak, hogy a kenyér és péksütemény előállításához szükséges liszt mennyiséget úgy kell eljuttatni az üzembe, hogy az a szomszédságban elhelyezkedő lakóépületek nyugalmát ne zavarja; a hajnali vagy késő esti kiszállítások forgalma szintén olyan tényező, amely gondosabb számbavételt igényel. Több más példát is felsorolhatunk. Úgy gondoljuk azonban, ez is elégséges az ilyenkor keletkező dilemmák és problémák bemutatására.

Az elmondottakból is egyértelműen kitűnik, hogy az infrastruktúra meghatározó szerepet tölt be a települési környezet alakításában, a védelem érdekében alkalmazott akciók, intézkedések pozitív hatásának, következményeinek erősítésében. Ugyanakkor azonban ezt le is ronthatja, netán a nullával teheti egyenlővé. Ezért minden infrastruktúra fejlesztési, korszerűsítési akció tervezése során gondosan mérlegelni szükséges nemcsak azok várható előnyeit, pozitív következményeit, hanem a nem kelően átgondolt akciók nyomán felléphető káros következményeket, ártalmakat, negatív hatásokat.

IV. A TELEPÜLÉSI INFRASTRUKTÚRA FEJLESZTÉSÉNEK ÚJ FELTÉTELEI, KÖVETELMÉNYEI

1. A települési infrastruktúra fejlesztésének mai gyakorlata

A lakásépítés területén lényegében a legutóbbi időkhöz (a nyolcvanas évekig) az állam paternalisztikus szerepe volt a meghatározó. A korábbi évtizedek gazdaságpolitikai elhatározásai, illetve a legfelsőbb szinten meghirdetett társadalompolitikai törekvések a népesség lakásviszonyainak javítása érdekében az állam elsődleges szerepét és feladatvállalását hangsúlyozták és helyezték előtérbe. A magyarországi viszonyoknak megfelelően a hatvanas és a hetvenes évtizedekben nagy összegeket fordítottak a tömeges lakásépítés céljaira (nemcsak a lakás építésére, hanem a területek előkészítésére, a közművek kiépítésére. Tetemes költséget tettek ki a szanálások). A nagyarányú, az ország teherbíró képességét jelentős mértékben igénybevevő ráfordításokkal szemben a lakás gondok megoldásában elért eredmények azonban nem kielégítőek (a nagyarányú ráfordítások között említhető a házgárak hálózatának kiépítése, a fővárosban és más városokban végrehajtott szanálások, nagy kiterjedésű, jó adottságú területek kivonása a mezőgazdasági termelésből stb.). A végeredménnyel mindenki elégedetlen: az állam azért, mert a nagy ráfordítások nem segítették elő a lakáshiány megoldását, sőt a tömeges lakásépítés követett gyakorlata újabb lakáshiányt hívott életre, különösen a fővárosban, a nagyvárosokban. Az emberek azért, mert a lakások alapterülete kicsi, a szobaszám nem megfelelő, a bébutorozással gondjaik vannak stb. A lakásépítés területén megvalósított politika szemléltetően mutatja, amire a korábbiakban már utaltunk, hogy az elmúlt évtizedekben nagy pazarlás jellemezte az infrastruktúrára adott pénzek felhasználását. Az igényeket nem sikerült kielégíteni; még kevésbé sikerült eleget tenni az indokolt lakossági elvárásoknak.

Az utóbbi években lényeges változások történtek a lakásépítés-lakás-gazdálkodás vonatkozásában. Az állam szerepe nagymértékben talán úgy is jellemezhető, a minimálisra csökkent, s ma csak igen kis mértékben

vesz részt a lakásépítésben. Kényszerhelyzetből fakadóan a magán erő szerepe lett a meghatározó, s ha úgy tetszik, majdnem kizárólagos. Közbülső helyet foglalnak el a szövetkezetek a lakásépítésben. Ez azonban korántsem olyan irányú, mint azt korábban feltételezték, illetve remélték; messze elmarad azoktól az arányoktól, amelyek például a fejlettebb, hagyományos szövetkezeti mozgalmakkal rendelkező nyugati országokban (Hollandia, Anglia, skandináv országok stb.) kialakultak és ma is működnek a lakásépítés vonatkozásában is.

Ma szenvedélyesen vitatják az új lakásgazdálkodási koncepciót. Negatívumait minden politikai-társadalmi szervezet a viták során kifejtette, s ezzel egyező következtetésre jutott a koncepció vitája folytán az Országgyűlés ez ügyben illetékes bizottsága is.

Alapvető, teljesen új alapokon nyugvó lakásépítési-lakásgazdálkodási koncepcióra, s főként gyakorlatra van szükség. Ennek a koncepciónak kardinális kérdése a lakásgazdálkodás-lakásépítés tevékenységi körnek a települési infrastruktúrába történő „beágyazottsága”, s annak összes vetületével való kapcsolata. Kettős szempontból: egyrészt a lakásépítés kibontakoztatásának, fejlesztésének útjában a legnagyobb akadály ma az e célra alkalmas területek hiánya, vagy szűkös volta. Ez nemcsak a fővárosra, nagyvárosainkra, megyeszékhelyekre, hanem sok más településre is jellemző. A másik problémát az jelenti, hogy a lakásépítéshez kapcsolódó infrastruktúra-fejlesztés önálló életet él, elkülönül a lakásépítéstől. Az ebből fakadó konfliktusok, feszültségforrások összes következményeikkel nem kis mértékű pazarlást jelentenek (ez egyaránt vonatkozik a közmű-ellátásra, a közösségi intézményekre, a lakóterületek üzemeltetésével, fenntartásával összefüggő kérdésekre).

Eltérő képet mutat a közösségi és közellátási intézmények fejlesztésének mai gyakorlata.

Az oktatási intézmények vonatkozásában az állam szerepe még a meghatározó. Kettős értelemben: egyrészt a felsőfokú oktatási intézmények fejlesztésében az állam nevében eljáró ágazati minisztériumok szerepe érvényesül. A középfokú oktatási intézmények esetében meghatározó a megyei szervek szerepe. Az utóbbi években az alsó fokú oktatási intézmények – általános iskola és óvoda – tekintetében jelentősen bővült a helyi tanácsok szerepe, közreműködése, anyagi vállalásaik szerepe. Egy-

egy akció nyomán a termelő szervezetek, az utóbbi másfél-két évtizedben főként az óvodai férőhelyek bővítésében, az óvodahálózat fejlesztésében és korszerűsítésében jelentős szerepet vállaltak. Döntően azokban a településekben, ahol a munkaerő biztosítása érdekében ehhez közvetlen érdekeik fűződtek. Ebben szerepe volt az ipari szervezeteknek, üzemeknek, majd az elmúlt évtizedben mind nagyobb mértékben a mezőgazdasági üzemeknek, termelőszövetkezeteknek. Feltétlenül említést kell tenni a lakosság szerepvállalásáról. Sok településben – városokban és falvakban egyaránt – a lakossági közreműködés meghatározó jelentőségű az óvodák, általános iskolák felújításában, működtetésében. Az utóbbi évben erősödött az egyházak szerepe, elsősorban ott, ahol konkrét középiskola alapítása, korábban egyházi tulajdonú és irányítású iskolák újbóli megnyitására került sor (például a fasori Evangélikus gimnázium újrainyítása, ahol a fenntartás-működtetés költségeit az egyház viseli, illetve az általa szervezett akciók révén külföldi egyházak és magánszemélyek, valamint a hazai lakossági támogatások jelentős segítséget jelentenek).

Egységes rendszerként kezelve az oktatási intézmények hálózatát, ki kell térnünk a különféle rövidebb-hosszabb lejáratú és időtartamú tanfolyamok, továbbképző-átképző oktatási formák kérdésére is. Ma a legáttekinthetetlenebb a helyzet e vonatkozásban. Ki a kezdeményező, ki a tehervállaló? Üzemek, vállalatok, szervezetek, társasági alapokon szerveződő csoportok, magánvállalkozók? Ezt egyértelműen kideríteni és megállapítani csak egyedi munka alapján lehetséges. Feltétlenül szót érdemel azonban ez a téma, különösen kettős vonatkozásban: a számítástechnikai ismeretek elterjesztése és az idegennyelv tanulás területén. Mindkettő olyan terület, ahol az állam szerepvállalása mellett társadalmi, egyéni, gyarapodó mértékben külföldi anyagi támogatásból kezdeményezett és garantált szerepvállalás. Sok esetben tisztázatlan anyagi következményekkel, a lakosság érintett és érdekelt csoportjaira háruló indokolatlanul aránytalan és magas terhekkel (a gyermekek-tanulók nyelvi ismereteinek fejlesztésével kapcsolatos iskolán kívül anomáliákra utalunk itt elsősorban).

A művelődési intézmények vonatkozásában szintén az állam meghatározó szerepével találkozunk. Egyrészt olyan értelemben, hogy a központi, illetve megyei költségvetés irányozza elő az országos, illetve megyei

jelentőségű művelődési intézmények fejlesztésével, működésével, fenntartásával kapcsolatos kiadásokat. Másrészt különböző állami vállalatok, társadalmi szervezetek állami támogatásban részesülnek művelődési-kulturális tevékenységük ellátására. A kulturális infrastruktúra országos, illetve nemzetközi jelentőségű intézményei állami támogatás révén működnek, a fejlesztésükhöz szükséges – pontosabban az adott körülmények között előteremthető és biztosítható – összegeket a mindenkori költségvetés keretében biztosítják (Magyar Állami Operaház, a színházak egy része stb.). Az utóbbi években az anyagi eszközök rendkívüli szűkössége nagyon keményen sújta ezt a területet. Nemcsak hogy arra nincs lehetőség, hogy új intézményeket építsenek, de a meglévők fenntartása is gyakran megoldhatatlan probléma. A művelődési intézmények jelentős része a megyei szervek hatáskörébe tartozik. Ellentmondásos, de egyben elkeserítő a helyzet. Különösen az utóbbi évek vonatkozásában az anyagi eszközök hiánya következtében. Az önkormányzatok szerepe kismérvű a településekben működő kulturális intézményeket tekintve. A termelő szervezetek, intézmények egy része saját keretei között is üzemeltet művelődési szerepkört ellátó intézményeket, az utóbbi években csökkenő mértékben és volumenben. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az előbbi működtetésű és az ilyen jellegű intézmények közötti együttműködés nagyon hézagos, s ez is – bármennyire furcsán hangzó minősítés – pazarlásokhoz vezet. Vannak példák, elsősorban a falusi térség kisebb településeiben a lakossági öntevékenységre, konkrét fizikai munkával, illetve pénzzel történő hozzájárulásokra a helyi művelődési intézmények fenntartásához, fejlesztéséhez. Az utóbbi években élenkül az egyházak ez irányú tevékenysége, de még nem olyan mértékben, hogy számottevően, vagy legalábbis számottevően befolyásolná a közművelődési-kulturális funkciók ellátásából fakadó tevékenységet. Említést kell tennünk a külföldi államok Magyarország területén működtetett művelődési intézményeiről. Ezek szerepe potenciálisan jelentős lehet, érdemben elsősorban a nyelvoktatás vonatkozásában nyilvánul meg. Gyorsan terjednek a vezetőik, a menedzserképzés területén szervezett/szerveződő tanfolyamok, iskolák stb.

Ezek a példák is tanusítják, hogy a művelődési tevékenység összefogásában is alapvető probléma a szükséges koordináció hiánya vagy

alacsony színvonala. Ez a körülmény önmagában szüli a párhuzamos-ságot, s ennek egyenes következményeként a pazarlást (még ha ez utóbbi nehezen követhető nyomon, vagy nem mindig mutatható ki közvetlen következményeiben).

A különböző jellegű, szerepkörű, szintű *egészségügyi intézmények* fejlesztésében túlnyomórészt az állam szerepe érvényesül. Ez többféleképpen történik. A kiemelt fontosságú nagy egészségügyi intézmények, mint például a kórházak, klinikák, gyógyszanatóriumok egyrészt az állami költségvetés terhére épülnek: a mindenkori fejlesztési-pénzügyi tervek tartalmazzák létrehozásukkal kapcsolatos fejlesztési elhatározásokat. Másrészt a megyei-városi kórházak fejlesztése, korszerűsítése, fenntartása az egészségügyi tárca és a megyei szervek közös támogatásával, finanszírozásával történik. Vannak példák olyan esetekre is, amikor az egyes városok saját anyagi erőforrásaikból támogatják, finanszírozzák a települések területén működő kórházakat, járulnak hozzá fejlesztési, korszerűsítési feladataik ellátásához, fenntartásukhoz. Speciális egészségügyi intézmények létrehozása, működtetése túlnyomórészt szintén a költségvetési támogatásból létesül. Vannak példák, melyek szerint a megyei szervek e célra rendelkezésre álló forrásai segítik az ezirányú fejlesztéseket. A rendelőintézetek, szakrendelők létrehozása, fenntartása, üzemeltetése vagy megyei költségvetésből, tendenciájában mind nagyobb részben azonban a helyiek költségvetésének terhére történik. Az egészségügyi ellátás alapintézményei, az orvosi rendelők, gyermekrendelők a helyiek anyagi támogatását élvezik, sok esetben élve a megyei szervek segítségével. Az utóbbi években – a korábbi gyakorlat továbbfejlesztéseként – az egészségügyi alapellátásban meghatározó lett az ipari, mezőgazdasági üzemek, helyi vállalatok, intézmények szerepe, anyagi támogatása. Lényegében megfogalmazható megállapítás, hogy a legszembetűnőbben az egészségügyi intézmények vonatkozásában érvényesül az állam paternalisztikus szerepe, támogatása.

A fentiekben kifejtettekhez két pontosítást szükséges megfogalmazni. Az egyik az, hogy egyes ágazatok saját hatáskörükben tartanak fenn, működtetnek egészségügyi intézményeket, mint például a BM, HM, MÁV. Ezek az ágazatok az egészségügyi szolgáltatás hatáskörükbe tartozó intézményeknek anyagi támogatását szintén az állami költségvetésből kapják,

csupán az eszközök elosztásának mechanizmusa révén szerepelnek az előirányzatok a saját költségvetésükben. (Teljesen más lenne a helyzet, ha visszaállna az 1948 előtti állapot; akkor például a vasút a saját hatáskörében – betegsegélyező-betegbiztosító egyesületi formában – működtette, illetve fejlesztette egészségügyi intézményeit, a mai körzeti orvosi rendelő rendszernek megfelelő orvosi ellátástól a kórházakig-szanatóriumokig bezárólag.)

A másik pontosítás, hogy az egyházak karitatív tevékenységi szolgálatuk keretében különféle egészségügyi intézményeket tartanak fenn és működtetnek. Ezek között van kórházi is (például a zsidó egyházközösség keretében), különféle szeretetotthonok egészségvédelmi funkcióval, öregek, csökkent munkaképességűek, szellemi-teszt fogyatékos gyermekek stb. számára. Az állam, illetve a területileg illetékes szervek külön megállapodás alapján bizonyos anyagi támogatással segítik ezen intézmények működését, fenntartását.

A települési infrastruktúra intézményei közül *a kereskedelmi és vendéglátási intézmények* azok, amelyekre leginkább a vállalkozás jellegű működés feltételei jellemzőek. Az elmúlt évtizedekben egyértelműen érvényesülő tendenciaként rajzolódott ki a közvetlen állami támogatás visszahúzódása, s a vállalkozási alapon működő különféle szervezetek, szövetkezetek, társulások, majd az utóbbi években a magánszektor ez irányú törekvéseinek érvényre jutása. A nagy áruházak, szállodák stb. hálózatának fejlesztésében, új létesítmények építésében, a meglévők karbantartásában, üzemeltetésében az állami garanciák kinyílvánítása mellett a különböző egyesületeknek, szövetkezeteknek van meghatározó szerepük (Hungars Hotel, Pannónia Vállalat stb.). Az üzlethálózat fejlesztésében és működésében szerepet vállalnak a megyei és a helyi szervek; városokban a nagyobb kereskedelmi vállalatoknak van meghatározó szerepe, a falusi térségek településeiben pedig a különböző, e célra szervezett szövetkezetek, egyesületek szerepe a meghatározó. A magánszektor lényegében az elmúlt évtizedekben is – bár kismértékben – szerepet vállalt a kereskedelmi intézmények fejlesztésében, üzemeltetésében, ez a szerepe azonban csak az utóbbi 2–3 évben erősödött meg. Az utóbbi időben a magánszektor ez irányú kezdeményezései, vállalkozásai felgyorsuló tendenciát mutatnak.

A települési infrastruktúra meghatározó elemét jelentő *közműhálózatok és létesítmények* rendszereinek fejlesztésében, kiépítésében, korszerűsítésében, fenntartásában döntően meghatározó az állam szerepvállalása. A településcsoportok, különböző térségek, illetve települések *vízellátása* érdekében szervezett akciók a Környezet- és Vízgazdálkodási Minisztérium, illetve a megyei és helyi tanácsok szerződésben vállalt közös megállapodásai alapján történtek. A vonatkozó számadatok értékelése arra utal, hogy a hozzájárulás, teherviselés nagyobb hányadát az államot képviselő tárca kiadásai jelentik. A legszembetűnőbbben az anyagi eszközök szűkössége jelentett már korábban is konfliktus helyzetet és jelent ma is a vízellátás területén. Ennek mérséklése érdekében már korábban erőteljes törekvések érvényesültek a helyi tanácsok, a településekben működő termelő és más jellegű szervezetek és az érintett, illetve érdekelt lakosság anyagi eszközeinek ez irányú bevonása révén. Ezt a célt szolgálták és szolgálják a településközi kistérségi vízellátási rendszerek létrehozására szervezett különböző társulások, társulatok a mindenkori konkrét helyzetnek megfelelő állami segítségnyújtás, hozzájárulás arányai alapján. Lényegében hasonló a helyzet a településekben keletkező *szennyvizek és csapadékvizek elvezetésére, elhelyezésére, illetve hasznosítására* irányuló fejlesztési munkákat illetően: valamelyest nagyobb a tárca, illetve a tanácsok hozzájárulási, teherviselési aránya. A szervezett keretek között ösztönzött lakossági részvétel megjelenése később bontakozott ki. Ebben az anyagi eszközök szűkössége mellett döntőbb az a körülmény, hogy az egészséges ivóvíz ellátás feltételeinek megteremtéséig a szennyvízelvezetés közmű feladatainak megoldására korlátozottan került sor, lakossági társulások, konkrét akciók erre nem szerveződtek, nem vállalkoztak.

A különböző *energiahordozók* hasznosításával működő erőművekből a lakossághoz jutó, lakoságnak eladott energia forgalmazása állami feladat. Ugyancsak állami feladat a külföldről importált energiának a lakosság részére történő forgalmazása. Azok a szervezetek, amelyek az energiának lakossági fogyasztás céljaira történő terítésével, forgalmazásával, szolgáltatásával foglalkoznak, kivétel nélkül állami tulajdonú szervezetek, s ma is jelentős állami támogatással, árkiegszítéssel, dotációval működnek. A mai napig nem egyenlítődt ki a *villamosenergia* fogyasztói

árrendszere az országban. Az elmúlt években bevezetett korrekciók ösztönözte közelítés ellenére egységnyi lakossági villamosenergia fogyasztás árkülönbözete a falusi, vidéki települések kárára még mindig eltér a fővárosban érvényes árszínvonaltól.

A *gázellátás* rendszere hazánkban ma kettős jellegű. Az elmúlt évtized erőteljes fejlesztő tevékenységének eredményeként az ország jelentős területeit behálózzák a földgáz szállítására, továbbítására szolgáló vezetékek, amelyek az üzemek, különféle szervezetek, közületek ellátása mellett, a lakossági fogyasztás céljait is szolgálják. A hálózatok és a hozzájuk kapcsolódó létesítmények kiépítése, fejlesztése, fenntartása állami feladat, amelyet e célra szervezett és működtetett vállalatok – állami támogatás mellett – a fogyasztóktól beérkezett befizetések terhére fedeznek. Az utóbbi években a lakossági igények nagymértvű növekedése egyfelől, s az ennek ellentmondó anyagi eszköz-szűkösség másfelől arra vezet, hogy szélesedő körben a lakosság anyagi eszközeinek terhére történt és történik a gázhálózat kiépítése. A gázellátás másik formája a palackos gáz felhasználása: ezt helyi szervezésben, az e célra kijelölt telephelyeken szervezett forgalmazás útján árulják a lakosság számára.

A *hírközlés* infrastruktúrájának fejlesztése, korszerűsítése, működtetése elsősorban és döntően állami funkció és feladat. Az állami költségvetésből juttatott támogatás, hozzájárulás mellett a posta – szolgáltatásai ellenértékeként kapott bevételek birtokában – végzi a fejlesztés, korszerűsítés, fenntartás feladatait. A hírközlés területén kialakult nagymértvű feszültségek enyhítésére – mintegy „pótcselekvésként” – a különböző ágazatok, központi szervek az elmúlt évtizedekben fokozatosan kiépítették a maguk közvetlen telefonösszeköttetéseiket, illetve egyéb más hírközlési-információs kapcsolataikat (MÁV, vízgazdálkodás szervei, a fegyveres erők stb.).

A posta felújítási-fejlesztési célokra rendelkezésre álló eszközeinek szűkössége egyfelől és a nagymértvű telefonhiány másfelől kényszerítette ki, hogy ahol erre műszakilag lehetőség van, a lakosság telefonkötvények vásárlása formájában közvetlenül járuljon hozzá a telefonösszeköttetés lehetőségeinek megteremtéséhez, a hálózat kapacitásának bővítéséhez.

A *közúthálózat* fejlesztése alapjaiban állami feladat. A nagy jelentőségű országos, nemzetközi útvonalak kiépítése, fejlesztése az állami

költségvetésben kiemelt feladatként kerül megfogalmazásra. A tanácsok hatáskörébe tartozó utak karbantartása, korszerűsítése a tanácsok költségvetéséből történt. Igen kis hányadát jelenti az úthálózatnak az a része, amelyet üzemi utak minőségében, ipari üzemek, bányák, mező- vagy erdőgazdasági szervezetek fenntartásában és kezelésében üzemeltetnek.

A járdaépítés anyagi finanszírozása megoszlott a tanácsok és a lakosság között. A települések beépített területein, illetve a nagy akciók keretében épülő lakóterületi egységekben a beruházásokban az esetek többségében előirányzott a járdák kiépítése. A települések azon területein, ahol magánérmős lakásépítési tevékenység valósult meg, a járda kiépítése is a lakosság feladata. A tanácsi hozzájárulás értéke minimális (majdnem kizárólag természetes jellegű, építőanyag törmelék rendelkezésre bocsátásával és helyszínre történő szállításával) volt.

A településen belüli, illetve településközi tömegközlekedést e célra szervezett vállalatok biztosítják. A legutóbbi időig ezek jelentős dotációval tettek eleget az irányú feladataiknak. Az elmúlt években történő közlekedési tarifaemelés érdemben nem javított a helyi, illetve helyközi közlekedés lebonyolítását ellátó szervezetek rendkívüli kedvezőtlen anyagi helyzetén.

A településeken belüli vagy települések közvetlen szomszédságában található *üdülési-pihenési adottságok, lehetőségek hasznosításában* kisebb mértékű volt a tanácsok részvétele és szerepe, nagyobb a lakosság közvetlen tehervállalása. Ennek következményei – sajnos negatív értelemben – jól nyomon követhetők a rendezetlen beépítésben, az infrastruktúra kiépítetlenségéből fakadó tájrombolásban, a szemét és hulladék elhelyezésében és kezelésében. Különböző kereskedelmi vállalatok, valamint szövetkezetek „követő jelleggel” ezeken a területeken igyekeztek kiépíteni a maguk létesítményeit, az esetek többségében azonban alacsony minőségi színvonalon, környezetmértatlan megoldásokkal.

A településekben, illetve a települések közvetlen szomszédságában fekvő *zöldterületek* fenntartása, gondozása, fejlesztése általában a helyi szervek feladata. E célból önálló gazdálkodással működő szervezetek létesültek és működnek, mint például a fővárosban a Kertészeti Vállalat. Más városokban vagy önálló szervezatként, vagy a kommunális vállalatok keretében e célra létrehozott egységek végzik az ez irányú tennivalók el-

látását. A zöldfelületek megfelelő kezelését, fenntartását, fejlesztését az e célra létrehozott szervezetek gyenge infrastruktúrája (alacsony gépesítettség, kis kapacitású és nagyon korlátozott mennyiségű járműállomány), krónikus munkaerőhiánya hátráltatja. A közhasználatú zöldterületek ültetvényeinek megőrzése iránt rendkívül alacsony a lakosság affinitása, s ez a körülmény az elmaradottság helyzetét tovább élezi. Kivételt a magántulajdonban vagy saját használatban lévő házikertek jelentenek, amelyek különösen a szabadonálló beépítési területen értékes zöldfelületek. A városok körüli térségek erdőterületei részben az erdőgazdaságokhoz tartoznak. Nincs azonban sem anyagi, sem egyéb lehetőségük a nyugat-európai városokhoz hasonló színvonalú állapotok kialakítására és fenntartására. A lakosság egyes csoportjainak brutális magatartása nagymértékben előidézője a közhasználatú zöldterületek elhanyagolt, leromlott állapotának.

A települési környezetvédelem infrastruktúrájának fejlesztésében résztvesz az állam, döntőbb mértékű azonban a megyei és főként a helyi szervek részvétele, anyagi eszközei. A települési környezetvédelem infrastruktúrájában ma meghatározó szerepet betöltő szennyvíztisztítók építése részben a központi költségvetésből előirányzott összegekből, nagyobb részt a megyei, illetve a helyi tanácsok előirányzott költségvetési kereteinek terhére történt. A szennyvíztisztítók jelentős hányadát a vonatkozó állami törvények végrehajtása alapján a különösen nagy mennyiségű szennyező anyagokat kibocsátó üzemek saját anyagi eszközeinek terhére építik.

A levegőszennyezés mérséklése érdekében eszközölt intézkedések alapján a légtér szennyező üzemek különböző támogatások terhére végzik a légtisztító berendezések felszerelését és üzemeltetését. Korábban jelentős – mára nagyon mérsékelt összegű – állami támogatás, dotáció segítette/segíti a korszerűtlen fűtési rendszerek átalakítását, új, korszerűbb, légtérrel kevésbé szennyező fűtési rendszerek bevezetését, elsősorban a fővárosban.

A tanácsok közvetlen feladata volt a hulladék- és szemétkerakás feltételeinek biztosítása. Ma az országban keletkező szemet és hulladék el távolítását majd 90%-ban lerakással biztosítják. Egyedül Budapesten a főváros északi térségében működik szemétképzőmű, mely központi esz-

közök támogatásával tanácsi költségvetés keretében létesült és tanácsi üzemeltetésű vállalat működteti. A legrendezetlenebb területe a települési környezetvédelmi infrastruktúrának a szemét és hulladék eltávolítása, megfelelő kezelése és másodlagos hasznosítása. Ennek területrendezési, területegazdálkodási, egyéb más kérdései nem a szükséges mértékben tisztázottak, illetve a vonatkozó rendelkezéseket nem valósítják meg.

A *kommunális infrastruktúra* létrehozása, korszerűsítése, fejlesztése a helyi szervek feladata, az ő hatáskörükbe tartozik. Általában kiépültek a kommunális feladatok ellátására hivatott különféle szervezetek, s ezek vállalati szervezetek formájában végzik ez irányú feladataik ellátását. Működésük anyagi feltételeit a tanácsok gazdálkodási és pénzügyi terveiben irányozták elő, illetve különféle címen befolyt helyi forrásokból biztosítják: helyi adók, szolgáltatási jellegű tevékenységükből származó bevételek, esetenként árutermeléssel is foglalkoznak (például járdalapok, kerítések gyártása, virágföld készítése stb.). Technikai felszereltségi színvonaluk elmarad a velük szemben támasztott követelményektől, krónikus szakember- és munkaerőhiánnyal küzdenek. Ennek következményei rendkívül súlyosan érintik a települések gazdálkodási viszonyait, a nehéz anyagi feltételek között teremtett infrastruktúra üzemképes fenntartását, nem beszélve annak eredményes, hatékony működéséről.

2. A települési infrastruktúra fejlesztésének új feltételei, követelményei

A társadalmi-gazdasági fejlődés megváltozott és gyorsan változó feltételei alapján új feltételeket jelentenek a települési infrastruktúra fejlődése/fejlesztése szempontjából is. A politikai pluralizmus, a jogállamiságra való áttérés, a települések valós önállósága, az önkormányzatok kialakulásával és működésével adódó új lehetőségek, a települési tulajdon megjelenése a tulajdonviszonyok várható átrendeződésének eredményeként és számos más körülmény hatására nemcsak új feltételekkel számolhatunk a települések életében, fejlődésében, hanem új követelmények is

megfogalmazódnak és érvényesülnek a települési infrastruktúra vonatkozásában.

Alapvetően megváltozik az állam, a központi hatalom szerepe, funkciója a települési infrastruktúra fejlesztésében, korszerűsítésében. A paternalizmus „atyáskodóan gondoskodó” kinyilatkoztatásait és fejlesztési gyakorlatát, a „tervalku” rögzös, korrupcióktól terhelt, az állampolgárok számára áttekinthetetlen folyamatát és mechanizmusát a reálisan megfogalmazható érdekek kifejeződése és érvényesülésük/érvényesítésük új feltételei váltják fel. Remélhetően megszűnnek a települések közösségeit, lakosságát megalázó helyzetek, amikor az ipar és az agrárgazdaság helyi és központi rendszereinek sok esetben kiszolgáltatott pozícióban kellett könnyörögni, „kisírni” pénzt, anyagi és természetbeni támogatást a helyi infrastruktúra megteremtéséhez, működtetéséhez. Talán – és ebben mindnyájan reménykedünk – a lakosság egyoldalú kiszolgáltatottsága is mérséklődik, szerepe, munkája reálisan értékelődik és megbecsülést nyer e vonatkozásban is.

Ebben a minőségileg új folyamatban alapjaiban megváltozik a korábbi „aktorok” szerepe, súlya, jelentősége. Az állam „mindenhatóságát”, egyedülálló üdvös voltát a „települési infrastruktúra” fejlődésében/fejlesztésében érdekelt partnerek kompromisszumkészségre alapozott együttműködése váltja fel. Aligha állítható, hogy az állam szerepének „befellegzett”, működése, tevékenysége egyszer, s mindenkorra befejeződött. Az állam a partnerek egyike marad a jövőben is, magatartását, cselekedeteit a köz – adott esetben a települések és infrastruktúrájuk – javát szolgáló, segítő eredmények, következmények minősítik.

Meghatározó szerepe lesz a települési infrastruktúra fejlődésében/fejlesztésében az önkormányzatoknak és a lakosoknak, valamint a különféle vállalkozásoknak.

A pártok programjai, elgondolásai foglalkoznak, érintik a települési infrastruktúra fejlesztésének, üzemeltetésének, fenntartásának kérdéseit, feladatait. A különböző pártok programjaiban megfogalmazott és meghirdetett elképzelések, célok jelentős mértékben azonosak, egybecsengenek, más vonatkozásban egymástól jelentősebben eltérő, vagy egymásnak ellentmondó törekvéseket tartalmaznak. A különböző programok összehasonlítása, elemzése azt mutatja, hogy azok – még a legkifejtettebb for-

mában is – egységes, konzisztens rendszert nem jelentenek: a települési infrastruktúra sok kérdése – érthetően – még nem került a véleményalkatás, állásfoglalás homlokterébe.

Az elmúlt évek ez irányú kutatásai – adott lehetőséghez képest – foglalkoztak a települési infrastruktúra fejlesztésének, működésének új feltételeivel, követelményeivel. A kutatások ezen eredményeit, javaslatait tárgyaljuk az alábbiakban. Aligha tekinthetjük azonban az ez irányú kutatásokat befejezettnek, s az annak nyomán megfogalmazott javaslatokat véglegeseknek.

A közelmúltban végzett kutatások nyomán kialakult elképzeléseket, a különböző szakmai és nemcsak szakmai publikációkban közreadott javaslatokat, az ellátás-szolgáltatás egyes szektorainak törekvéseit mérlegelve, különös tekintettel az önkormányzatok kialakulására és szerepük várhatóan markáns érvényesülésére, a települési infrastruktúra fejlesztésében, fenntartásában és működtetésében az anyagi eszközök „forrásainak”, a támogatásoknak, a hozzájárulásoknak különféle típusai különböztethetők meg. Ezek mindegyike önállóan is funkcionálhat, célszerűen és okosan elrendezett és érvényesített kooperáció alapján. Az anyagi eszközök „forrásai”, az egyes támogatási formák, megoldások összevontan is érvényesülhetnek. Sőt felettébb kívánatos, szükséges lenne, ha erre a települési infrastruktúra fejlesztésében, működtetésében és fenntartásában kooperatív feltételek között, kellően koordinált formában kerülne sor, az együttműködés különféle módszereinek alkalmazásával.

A települési infrastruktúra fejlesztésében, fenntartásában, illetve üzemeltetésében az anyagi eszközök forrásainak, a támogatásoknak és a hozzájárulásnak a következő típusaival lehet számolni:

- a központi költségvetési támogatás, hozzájárulás terhére történő fejlesztés, fenntartás, üzemeltetés;
- az önkormányzatok, helyi közösségek által nyújtott támogatás, hozzájárulás a fejlesztési előirányzatokhoz, a fenntartás-üzemeltetés költségeihez, illetve költségvetéseikben e célra előirányzott eszközök, források;
- a lakosság részéről nyújtott anyagi támogatás – hozzájárulás;
- különféle termelő üzemek (ipari, mezőgazdasági termelés vonatkozásában), szolgáltató vállalatok támogatásával, hozzájárulásával megvalósuló fejlesztés, illetve részükről biztosított fenntartás, üzemeltetés;

- konkrét intézmények létrehozására, fenntartására szervezett alapítványok részéről nyújtott támogatás;
- különféle jellegű, célú vállalkozások (részvénytársaságok) létrehozása, szervezése a települési infrastruktúra egyes szektorainak kiépítése, korszerűsítése, illetve működtetése érdekében;
- az egészségügyi ellátás, szociális gondoskodás céljából biztosító intézetek, társaságok alakulhatnak a fejlesztés, a fenntartás, üzemeltetés támogatására;
- a helyi adók terhére történő infrastruktúra-fejlesztés, korszerűsítés.

Az élet a támogatások és hozzájárulások különféle formáit, intézményeit hívhatja életre. A központi szervek és a helyi önkormányzatok közös érdeke olyan zavartalanul működő mechanizmusok kialakításának és funkcionálásának elősegítése és támogatása, mely érdemben ösztönözheti a települési infrastruktúra fejlesztését, szolgáltatásainak gyarapítását, működése színvonalának javítását.

A lakásépítés-lakásgazdálkodás a települési infrastruktúra fejlesztésének egyik kulcsfontosságú kérdése marad a jövőben is. Alapjaiban változik azonban a lakásépítés-lakásgazdálkodás finanszírozásának, szervezésének és realizálásának rendszere, mechanizmusa. Döntő szerepe lesz a magánérős lakásépítésnek. Célszerű lenne, ha fennmaradna a szövetkezeti lakásépítés, azonban a korábban ilyen keretek között folytatott lakásépítés gyakorlatának alapvető megváltoztatásával, valóban szövetkezeti alapokon történő szervezésével. A fejlett nyugati országok tapasztalatai azt mutatják, hogy az államnak ott is szerepe van a lakásépítésben. Ezt a szférát nevezik „szociális lakásépítésnek”. Nem lenne helyes, ha a lakásépítés-lakásgazdálkodás kialakuló új rendszerében erre nem gondolnának. Társadalompolitikai, szociális okokból erre mindig szükség van: különösen szükség lesz még erre az előttünk álló évtizedben. A társadalom nehéz anyagi körülmények között élő tagjai, a fiatalok-pályakezdekők, nagycsaládok jelentős számú csoportjai csak a szociális lakásépítés révén juthatnak otthonhoz.

Alapjaiban új feltételeket kell kialakítani és biztosítani a magánérős, illetve szövetkezeti keretek között megvalósuló lakásépítés számára. Alapfeltétel a terület/telek biztosítás. Ez volt korábban is a lakásépítés

egyik nehéz kérdése. A helyzetet nehezíti az a körülmény, hogy a földtulajdon átrendeződik: ez nehezítheti a telekhezjutás feltételeit, de kedvezően befolyásolhatja a reális piaci feltételek között működő ingatlanforgalmat (a goromba spekulációs törekvésektől megtisztítva). A helyi önkormányzatok egyik kiemelt fontosságú feladatának minősíthető a települések területén a különböző szerveződési (magánérős, szövetkezeti, szociális) lakásépítés elhelyezési feltételeinek biztosítása. Ezzel szorosan összefüggő kérdés az alapinfrastruktúra kiépítése. A megvalósítás finanszírozásának különböző formái jöhetnek számításba. A helyi önkormányzatok a számukra legkedvezőbb feltételeket nyújtó bankoktól hitelt vesznek fel. Ennek terhére előkészítik a kijelölt területet (területeket), kiépítik az alapinfrastruktúrát. A szociális lakásépítés esetében az állam nyújtja az anyagi hozzájárulást, szintén a bankokon keresztül bonyolítva az akciót. A lakásépítők, illetve a szövetkezetek a helyi önkormányzatokkal kötnek megállapodást a terület, a telkek igénybevételeire vagy megvásárlására.

Nagy szerepe lehet a területek/telkek megvásárlásában, előkészítésében, az alapinfrastruktúra kiépítésében a vállalkozásoknak, az e célra alakuló építő-kivitelező szervezeteknek. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy az önkormányzatok által szervezett akciók mellett a vállalkozásoknak lesz meghatározóbb szerepük. Ezt látszanak indokolni más országok azon tapasztalatai, mely szerint a tőkebefektetésnek ez a formája az erre vállalkozónak igen kedvező, előnyös lehet.

Mindenképpen két tényező döntő, meghatározó szerepét szükséges kiemelni és hangsúlyozni. Az egyik ilyen tényező, hogy a lakásépítésre, lakásának felújítására vállalkozó állampolgárokat, lakóközösségeket segíteni kell számukra elfogadható hitelfeltételekkel, kölcsönökhöz való hozzájutással és egyéb más akciók révén nyújtható támogatásokkal. Ezeknek a támogatásoknak ösztönző, segítő jellegűeknek kell lenniük, semmiképpen sem riasztó, taszító jellegűeknek. Gondoljunk csak arra, hogy az elmúlt évtizedek lakásgazdálkodása kevésbé ösztönzött bárkit is lakáshelyreállításra, felújításra. Az „IKV” mindenre volt alkalmas, legkevésbé meghatározott funkciójának ellátására. Még azok ez irányú törekvéseit is „kerékbetörte”, akik nagy keservesen összegyűjtötték e célra anyagi eszközeiket és elszánták magukat hajlékuk rendbetételére, felújítására. Nem

véletlen a sokszázezer elhanyagolt, leromlott lakás, különösen a fővárosban és a nagyvárosokban.

A másik tényező (pontosabban feltétel) megteremtésében és biztosításában a helyi önkormányzatoknak van meghatározó szerepük. Ez pedig az építők segítése telekkel, az alapinfrastruktúra kiépítésével. Ezeknek az akcióknak lehetőség szerint szervezetteknek kellene lenniük. Csak ebben az esetben kerülhetők el helyrehozhatatlan deformációk, torzulások a települések életében, fejlődésében. A helyi önkormányzatok, a lakosság, különféle vállalkozások kölcsönös érdekekre alapozott és összehangolt tevékenysége döntő lehet ezeknek az akcióknak a megvalósításában. Mindenképpen ösztönzésre méltó a települések összefogása e cél érdekében. Erre jó alapul szolgálhat a városok és közvetlen szomszédságukban elhelyezkedő községek ez irányú akcióinak településszövetség keretei között történő megszervezése, bonyolítása. Létjogosultsága lehet ezeknek az akcióknak a községi települések között is.

A települési infrastruktúra fejlesztésének, korszerűsítésének egyik kiemelt fontosságú feladata a régi lakóterületek, a települések központi negyedeinek megújítása, illetve felújítása. Ez a téma a legszorosabban összefügg ezeken a területeken élő népesség lakásviszonyainak javításával, szélesebb értelemben pedig települési életkörülményeinek alakításával. „Megújítás” alatt azt értjük, hogy a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételeknek megfelelően új funkciók fogadására, ellátására kell alkalmassá tenni e területeket, különösen a városok, települések központi negyedeit (új intézmények, szolgáltatások megjelenése, az idegenforgalom felgyorsuló növekedéséből fakadó feladatok stb.). Ez a folyamat következményeiben és szélesebb értelemben az érintett területek, elsősorban a központi negyedek társadalmi-gazdasági szerkezetének átalakulását eredményezi. A „felújítás” a legszorosabban a települési infrastruktúra témája. Jelenti a meglévő épületállomány rendbehozatalát, korszerűsítését, a népesség megváltozott életviteléhez – életkörülményeihez alkalmazkodó lakás- és ellátottsági viszonyok, közműfelszereltség stb. biztosítását. A településfejlesztés mai gyakorlatában a „megújítás-felújítás” kifejezésére széleskörűen elterjedt a „rehabilitáció” fogalma.

Az elmúlt másfél-két évtized során a városok jelentős részében napirendre tűzték és konkrét akciókat indítottak a rehabilitáció érdekében. Az eredmény sajnos „felemás”, a gyakorlat alaposan bírálható.

Az ez irányú akciók lényegében két csoportra oszthatók. Az elsőre az volt a jellemző, hogy rekonstrukciós jelleggel hajtották végre; majdnem teljesen lebontották a meglévő épületállományt, új beépítést hoztak létre (példa erre Salgótarján új városközpontja, a főváros IV. kerületének – Újpestnek – a központja stb.). Az akciók nagyjából rehabilitációs jellegűek. Példaként a főváros VII. kerületében megindított beavatkozást említhetjük. Ilyen jellegű akciókkal találkozunk Pécs belvárosában, Békéscsaba központi negyedében, Kecskemét, Szombathely városok központjában és másutt.

Sajnálatos körülmény, hogy a rehabilitáció érdekében kezdeményezett akciók nem a lehetséges, illetve szükséges mértékben bontakoztak ki, illetve folynak. Ennek okai többfélék. Legalapvetőbb ok az anyagi-pénzügyi feltételekre vezethető vissza. Amíg a gazdálkodás helyzete viszonylag kedvező, pontosabban fogalmazva, elfogadható volt, az állam – illetve a költségvetés terhére a települések tanácsai paternalisztikus szerepéből következően finanszírozta a rehabilitáció költségeit. Amikor a katasztrofális pénzhiány bekövetkezett, lényegében ezen akcióknak is „befellegzett”. Ezen az sem segített, hogy az OTP-nek is volt/van szerepe az új, illetve a felújított – korszerűsített lakások értékesítésében.

Alapjaiban új feltételeket kell teremteni a rehabilitáció céljait szolgáló akciók eredményesebb és következetesebb megvalósítása érdekében. A rehabilitáció területén is a piaci feltételeket, a különböző érdekek elfogadható kompromisszumok révén történő érvényesülését kell megteremteni, biztosítani. A helyi önkormányzatok meghatározó szerepe mellett (városrendezési előírások, a hitelfeltételek érdemleges befolyásolása stb.) a különféle vállalkozásoknak, a kötöttségektől megszabadított, de nem „elszabadított” ingatlanforgalom, városrendezési érdekeknek rendelt építési-felújítási tevékenység számára. A valós tulajdonviszonyok – beleértve természetesen a települési tulajdon szerepét is – érdekei az önkormányzatok szabta keretek között új helyzetet jelenthetnek a települések, különösen a városok eme nehéz és rendkívüli összetett problémáinak mérséklésében – optimizmust remélve és feltételezve – megoldásában.

Nincs lehetőségünk a közösségi intézmények mindegyikére vonatkozóan részletekbe menően kifejteni elgondolásainkat, javaslatainkat. Az alábbiakban részleteiben egyes intézmények fejlesztését, fenntartását, üzemeltetését illető, a támogatás formájával kapcsolatos gondolatainkat fogalmazzuk meg.

Az óvodák létrehozása, fenntartása elsősorban a helyi közösségek, önkormányzatok feladata, s az a helyi közösségnél keletkező források terhére történhet. Amennyiben erre nincs lehetőségük, vissza nem térítendő támogatást kell(ene) kapjanak az állami, illetve a megyei költségvetés terhére. Az általános iskolák részben a helyi közösségek anyagi forrásainak terhére, részben pedig az állami, illetve megyei költségvetések terhére jöhetnek létre és működhetnek, konkrét több évre kötött megállapodások alapján (célszerűnek tűnhet a valaha viszonylag elfogadhatóan működött „iskolaszékek” rendszerének visszaállítása). Általános iskolai kollégiumok létrehozásában, fenntartásában elsődlegesen a helyi közösségek anyagi szerepvállalása a döntő: ennek hiányában vagy nem kielégítő mértéke esetén a költségvetés terhére vissza nem térítendő támogatás igénylésének lehetőségét kell(ene) biztosítani. A gimnáziumok létrehozásában, fenntartásában és működésében a jövőben is a költségvetésből adott támogatás szerepe a meghatározó. Ugyanakkor különféle jellegű és indíttatású társadalmi szervezetek stb.) lakossági támogatással vagy a helyi közösségek részvételével is létrejöhetnek és működhetnek gimnáziumok. Célszerű lenne a különböző támogatási formák kombinált alkalmazása. A szakközépiskolák hálózatának fejlesztése, fenntartása, működtetése elsősorban a termelő, szolgáltató szféra intézményeinek feladata lenne. Kérésük alapján vissza nem térítendő, vagy csak részben visszatérítendő támogatásban részesülhetnek az állami/megyei költségvetés terhére.

Bölcsődék létesítése, fenntartása a helyi közösségeknél létrejövő források terhére történhet. Alkalmazható támogatási forma lehet az elmúlt évtizedekben polgárjogot nyert támogatások gyakorlatának folytatása, a termelőszövetkezetek, ipari üzemek, szolgáltató szervezetek támogatása révén. A körzeti orvosi rendelő hálózat fejlesztése, fenntartása a helyi közösségek kezdeményezései alapján a költségvetés terhére történhet. Részt vállalhatnak ebben az e célra létrehozott biztosító intézetek, társa-

ságok. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy a betegbiztosítást ellátó intézetek, társaságok bizonyos tevékenységi körökben foglalkoztatottakat és családtagjaikat láthatnak/látnának el (mint például a MÁV, fegyveres testületek, posta stb.). Hasonló megfontolások érvényesülhetnek a gyermekorvosi rendelők, a fogászati rendelés, illetve alapvető szakrendelést nyújtó egészségügyi centrumok fejlesztését, működtetését illetően. A szociális otthonok a helyi közösségek forrásainak terhére vagy lakossági támogatással jöhetnek létre. Elképzelhető a mai gyakorlat olyan jellegű kiterjedésedése, hogy szövetkezetek, üzemek, különféle intézmények nyújtanak hozzájárulást szociális otthonok létrehozásához, fenntartásához, üzemeltetéséhez.

A szakrendelő intézmények fejlesztésében, fenntartásában és üzemeltetésében a jövőben is a költségvetés szerepe lesz a meghatározó. A betegbiztosító intézetek, társaságok a fentiekben említettekhez hasonlóan fenntarthatnak és működtethetnek anyagi lehetőségeik terhére szakrendelő intézményeket, illetve megszervezhetik ilyen jellegű szolgáltatások biztosítását tagjaik számára.

A kórházak fejlesztése, fenntartása nagy valószínűséggel a jövőben is nagyobb részt a költségvetés feladatának minősülhet. A kórházi hálózat fejlesztésében, fenntartásában nagyobb szerepe lehet (illetve kell lennie) különféle, e célra létrehozott alapítványoknak, illetve a kórházak esetében is szerepet vállalhatnak a betegbiztosító intézetek, társaságok (a fentiekben említett lakossági csoportok és családtagjaik számára).

A helyi művelődési intézmények, könyvtárak létrehozásában, fenntartásában a helyi közösségeknél létrejövő források szerepe a meghatározó. Ennek hiányában vagy elégtelen mértéke esetén pályázati úton vissza nem térítendő anyagi támogatás kérhető az állami/megyei költségvetés terhére. A többcélú középfokú funkciókat ellátó művelődési otthonok, valamint ifjúsági házak, szakosított könyvtárak fejlesztése, fenntartása részben az állami költségvetés terhére történhet; kooperatív alapon részt vállalhatnak ebben a termelőszövetkezetek, ipari üzemek, szolgáltató intézmények. Nagy szerepe lehet a különféle alapítványok által kezdeményezett és biztosított anyagi hozzájárulásnak. A filmszínházak hálózatának fejlesztése, fenntartása, működtetése a helyi közösségek anyagi

forrásainak terhére, állami költségvetésből igényelt hozzájárulás, vagy pedig a magántőke ilyen jellegű aktivizálásával történhet.

A települések közműveinek fejlesztésében, korszerűsítésében az állam és a helyi önkormányzatok szerepe egyaránt meghatározó jelentőségű lehet a jövőben. A közműellátás alaphálózatainak és létesítményeinek kiépítése feltételezhető, hogy elsődlegesen és nagyrészt állami feladat: az energiahálózatok és a zavartalan szolgáltatás feltételeit biztosító létesítmények, berendezések, a hír- és távközlés, a nagy vízgazdálkodási rendszerek vonatkozásában egyaránt. Tőkeszegénységünkől fakadóan valószínű, hogy nagyobb szerephez juthatnak külföldi vállalkozók tőkebefektetései e vonatkozásban is. Ennek is azonban az állam illetékes szerveinek elképzeléseivel összhangban kellene történnie. Erre korábban is voltak példák. A településeken belüli hálózatok és létesítmények fejlesztésében, korszerűsítésében többféle megoldás képzelhető el. Az egyik ilyen lehetőség, hogy a helyi önkormányzatok saját vállalatokat, szervezeteket alakítsanak – a közműveket a települési tulajdon részének tekintve (vagyis a közműveket a helyi önkormányzatok tulajdonába adják át). A szolgáltatások reálértékét számlázzák a fogyasztók felé, biztosítva a működés rentabilitását. A közműszolgáltatások ilyenén történő szervezése nem zárja ki az állami támogatások, hitelek igénybevételét. Másik lehetőségként kínálkozik, hogy a helyi önkormányzatok – versenypályázatok alapján magánvállalkozásokat (például e célra alapított részvénytársaságokat bíznak meg településük közműveinek működtetésével, fejlesztésével összefüggő feladatok ellátásával). Ezek a vállalkozások teljesen üzleti alapon látják el ezt a tevékenységet (szolgáltatásaik árának megállapítása, az ártarifa rendszer kialakítása, hitelfelvétel stb.). A helyi önkormányzattal megállapodást köthetnek tulajdonjogi, együttműködési és más kérdésekben, a folyamatos és zavartalan ellátás érdekében.

A közlekedés, a személy- és teherszállítás infrastruktúrájának fejlesztése, korszerűsítése nagyrészt állami feladat. Fejlett nyugati államok gyakorlata ezt mutatja. Ugyanakkor a helyi önkormányzatok hatáskörébe tartozó feladat a településen belüli úthálózat, járdák, parkolóhelyek kiépítése, fejlesztése, rendszeres karbantartása. A települések beépített területén belül bonyolultabb közlekedési csomópontok építésére az állam és a helyi önkormányzatok közös hozzájárulása alapján kerülhet sor.

Célszerű lenne hazai gyakorlatunkban is ilyen munkamegosztás érvényesítésére törekedni. Nagy kérdés, a helyi önkormányzatok milyen forrásokból lennének képesek e vonatkozásban a feladatkörükbe tartozó tevékenység ellátására? Elsősorban saját bevételi forrásukból tervezhetnék, különíthetnék el az e célra előirányozható beruházási-fejlesztési, illetve fenntartási célú összegeket. Nagy szerepe lehet az állami költségvetésből nyerhető kiegészítő támogatásnak. Ehhez versenypályázatok útján lehetne hozzájutni. Sok ország gyakorlatának megfelelően, helyi útdíjak kivételével lehetne fedezni az ez irányú kiadásokat. Hasonlóképpen a hozzájárulások megosztásában követhető modellhez, külön megállapodás rögzítheti az ez irányú feladatok ellátására hivatott szervezetek helyzetét. Ezek vagy az önkormányzat közvetlen irányításával működő, települési tulajdonú helyi „költségvetési” szervezetek, vagy e célra szervezett vállalkozások lehetnek. Ez utóbbiak a helyi önkormányzattól kapott megbízások alapján működnének.

A településen belüli, illetve településközi tömegközlekedési feladatokat önálló vállalatok láthatnák el – lényegében a mai gyakorlatnak megfelelően – önfinanszírozó, külső dotációt kizáró jelleggel. A vasút tevékenysége egyértelműen állami feladat; 1945 előtt is ez volt. Belső dolga, hogy működése rentábilis legyen: ezt ennek alárendelt árpolitika biztosíthatja, vagy olyan más kiegészítő tevékenységek, melyek révén kompenzálhatóak például a személyszállításból származó esetleges ráfizetések.

Az adottságok megléte esetén a településen belüli, illetve településközi hajóforgalom, kompok működése szintén a helyi önkormányzat feladata, a közlekedés más, említett ágazataihoz hasonlóan. A hajók, kikötői berendezések, kompok a települési tulajdon részét jelentik.

A települési infrastruktúrán belül az üdülés-idegenforgalom az a terület, ahol a legnagyobb kezdeményezés és mozgás a magánvállalkozásokat illetheti meg. Nem lekiicsinyelendő szerepet tölthetnek be emellett az állami támogatással ösztönzött szövetkezeti-társulások alapon szervezhető akciók a szociál turizmus érdekében; ez különösen elengedhetetlen „szociális védőháló”-t jelenthet a sokgyermekes családok, illetve a lakosság nehéz anyagi-szociális körülmények között élő tagjai, a gyógykezelésre utaltak számára. Az üdülési-idegenforgalmi infrastruktúra fejlesztésében, korszerűsítésében a viszonylag gyors megtérülést figyelembe véve, a kül-

földi tőke aktív fellépésére, közreműködésére lehet számítani (például szálloda építkezések, étterem nyitási akciók vonatkozásában stb.). Célszerű és szükséges lenne a helyi önkormányzatok szerepének erősítése az üdülési-idegenforgalmi adottságok okos hasznosításában, az ezt segítő-ösztönző fejlesztési-beruházási akciókban. Ennek kapcsán nemcsak a gyors megtérülés előnyei említhetők, hanem érdemlegesen gyarapítható a „települési tulajdon”. A fejlesztő-beruházó tevékenység, majd az üzemeltetés-működtetés vállalkozási alapon szervezendő, ami nemcsak a gyors megvalósítás egyik feltétele, hanem a közvetlen érdekeltiség révén a kívánt színvonal elérésének és biztosításának is.

A fentiekben elmondottak indokolják, hogy a helyi önkormányzatok súlyát, szerepét hangsúlyozzuk a területfelhasználási, környezet- és tájvédelmi, településgazdálkodási követelmények szigorú és következetes érvényesítésében.

Mint arról már korábban említést tettünk, a települések életének egyik „fájó pontját” jelentik a zöldterületek. Sok minden szempontból. Új lakóterületek kialakításánál évekig kénytelenek a lakók nélkülözni a rendezett külső állapotokat jelentő zöldterületet, pázsitot, felüdülést jelentő pihenőtereket.

A települési infrastruktúra egyik legelhanyagoltabb szektora – mint arról már szóltunk – a zöldterületek ápolása, fenntartása. Mít lehet tenni, hogyan lehetne javítani a mai siralmas helyzeten? Véleményünk szerint csak a lakosság segítségével és tevőleges részvételével. A városok/községi települések közhasználatú zöldterületeinek mind nagyobb részét – a fenntartást, ápolást illetően – a lakosságra kellene bízni, munkájuk megfelelő anyagi honorálásával. Nagyon sok nyugdíjas munkájuk anyagi elismerése mellett szívesen vállalkozna erre a feladatra. A második világháború előtt e feladat ellátásába tevőlegesen bevonták a nyugdíjasokat, s munkájukat tisztességesen meg is térítették. Az e célra fordítható összegeket a mindenkor éves tervekben kellene előirányozni. A közhasználatú zöldterületek fenntartásával foglalkozó funkcionális szervezetek szerveznék, irányítanák e munkát, biztosítanák a fa, bokor és virág állományt, a szükséges gépeket, szerszámokat stb. A legigényesebb közhasználatú zöldterületek ápolása, fenntartása, illetve ilyen jellegű új területek kialakítása a városgazdasági, vagy a kertészeti vállalatok hatás- és feladat-

körében maradna. A konkrét helyzet szabná meg, hogy e feladataikat saját állományú dolgozóikkal végzik el, vagy ez esetben is bevonnak nyugdíjasokat. Minden város/település saját maga dönti el, hogy a városgazdaság szervezetét (mint a településtulajdon részét) hogyan alakítja ki, működteti, milyen munkamegosztást tart szükségesnek, például a temetőket, sportlétesítményeket üzemeltető vállalatok és a közhasználatú zöldterületek ápolásával, karbantartásával foglalkozó szervezetek között.

A települési környezet védelmével összefüggő feladatok ellátása az állam, a helyi önkormányzatok és a vállalatok közötti – megállapodásokban rögzített – munkamegosztásra és teherviselésre épülhet. Az állam feladata kettős jellegű lehet. Egyrészt eleve magára vállal olyan alapvető környezetvédelmi feladatokat, melyek jellegüknél, nagyságuknál, bonyolultságuknál fogva állami funkciónak minősülhetnek: például nagyforgalmú főközlekedési utak városon áthaladó szakaszainak kiváltása, mérges hulladékok elhelyezésére alkalmas lerakó-megsemmisítő helyek létesítése, közegészségügyi, járványok elleni védelemmel összefüggő feladatok ellátása stb. Másrészt hitelnyújtások révén megelőlegezhetné, támogathatná a vállalati, kommunális, lakossági környezetvédelmi beruházásokat. A települési környezet védelmével kapcsolatos feladatok ellátása jelentős részben a helyi önkormányzatok hatáskörébe tartozna. A feladatok ellátásához szükséges anyagi eszközök biztosítása több csatornás lehet, mint: környezetpolitikai megfontolásból nyújtott, vissza nem térítendő anyagi támogatás: a helyi költségvetésből e célra előirányzott és megszavazott összeg: az e vonatkozású helyi adókból származó bevételek. A környezet károsító, szennyező üzemek, szervezetek – a „károkozó” címen egyrészt a keletkező károk kiváltására, az ártalmak mérséklésére, megszüntetésére kötelezettek, illetve kötelezhetők, másrészt ennek hiányában, vagy intézkedéseik hatástalansága, nem megfelelő volta miatt büntetést kell fizessenek.

A települési környezet védelmével kapcsolatos akciókat célszerű vállalkozási alapon szervezni és működtetni. Ez egyaránt kedvező lehet a helyi önkormányzatoknak, valamint az erre vállalkozóknak (például szeméttégetőmű, komposzttelep, szeméttlerakóhelyek stb.)

A kommunális infrastruktúra fejlesztése, működtetése a helyi önkormányzatok közvetlen tevékenységi körébe tartozó feladat. Az erre hiva-

tott szervezetek kettős jelleggel működhetnek. A helyi önkormányzatok saját költségvetési terveikben előirányozzák a feladatok ellátására alkalmas szervezetek működtetését. Másik megoldás a feladatok vállalkozások révén történő ellátása, a helyi önkormányzatok által megszabott feltételek alapján.

Szükséges a települési infrastruktúra fejlesztésének új feltételeit, követelményeit vizsgálva, néhány általános jellegű kérdésről is szólni.

A települési infrastruktúra fejlődésében – mint ez kitűnik az elmondottakból – döntő szerepe van a különböző érdekek ütköztetésének, lehetséges közelítésének, összehangolásának. Az infrastruktúra fejlesztésében sokan érintettek és érdekeltek: sokfajta, ellentmondásosan érvényesülő különféle jellegű feszültségekkel terhelt érdekek nyilvánulnak meg. Ezeknek az érdekeknek a feltárása, tisztázása, szembesítése a kiegyensúlyozott településfejlesztés egyik meghatározó tényezője; a legszorosabban összefügg az összehangolt település- és infrastruktúra-fejlesztéssel.

A legfontosabb követelmények egyikének tehát az érdekek tisztázását kell tekinteni. Az érdekek feltárásában, egymással történő ütköztetésében, az ésszerű érdekérvényesítésben a településtervezésnek is meghatározó szerepe lehet. A településtervezés a maga eszközeivel, a településterv a maga sajátos funkciójából fakadóan segítheti az infrastruktúra fejlesztésében érdekelt és érintettek véleményének, érdekeinek tisztázását. A terv révén is megteremthetők azok a feltételek, amelyek a különböző érdekek érvényesülését, elsősorban ütköztetését, majd összehangolását elősegítik és biztosíthatják.

A terv szoros kapcsolatban van a lakossági részvétel nyomán megfogalmazott igényekkel, törekvésekkel; ez pedig a maga révén közvetítheti az infrastruktúra fejlesztésével, korszerűsítésével összefüggő érdekeket, elvárásokat. Alapvető törekvésnek kell tekinteni, hogy a terv is arra ösztönözzön, hogy mindenki járuljon hozzá a települési infrastruktúra fejlesztéséhez. Mindenkinél – aki érintett az adott település fejlesztésében – legyen a legjobb értelemben megfogalmazható érdeke, s ebből következően, érdekeltsége is az infrastruktúra fejlesztésében és korszerűsítésében. Ez egyaránt vonatkozik a lakosságra, a helyi önkormányzatokra, a különböző ágazatok infrastruktúrafejlesztő tevékenységére, de még inkább – most a gazdaság átrendeződésének, a termelés strukturális át-

alakulásának időszakában – az ipar és a mezőgazdasági tevékenységnek, vagy akár a két vezető termelő ágazatot kiszolgáló termelési rendeltetésű infrastruktúra ágazatoknak is. Folytathatnánk a sort, hisz az idegenforgalom, mint „termelőágazat”, egyben a legnagyobb szolgáltató ágazatok egyike is, a legérzékenyebben érintett és érdekelt a települések infrastruktúrájának fejlesztésében, korszerűsítésében.

Szólnunk kell az infrastruktúra fejlesztésének, korszerűsítésének komplex jellegéről. A komplexitásnak kifejezésre kell jutnia a különböző ágazatok közötti érdekek ütköztetésében, összehangolásában, az ágazati, ágazatközi érdekek és a területi érdekek együttes érvényesítésében. Bármennyire is „profán” egyszerűségnek tűnhet ez a megfogalmazás, de ez az alfája és omegája az infrastruktúrafejlesztés komplex jellegét szolgálni hivatott legfontosabb feltételeknek. A másik ilyen kérdés, hogy mindekor a településcsoportok szintjén törekedjünk az infrastruktúra komplex fejlesztésére. Ez a legnehezebb probléma. Makroszinten többé-kevésbé jelentősebb közeledés, egyes infrastruktúra ágazatok vonatkozásában kiegyenlítődés ment végbe az elmúlt évtizedekben. Azonban kisebb térségek, településcsoportok vonatkozásában – az előbbi téma kapcsán is érintettük ezt a problémát – számottevő különbségek, aránytalanságok, ellentmondások, feszültségforrások figyelhetők meg. A településcsoportokban való gondolkodás erősítheti az infrastruktúrafejlesztés komplex jellegéből fakadó követelmények érvényesítését.

A komplexitás elhanyagolása károkkal, negatív következményekkel jár. Ma azt mondják, hogy nincsenek meg az anyagi eszközök, nem lehet érvényt szerezni a komplexitás követelményeinek. Ezzel kapcsolatosan egy példát szeretnénk említeni. A múlt század második felében lépett az ország a korszerű gazdasági viszonyok megteremtésének az útjára, melyhez az 1867-es kiegyezés teremtette meg a politikai feltételeket. A főváros, néhány vidéki városunk is még ma is jelentős mértékben abból a „tartalékból” él, amit a múlt század utolsó évtizedeiben, a század elején a gyors városfejlődés, a felgyorsult urbanizációs folyamat következtében és következményeként az infrastruktúra vonatkozásában létrehozott. Ha behatóan vizsgáljuk ezt a város-, településfejlődési folyamatot, különösen azt a törekvést, ami a magángazdálkodás viszonyai között az infrastruktúra korszerű rendszereinek kiépülésében végbement, szembetűnő az az

előrelátás, komplex szemlélet, amit érvényesítettek és megvalósítottak. Komplexen, vagyis különböző tényezők hatását mérlegelve, vizsgálva gazdálkodtak a területtel. A település szerkezetét, a területfelhasználás rendszerét úgy alakították, fejlesztették, hogy a különböző hatásokat, érdek-megnyilvánulásokat komplex összetettségükben mérlegelték és érvényesítették, odafigyeltek a jövőbeni várható változások, fejlődés területtel szemben támasztható igényeire, követelményeire.

A települési infrastruktúra fejlesztésében, korszerűsítésében meghatározó szerepe van, illetve lehet a települések egymás közötti együttműködésének. Ennek különböző formái, módszerei alakultak ki és működnek. Egyik formája az lehet, amikor az infrastruktúra intézmények korszerűsítésében, fejlesztésében érdekelt helyi önkormányzatok közös megállapodásban rögzítik részvételüket, anyagi és egyéb jellegű hozzájárulásukat. Az együttműködés másik formája: az infrastruktúra lehetőségeinek teljeskörű hasznosítása, a fejlesztési eszközök jobb felhasználása érdekében megfelelő koordinációt érvényesítenek. Szélesebb körben terjed az utóbbi időben az az együttműködési forma, amikor konkrét vállalkozási alapon megállapodást kötnek az infrastrukturális ellátottság különböző szektorainak, intézményeinek fejlesztésében, korszerűsítésében érdekelt, érintett helyi szervek.

A településközi együttműködés lehetőségei egyaránt érvényesíthetők az alsó fokú ellátás, valamint a középfokú ellátás fejlesztésében. Különösen sok lehetőség van a város és környékén elhelyezkedő települések közötti együttműködésre az alsó fokú ellátás fejlesztése, korszerűsítése vonatkozásában. Korábbi rendelkezések is ösztönözték az e vonatkozású együttműködést. Feltehetően az érintett önkormányzatok érdekeltsége döntőbb lehet és ez nevezhető annak a reális (reálisabb) lehetőségnek, melynek révén érdemleges előrelépéssel lehet számolni a települési infrastruktúra fejlesztésében. A középfokú infrastrukturális ellátottság fejlesztése is feltételezi a településközi együttműködést. A magyarországi települési viszonyok átalakulása kapcsán kialakuló, dinamikus fejlődő településstruktúrák különösen kedvező feltételeket nyújthatnak az infrastruktúra fejlesztése vonatkozásában és a településközi együttműködés erősítésében. Ez egyaránt érinti az intézményhálózat fejlesztését, korszerűsít-

tését, valamint a hálózati infrastruktúrák által nyújtott szolgáltatások fejlesztési lehetőségeit a települések között.

A települési együttműködés fejlesztésének ösztönzésében is döntő szerepe lehet a tervezésnek. A tervezés során nemcsak az infrastrukturális ellátással kapcsolatos igények feltárására szükséges gondolni, hanem meg kell teremteni a tervezés adta lehetőségek keretein belül azokat a feltételeket, amelyek elősegíthetik a települések ez irányú együttműködésének erősítését.

A kiegyensúlyozott településfejlődés elősegítésében, az ehhez szükséges feltételek megteremtésében, a település- és infrastruktúrafejlesztés térben és időben szükséges összehangolásában is meghatározó szerepe van a tervezésnek. Különböző szempontból. Mindenekelőtt olyan értelemben, hogy a tervezés alapján mindenkor egyértelmű és jól nyomon követhető információk állhatnak rendelkezésre az adott település infrastrukturális ellátottsági viszonyairól. Az ellátottság jellemzőiről, a meglévő feszültségforrásokról, hiányokról, a netán fellelhető kapacitástöbbletről. A tervezés alapvető funkciója, hogy a tudatos jövőbelátás, formálás alapján megfelelő premisszákat nyújtson a település- és infrastruktúrafejlesztés összehangolása érdekében.

A gyorsan változó társadalmi-gazdasági és egyéb feltételek alapvetően indokolják, hogy a tervezés funkciója, szerepe, ebből fakadóan tartalma, módszertani eszköztára alapvetően módosuljon, változzon, s az infrastruktúra-fejlesztés céljait jobban, s főként másképpen szolgálja, segítse.

Ebből következően kell változnia a tervezés céljainak, a különböző időszakokra történő tervezéssel szemben megfogalmazható követelményeknek, a tervezés módszertani alapjainak, nem kis mértékben a tervezés céljaira hasznosítható információgyűjtés, információkhoz való hozzájutás rendszerében. Nem csekély a tervezés szerepe – mint azt már említettük – a különböző érdekek feltárásában, megfelelő kezelésében.

Az összehangolt települési infrastruktúrafejlesztés erősítése, a vele szemben támasztott követelmények markánsabb érvényesülése érdekében a tervezés területén olyan feladatoknak van megkülönböztetett jelentősége, mint a jelenlegi helyzet pontosabb ismeretének; az igények differenciált feltárásának; a középtávhoz kapcsolódó funkciók és feladatok konk-

rétabb meghatározásának; valamint a nagy- és középtávú időszakokkal kapcsolatos tervezési feladatok összehangolásának.

A legnehezebb kérdések egyike mindenkor az igények feltárása, felmérése és értékelése. Különösen nehéz kérdés ez az infrastrukturális ellátottság vonatkozásában. Egyrészt, mert a legkülönbözőbb változások kihívásaival kell szembenézni az igények bármifajta felmérése, mérlegelése kapcsán. Másrészt az elmaradottságból fakadó, a fejlődéssel lépést nem tartó elmaradásokból stb. felhalmozódó tennivalók mellett, az új, várható igények feltárásában az egyedi megközelítésnek van meghatározó jelentősége, mozgástere, s ez minden település (településcsoport) tervezésének egyik legmunkaigényesebb feladata.

A tapasztalatok arra hívják fel a figyelmet, hogy a legfelelősségteljesebb szakasz a települések infrastrukturális ellátottsági viszonyainak tervezésében az ún. középtávú időszak. Egyrészt azért, mert egy ilyen kiterjedésű idődimenzió viszonylag megfelelő mozgástávot nyújthat a tervezés számára is, ugyanakkor pedig jelentősebb információk gyűjthetők az igények, s a kielégítés lehetőségeinek feltételeit illetően. Nagyobb szerepet és jelentőséget kell ebből következően kapnia a középtávú időszakra történő tervezésnek.

Míg egyfelől azt hangsúlyozzuk, hogy a települési infrastruktúra fejlesztésében alapvetően döntő a középtáv, ugyanakkor szükséges annak másik elemét is aláhúzni. Jelesen, hogy a középtávú időszakra vetített tennivalóknak a lehetőség adta „tűrőhatárok” között konzisztens összhangban kell lenniök a nagy távú időszak elképzeléseivel. Ezek különösen azokra a makroszintű infrastruktúrarendszerekre vonatkoznak (mint közlekedés, vízgazdálkodás, energiagazdálkodás stb.), melyekhez kapcsolódóan a települések életképességének, fejlődésének alapvető feltételeit biztosítani tudjuk. Tehát a nagy távú kitekintésnél a települések fejlődését formáló tervezés folyamatában a döntő a makroszintű rendszerekhez való kapcsolódás feltárása, a lakosság ellátottsági viszonyainak formálásában pedig a középtávú időszak szerepe a meghatározóbb.

V. NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK A TELEPÜLÉSI INFRASTRUKTÚRA FEJLESZTÉSÉBEN

A települési infrastruktúra fejlődésében a második világháború utáni évtizedekben korszakos változások következtek be a nyugat-európai országokban: alapjaiban korszerűsödött a települések infrastruktúrája, nagyvonalú fejlesztési terveket valósítottak meg. Az infrastrukturális ellátottsági viszonyok mindenkori színvonala a népesség életkörülményeinek, közérzetének, szélesebb értelemben a települési környezet állapotának egyik meghatározó tényezője lett.

A háborús károk helyreállítása lényegében a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején befejeződött. Ebben a periódusban a városok, települések infrastruktúrája a helyreállítás eredményeként és következtében jelentős mértékben korszerűsödött. Az ötvenes és a hatvanas évek a nyugat-európai államokban is a nagyvolumenű mennyiségi fejlesztés időszaka volt. Nagymennyiségű lakást építettek, széleskörűen és gyorsan fejlődött a települések intézményellátottsága és közművekkel való felszereltsége. A hatvanas évek végétől a települési infrastruktúra korszerűsítésében és fejlesztésében az „életminőség” javításának, gazdagításának követelménye lett a meghatározó. Ennek a követelménynek megfogalmazását és markáns érvényesítését egyéb más tényezők mellett az is elősegítette, hogy lényegében sikerült felszámolni a települési infrastruktúra vonatkozásában korábban meglévő mennyiségi hiányt. Az „életminőség” javításának követelménye szorosan összekapcsolódott a települési környezet javítását, gazdagítását szolgáló akciókkal, ez irányú beavatkozásokkal.

A települési infrastruktúra fejlődésében alapvetően új helyzetet, új feltételeket és körülményeket jelent az 1992-re, az egységes európai közösség megteremtésére irányuló felkészülés. A „posztindusztriális” társadalmak gazdaságának mélyreható strukturális átalakulása, a termelés megújulása, az információs rendszerek széleskörű elterjedése, a tudománytechnika gyors fejlődése, eredményeinek tömeges méretű alkalmazása, a szellemi infrastruktúrának a megváltozott körülményekből adódó kitüntetett szerepe és jelentősége, és más tényezők biztosítják mindazon külső feltételeket, melyek a települési infrastruktúra korábban

kevésbé ismert és főként elképzelt mélyreható átalakulását, fejlődését eredményezhetik.

Felettébb hasznosak és tanulságosak lehetnek számunkra is a fejlett nyugati országok ez irányú tapasztalatai, követendő példaként szolgálhatnak elért eredményeik, tanulmányozandóak fő törekvéseik. Ez is segítheti Európához történő felzárkózásunkat, az infrastruktúra vonatkozásában meglévő katasztrófális elmaradottságunk csökkentését.

Figyelmünket egyrészt az elmúlt másfél-két évtizedben végbement fejlődés eredményeinek – sajnos az adott keretek között csak nagyon vázlatosan és főbb vonásaiban lehetséges – bemutatására fordítjuk, másrészt főbb vonatkozásaiban szeretnénk utalni az e vonatkozásban érvényesülő új törekvésekre.

A települési infrastruktúra korszerűsödése, fejlődése szorosan összefügg azokkal a változásokkal is, amelyek az elmúlt évtizedekben a településrendszerek fejlődésében széleskörűen kibontakoztak és végbemennek. E folyamatok egyik markáns ismérveként jellemezhető az új, nagy településstruktúrák létrejötte: ezek egyrészt nagy területi kiterjedésű agglomerációk, agglomerálódó térségek, másrészt olyan városrégiók, melyek a városok közötti munka- és funkciómegosztás következményeként a települések kapcsolatainak, együttműködésének új típusú rendszereit jelentik. E településstruktúrák kialakulásában, fejlődésében meghatározó az infrastruktúra szerepe: ez egyaránt vonatkozik az infrastruktúra hálózati és az intézményi rendszereire. A társadalmi-gazdasági, kulturális, szellemi, kereskedelmi-üzleti élet ezekben a struktúrákban, azok központjaiban koncentrálódik. Az egyes térségekben kialakult/kialakuló agglomerációk, városrégiók a települési viszonyok átalakulásának, korszerűsödésének meghatározó tényezői. Szembetűnően kibontakozni látszik az a fejlődési tendencia, melynek eredményeként ezek a nagy településképződmények is összefonódnak és bonyolult rendszerekként („metropolis régióként”) a nyugat-európai települési viszonyok átalakulásának, fejlődésének minőségileg új szakaszát, s egyben irányát is jelzik.

A településrendszer strukturális átalakulásának folyamata nyomán kiéleződik a centrum-periféria viszony. Jelentős térségek, településcsoportok szakadnak le, háttérbe szorulnak, elvesztik korábban elért pozícióikat,

szerepüket a munkamegosztás, árucsereforgalom rendszerében, csökken a jelentőségük a települések egymás közötti regionális kapcsolataiban.

A fejlett nyugat-európai országokra is jellemző volt a második világháború utáni időszakban – különösen az ötvenes évtizedben – a falusi térségekből a népesség folytatódó elvándorlása, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának és arányának felgyorsuló ütemben bekövetkezett csökkenése. A hatvanas évek végétől a rurális térségek, a falusi települések problémái nemcsak a településpolitika-településfejlesztés, hanem a társadalom széleskörű érdeklődésének a homlokterébe került. Kormányzati intézkedések, akciók széles körét is kidolgozták és alkalmazták a falusi települések népességmegtartó képességének erősítése érdekében: széleskörűen elősegítették a nem mezőgazdasági jellegű munkaalkalmak gyarapítását, nagy összegeket fordítottak a falvak infrastrukturális ellátottsági viszonyainak javítására, különösen az alap infrastruktúra korszerűsítésére és fejlesztésére (úthálózat kiépítése, a telefonösszeköttetés, szociális-egészségügyi ellátás javítása, bővítése stb.).

A falusi települések helyzete, fejlődése az elmúlt másfél-két évtizedben nagymértékben differenciálódott. A városok, különösen a metropolisok és a nagyvárosok közvetlen szomszédságában felvő falvak gyorsan fejlődtek, suburban zóna minőségében a városokból kitelepülő népesség lakóhelyeivé, majd gyorsuló ütemben különféle – nem mezőgazdasági – munkaalkalmaknak helyt adó településekké alakultak/alakulnak át. Ennél lényegesen kedvezőtlenebb a városoktól távolabbi rurális térségekben fekvő falvak helyzete: mint említettük, ezek a települések a centrum-periféria viszony szenvedő részesei. A nyolcvanas évtizedben – az állam, a pártok- szervezetek, az egyházak, a különféle vállalkozások közreműködésével – szervezett és működő vidékfejlesztési és falufelújítási akciók nyomán a települések helyzetében is pozitív irányú és jellegű változások figyelhetők meg.

Az elmúlt évtizedekben a települési infrastruktúra fejlődésének egyik legmarkánsabb vonását a lakásviszonyok javulása jelentette és jelenti. A hatvanas évekig a különböző okok miatt (háború előttről örökölt lakáshiány, háborús károk, közvetlen a háború után végzett helyreállítás „ideiglenes” jellege stb.) felhalmozódott lakáshiány mérséklésére, felszámolására új nagy lakóterületi egységeket, lakótelepeket építettek. Ez a

gyakorlat lényegében megegyezik a szocialista országokban alkalmazott megoldással. Lényeges különbségként említendő azonban a fejlett nyugat-európai országok javára az építési, különösen pedig a belső épületgépzési munkák magas minőségi színvonala, a differenciált lakásigény kielégítésének messzemenő figyelembe vétele, a lakások nagysága, szobaszám szerinti szerkezete, felszereltsége stb. Kiemelendő a tömeges lakásépítés gyakorlatából annak összehangolása a közösségi szolgáltatások és a komplex közműellátás fejlesztésével.

Már a hatvanas évek elején – elsősorban a szociológusok körében – élénk vitákat és kritikát váltott ki a tömeges lakásépítés követett gyakorlata. Részben ennek hatására a lakosság körében is – szélesedő mértékben – vitatták a lakásviszonyok javításának érdekében alkalmazott módszereket. Különösen a nagy lakótelepek egyhangú, monoton jellege, az emberek egymás közti érintkezésének, társadalmi kapcsolatainak elridegülése-elidegenedése, elszakadás a városok történelmileg kialakult központjaitól, az új lakóegységek „monokulturális” jellege (lényegében alvótelepülések), a megfelelő munkaalkalmak hiánya miatt stb. voltak a szakmai és lakossági kritika legérzékenyebben kifogásolt és legtöbbször hangoztatott megnyilvánulásai.

A hatvanas évtized vége – a hetvenes évek eleje jelentős változást hozott a lakásépítés területén. A múltból örökölt értékek, a történelmileg kialakult lakóterületek-lakónegyedek felújítása, rendbehozatala iránti törekvések – a különféle, hatásosan szervezett lakossági akciók nyomán és eredményeként – speciális akciókban, programokban fogalmazódtak meg, majd kibontakozott megvalósításuk folyamata. Mára hazánkban is polgárjogot nyert elnevezéssel, „rehabilitációval” illették a városok, illetve városrészek felújítása érdekében szervezett akciókat. A lakosság lakásviszonyainak javítását szolgáló akciók jelentős mértékben a városok központi negyedeibe tevődtek át. Ezek az akciók azonban nemcsak új lakások építésére, a meglévő lakásállomány felújítására, korszerűsítésére korlátozódtak. A lakásviszonyok javítását komplex szemléletű megközelítésben, szervesen „beágyazták” a települési infrastruktúra egészének fejlesztését, korszerűsítését szolgáló akciókba. Korszerűsítették, jelentősen fejlesztették-bővítették a közösségi szolgáltatások, intézmények rendszereit, átépítették és új elemekkel gyarapították a közműellátást. A legnagyobb

problémák egyikét a hatalmasra nőtt gépjárműfogalom kezelése jelentette a települések, különösen a városok fejlesztése, rendezése szempontjából. A járműforgalmat – a szükséges beruházások eredményeként – fokozatosan elterelték a városok központjaiból. A városközpontokban, központi negyedeiben összefüggő nagy gyalogos övezeteket alakítottak ki. Ezek az akciók is a leglátványosabb infrastruktúra fejlesztési munkák körébe sorolhatók.

A rehabilitációs akciók mellett a tömeges lakásépítésben meghatározó szerepe marad a hetvenes-nyolcvanas években is új lakóterületi egységek, lakótelepek szervezésének és építésének. Lényegesen megváltozott azonban a lakóterületi egységek kialakításáról, tervezéséről, beépítéséről vallott felfogás. A humanizált lakókörnyezet kialakításának a követelménye lett a tervezés, majd az építés meghatározó tényezője. Változatos építészeti-beépítési megoldásokat alkalmazva, különböző alaprajzú, szintszámú és elrendezésű épületek építésével kisebb lakosságszám befogadására alkalmas, intim lakókörnyezetet alakítanak ki a beépítésre kiválasztott területeken. Különösen nagy gondot fordítanak a természeti adottságok, táji értékek gondos megőrzésére és felhasználására a lakókörnyezet alakításában, gazdagításában. A metropolisok, a nagyvárosok körüli suburban övezetek települései adtak és adnak helyt a lakásépítési akcióknak. Ennek eredményeként nagy, összefüggő urbanizált területek alakultak/alakulnak ki.

A magánérős, illetve szövetkezetek által szervezett lakásépítési akciók mellett jelentős a szociális lakásépítés szerepe. Ez utóbbit a helyi önkormányzatok szervezik, finanszírozzák (gyakran állami támogatással, hitelekkel) a társadalom kevésbé tehetősebb csoportjai, rossz anyagi helyzetben élők számára.

A hetvenes és a nyolcvanas évek város/településfejlesztési gyakorlatára – mint említettük – a komplex infrastruktúrafejlesztés a jellemző. Az említett rehabilitációs beavatkozások, a gyalogos zónák kialakítását segítő akciók jól példázzák ezt a gyakorlatot. Különösen említést érdemel a települési infrastruktúra olyan szektorainak fejlődése, mint az oktatás, egészségügyi ellátás stb.

A hetvenes évek elején kibontakozott energiaválság új megoldások alkalmazását tette szükségessé a városok/települések energiaellátásában. Új

energiatakarékos megoldásokat alkalmaztak/alkalmaznak az épületek elhelyezésében, a beépítésben, az építőanyagok, szerkezetek, építési módok megválasztásában. Ennek kapcsán gondosan mérlegelik, figyelembe veszik a tájolás adta lehetőségeket, a napbesugárzás hatásának jobb befogadása, érvényesítése érdekében.

Az „energiatényező” szerepe elsődleges lett a tervezésben, a fejlesztési akciók megvalósításában. Különböző energiatakarékos módszerek alkalmazásával (megfelelő szigetelések alkalmazása, a központi fűtési rendszerekben automata szabályozók beépítése és működése stb.) lényegesen sikerült mérsékelni a fajlagos energiafelhasználást. A napenergia széles körű alkalmazását biztosító készülékek, berendezések tömeges gyártásával jelentősen módosult az energiahordozók struktúrája. Szükséges e helyütt azt is megemlíteni, hogy az atomerőművek építésének és az atomenergia felhasználásának célszerűségével kapcsolatos viták, a „zöldek” által ösztönzött megmozdulások, tüntetések a települések energiaellátását alapjaiban befolyásolják. Ennek megoldására, az atomenergia „ki váltására”, más lehetséges, környezetkímélő energiahordozók alkalmazására széleskörű kutatások, fejlesztő munkák folynak. Feltételezhető, hogy a következő évtizedekben ennek nyomán a városok/települések energiafelhasználásának szerkezetében, a lakóterületek beépítésében, területfelhasználásának rendszerében „forradalmian” új megoldások kerülnek majd alkalmazásra.

Az elmúlt évtizedben mélyreható változásokkal találkozunk – különböző tényezők hatására – a területfelhasználásban: ez egyaránt vonatkozik a szemlélet változására és az ennek nyomán alkalmazott gyakorlatra. Korábban a településtervezés-fejlesztés gyakorlatában az a felfogás volt az uralkodó, hogy a lakóövezeteket külön kell választani az ipari-raktár területektől. Ennek következményeként a lakóhelyek és a munkahelyek között nagy távolságok alakultak ki, az ingavándorforgalom nagy méreteket öltött. Ennek szemléltetésére úgy véljük hazai gyakorlatunk negatív „példája” is megfelelő alapul szolgálhat.

Sok ipari termelőüzem korábban – az azokban alkalmazott technológiai folyamatok és eljárások következtében – környezetszennyező volt, ennek alapján nem volt lehetőség azoknak a lakóterületeken vagy azok közelében történő elhelyezésére. A technológiai folyamatokban bekövet-

kezett változások, a termelés technikai feltételeinek átalakulása, az irányítási, szabályozási és ellenőrzési folyamatok teljeskörű automatizálása és más feltételek lehetőséget adtak/adnak arra, hogy az ipari üzemek jelentős részét lakóterületeken, vagy azok közvetlen közelében helyezték el. Ennek hatására megszűnt a lakóterületek „monokulturális” jellege, s vegyes területek alakultak/alakulnak ki. E folyamat következményeiben kedvezően érinti a települési infrastruktúra korszerűsítését és fejlődését. Egyrészt a létesítés költségeiben való közös részvétel (lakosság, önkormányzatok, vállalkozások, kommunális szervezetek), másrészt az üzemeltetési költségeknek az igénybevétel arányában történő vállalásában.

Új vonás az összehangolt település és infrastruktúra-fejlesztésben az az elmúlt évtizedekben kialakult gyakorlat, mely ipari üzemeket, raktártelepeket építeni, vagy bérelni szándékozók számára ún. ipari parkokat, előközművesített ipari területeket hoz létre. Ennek a széles körben alkalmazott és bevált gyakorlatnak az előnyei sokrétűek: a telepítés és építés a város/település érdekeivel jól összehangolható; segíti a települési infrastruktúra fejlesztését; a települési környezet védelmének követelményei hatásosabban érvényesíthetők; s végül, ami alapvető fontosságú, a létesítés és üzemeltetés költségei lényegesen csökkenthetők az egyedi telepítési üzemek, raktárak költségkihatásaival összehasonlítva.

Előtérbe került a városok földalatti tereinek hasznosítása. Kezdetben a zavartalanabb közlekedés céljából került sor a forgalom (akár gépjármű, akár a gyalogos forgalom vonatkozásában) szintbeli szétválasztására, a földalatti terek hasznosításával. A településeken belüli legnagyobb forgalmú útszakaszokon földalatti átvezetéseket építettek, nagy forgalmi kereszteződésekben, metroállomások helyein gyalogos átkelő alagutakat, „passázsokat” alakítottak ki. Fokozatosan elterjedt az a felismerés, hogy a városok központi negyedeiben lehetőség van más funkciókhoz kapcsolódó létesítmények elhelyezésére is a földalatti térben. Jelentős mértékben autóparkolás céljaira hasznosítják a városok központi negyedeiben a földalatti területeket. Széleskörűen terjed a más jellegű, funkciójú igénybevétel is: üzleteket, szolgáltatásokkal foglalkozó intézményeket rendeznek be ezeken a területeken. Ily módon bővítik a történelmileg kialakult városközpontok területét – vertikális értelemben. Kétség kívül vannak hátrányai is a földalatti tér hasznosításának. Magasak az

építési-berendezési költségek, gondoskodni kell szellőzőművek létesítéséről és folyamatos üzemeltetéséről. Az e vonatkozásban publikált anyagok azonban azt jelzik, hogy az előnyök – racionálisabb területhasznosítás a városok legfrekvenciáltabb térségeiben, a funkciók lehetséges koncentrációja – kompenzálják az említett hátrányokat.

Új, nagykapacitású, manipulatív tevékenységekre berendezett raktár-
létesítmények hálózatának kiépítése a nagy metropolisokban és a közlekedés centrumaiban az elmúlt időszak település- és infrastruktúra fejlesztésének egyik érdekes „hajtása” a nyugat-európai országokban. A kereskedelem infrastruktúrájának rendkívüli gyors fejlődése hívta életre ezeket a „raktárvárosokat”, létrejöttük – működésük rendkívül erőteljes impulzust adott a települési infrastruktúra” korszerűsödésének-fejlődésének. Ez különösen két vonatkozásban szembetűnő. Az egyik igen tanulságos körülmény az odairányuló teher- és személyforgalom lebonyolítására szolgáló közlekedési hálózatok és létesítmények rendszereinek kiépítése és működtetése. A másik figyelemre méltó tényező a teljeskörű közműszolgáltatások rendszere, mely felöleli a hagyományos hálózati szolgáltatásokat (víz, energia-ellátás, szennyvízelvezetés stb.) és az új típusú szolgáltatásokat továbbító vezetékeket és létesítményeket (mint például a hírközlés különböző hálózatai, termékvezetékek stb.). A raktárnegyedek elhelyezésére szolgáló területeken is fontos szerep jut a földalatti tér hasznosításának (tárolás, manipulatív tevékenység céljaira).

A legnagyobb, s egyben leglátványosabb változások az elmúlt évtizedekben, különösen a hetvenes évek derekától, a közlekedési infrastruktúra területén következtek be. Ezek a változások következményeikben jelentős mértékben érintették és érintik a települési infrastruktúra korszerűsödését és fejlődését is. Az autópályák és az autóutak hálózatának hatalmas méretű fejlődése sokoldalúan befolyásolja a települések helyzetét, katalizálja a nagy településstruktúrák kialakulását, a településeken belüli és a településközi közlekedési infrastruktúra korszerűsödését és fejlődését. A nagymérvű gépjárműforgalom biztonságos és zavartalan lebonyolítása érdekében megvalósított autópálya, autóút, gyorsforgalmi út építési programok eredményeként a városok körül kiépültek a beépített területeket elkerülő útszakaszok: tehermentesítve ezeket a területeket, a lakóövezeteket, a nagyobb zöldterületeket a forgalom levegőszennyező hatásától,

a zajártalmaktól, a zsúfoltságtól. A városok/települések beépített területein belül két- és többszintes forgalmi csomópontok, nagy befogadó képességű parkolóházak épültek. A települések beépített területeinek szomszédságában kialakított nagy közlekedési csomópontokba nagy bevásárló központok települnek, gyakran szállodák is épülnek mellettük. Ily módon a közlekedési infrastruktúra fejlődése más infrastruktúra szektorok fejlődését, korszerűsödését ösztönzi. A nagy raktárnegyedek adnak helyt az üzemanyag tároló-elosztó létesítményeknek.

A hatvanas évek derekán úgy tűnt, a vasút elveszti korábbi szerepét és helyét más közlekedési ágak veszik át. Ezzel szemben az élet mást „produkált”. A vasúti közlekedés újjászületésének stádiumába lépett a technikai-műszaki fejlődés új eredményeinek alkalmazása révén. Első feladatként átépültek/átépülnek a vasút törzsvonalai a nagyobb sebességgel haladó szerelvények biztonságos továbbítása érdekében. Korszerű, nagyteljesítményű villany és dieselmotordony, valamint a legújabb technikai eredmények felhasználásával konstruált személy- és teherkocsi állománnyal gyarapodott a vasút. A pályákon a biztonságos forgalmat teljesen automatizált, távvezérelt jelző és szabályozórendszerek irányítják. Nagy eredménynek nevezhető a metropolisok, nagyvárosok, ipari, kulturális centrumok közötti közvetlen vasúti kapcsolatokat biztosító „Intercity” vonatok üzemeltetése. A megközelítés gyorsasága, főként biztonsága leghagyja az autópályák ez irányú mutatóit. Ebbe a rendszerbe bekapcsolták a nagy európai és tengerentúli forgalmat lebonyolító repülőtereket. E fejlesztőkorszerűsítő munkák eredményeként 600-800 km távolságok néhány óra időtartamra „zsugorodtak”. (Például Köln-Frankfurt am Main, vagy München-Hamburg relációban stb.).

A közlekedési infrastruktúra gyors fejlődésében jelentőségének megfelelően korszerűsítették a vízi közlekedést-szállítást. Ez következményeiben erőteljes impulzust adott a települési infrastruktúra olyan elemei fejlődésének, mint például a kikötők, tárházak építése, felújítása, a települések vizek menti területeinek kiépítése, rendezése, vendég és idegenforgalmi létesítmények hálózatának fejlesztése. Különösen említésre méltó az energia és más termékvezetékek hálózati rendszereinek kiépülése. Ennek eredményeként korszerűsödött a teherszállítás szerkezete.

Sok példát említhetünk a települési/településközi tömeges közlekedés korszerűsítése, fejlesztése érdekében realizált akciókról (expressz járatok közlekedtetésére létesített új vonalak: metró-villamos-autóbusz-trolibusz komplex közlekedési rendszerek létrehozása; a vasúti nagy pályaudvarok korszerűsítése-átépítése; a városok közötti „Intercity” közlekedés kiépítése; a nagy repülőterek és a városok központi negyedei között kiépített közlekedési kapcsolatok az érintett vasútvonal, illetve metrószakaszok átépítésével stb.).

A hetvenes évek elejétől a nyugat-európai országok településfejlesztésében markánsan érvényesített követelmény a természeti és települési környezet védelme, gazdagítása. Ennek a követelménynek az érvényre juttatásában meghatározó szerepe van az infrastruktúrának, a települések infrastrukturális ellátottsági viszonyainak. Ugyanakkor arra is tekintettel vannak, hogy a települési infrastruktúra egyes szektorai – működésük során – károsíthatják a környezetet. Ebből következően veszik figyelembe az infrastruktúra kettős „Janus arcúságát” a települések életében, fejlődésében. Egyfelől az infrastruktúra fejlettsége, kiépítettsége a települési környezet hatásos és hatékony védelmének meghatározó feltétele. Másfelől az infrastruktúra egyes szektorai is környezetkárosító-környezetszennyezőek, s erre a körülményre mindenkor tekintettel vannak.

A települési környezet légtérének szennyeződését különféle tényezők egyedi, főként azonban kumulált hatása jelenti. Döntő szerepe lehet a fűtési rendszerek korszerűtlenségének. A légtér szennyezésének mérséklése érdekében jelentős összegeket fordítottak/fordítanak a napenergia szélesebb körű felhasználására, az ezt elősegítő készülékek, berendezések tömeges gyártására. A villanyfűtés c. vonatkozású előnyeit figyelembe véve, az elmúlt évtizedben széleskörűen elterjedt a lakások és intézmények fűtésében. A keletkező szennyvizek elvezetése, megfelelő kezelése és elhelyezése érdekében települési, településközi rendszerek épültek, a biológiai szennyvizderítők hálózatának kiépítésével. A kisebb településeken, falvakban keletkező szennyvizek megfelelő tisztítására, kezelésére ún. „zsebtisztítókat” építenek: ezek építése lényegesen olcsóbb, mintha nagyobb térségek szennyvizét szállítanák a költséges csatornahálózaton keresztül a nagy kapacitású, de főként nagyon drága városi szennyvíztisztító telepekre.

Követendő tanulság a nagymennyiségben keletkező szemét és hulladék másodlagos felhasználásnak gyakorlata, illetve az arra alkalmatlan mennyiségnek szeméttégető művekben történő elégetése energiatermelés, forróvíz előállítása érdekében. E célból különféle létesítmények széles hálózata épült ki. A legkorszerűbb kialakítású lakóépületekben, lakótelepeken automatizált rendszereket építettek ki a háztartásokban keletkező szemét és hulladék összegyűjtésére és elszállítására. Ahol erre nem került sor, ott is korszerű, jól működő szervezetek foglalkoznak e tevékenységgel.

A városi élet sajátos és sajnálatos velejárója a magas zajszint. Ennek mérséklése az elmúlt évtizedben a környezetvédelem egyik központi feladata lett. Különféle technikai megoldásokat alkalmaznak: zaj elleni védelem biztosító falakat emelnek a közintézmények (iskolák, művelődési intézmények, kórházak stb.) köré; szélesebbkörűen alkalmazzák a települési-településközi közlekedésben a trolibuszt; a villamosok pályáin gumi alátétet/betétet építenek be a zaj mérséklésére. Emellett más korlátozó intézkedésekkel segítik a lakókörnyezet csendjének védelmét (tilalmak, előírások, különleges csendvédelmi övezetek kijelölése stb.).

A környezet védelme érdekében alkalmazott akciók, beavatkozások mellett nagy gondot fordítanak a környezet alakítására, gazdagítására. Ebben a vonatkozásban a követett gyakorlat két példaértékű tapasztalatra utalunk. Az egyik tanulságos példa a lakókörnyezet formálása: nagy gondot fordítanak a művi elemek (épületek, különféle létesítmények) és a természeti értékek (fák, bokrok, vízfolyások) szerepének összehangolt érvényesítésére a lakások közvetlen környezetének kialakításában. A kis építészeti formák változatos gazdagságát alkalmazzák: például izlással tervezett és gondosan elhelyezett pihenőpadok, hirdetőoszlopok, kissozrok, a köztéri világítás különböző elemei, a tömegközlekedésben résztvevő járművek megállóhelyei, az épületek körüli zöldterületeken vázák, válogatott kő, kavicsalmok stb. Másik példaként a városokon belüli, nagyrészt telepített, illetve a városokon kívüli erdőterületek, mezőségek egységes zöldfelületi rendszerbe foglalását említhetjük. Ez a munka a tájvédelem-tájrendezés körébe tartozik, célja a természet „visszahozása” a városi környezetbe. Ennek során a sokirányú sporttevékenység, kultúrált szabadidő eltöltés feltételeinek biztosítására új típusú, kialakítású létesít-

ményeket építenek. Az ez irányú törekvések az ökológiai irányultságú, integrált település- és infrastruktúrafejlesztést tanúsítják.

Az európai térség nyugati országai intenzíven és főként céltudatosan készülnek 1992-re, az egységes Európa megteremtésének esztendőjére. A kelet- és közép-európai térség országaiiban – az elmúlt esztendőben bekövetkezett mélyreható változások nyomán – alapvető kérdésként fogalmazódik meg az Európához való közeledés, felzárkózás követelménye, feladata. Ez sok minden vonatkozásban a lépések sokaságát, s főként összehangolását teszi szükségessé.

Európához való felzárkózásunknak sok feltétele, illetve feladata fogalmazható meg. Ezek sorában megkülönböztetett helyet foglalnak el azok a tennivalók, amelyek infrastrukturális elmaradottságunk, korszerűtlenségünk mérsékléséből, felszámolásából adódnak.

Az egységes Európa kialakításának folyamatában döntő kérdésnek tekintik a nyugat-európai országokban az infrastruktúra átfogó jellegű és gyors ütemű fejlesztését, új minőségi szintre emelését, a települések infrastrukturális ellátottsági viszonyainak mélyreható átalakítását, korszerűsítését. Abból indulnak ki, hogy az infrastruktúra fejlesztése alapvetően új lehetőségeket biztosíthat a posztindusztriális és informatikai társadalmak korábban nem ismert, kevésbé elképzelt társadalmi-gazdasági, műszaki-technológiai fejlődése számára. Ugyanakkor az infrastruktúra szerepét, funkcióját az emberek életkörülményeinek alakításában a korábbi, ma is uralkodó felfogástól eltérően még markánsabban fogalmazzák meg. Az infrastruktúrának, s ennek keretében a települések infrastruktúrájának a közjót kell szolgálnia, az emberek életkörülményeinek, települési közérzetének, kulturális színvonalának, egészségi állapotának javítását kell garantálnia. Érdekes módon ez a gondolat már a francia forradalmat megelőző időszakban az ún. enciklopedisták írásaiban, tanításaiban megfogalmazódott. Ezt a gondolatot fogadták és képviselték az utópista szocializmus képviselői, gondolkodói. A tudományos szocializmus megalapítói, különösen Engels munkáiban, szintén hangsúlyozták ennek megkülönböztetett fontosságát, átvitt értelemben fogalmazva, a mai infrastruktúra közjóléti szerepét. Hogy a reál szocializmus gyakorlatában ebből mi lett – pontosabban mi nem lett –, azt az elmúlt 40 év hazai példája is szemléltetően mutatja.

Az infrastrukturális fejlődés a leghozzafordultabb összefügg a társadalmi környezet biztosította feltételekkel, a gazdaság fejlettségi színvonalával, a tudomány, a műszaki-technikai haladás vívmányainak széleskörű elterjedésével, az informatika forradalmával és sok minden mással. A téma tanulmányozása kapcsán egyértelműen fogalmazódott meg bennünk az a következtetés, hogy az emberi gondolkodás fejlődésének is el kell jutnia egy olyan szintre, melynek nyomán az infrastruktúra szerepe, jelentősége tudatos felismerést és elismerést ér el, s ennek nyomán ez a cselekvést vezérlő gondolatot jelenti. Mindaddig, amíg az infrastruktúra fejlesztésének igénye tudatosan nem hatja át gondolatvilágunkat – még ha az anyagi feltételek lényegesen kedvezőbbben is alakulnak –, nem érünk el olyan eredményt, mely a XX. század végén, a XXI. század küszöbén az ember méltóságával, életkörülményeinek és életfeltételeinek kívánt és szükséges alakításával összefügg.

Ez a filozófia szolgál alapjául annak a széleskörűen kibontakozott munkának, mely a nyugat-európai országokban a települési infrastruktúra vonatkozásában is megfogalmazódott az egységes Európa létrejötte kapcsán. A települési infrastruktúra fejlesztését, átalakítását, az infrastruktúra rendszerek egészével együtt a településrendszer fejlődésébe ágyazottnak kezelik és vizsgálják. A településrendszer fejlődésében a vonatkozó prognózisok további átalakulásokkal, változásokkal számolnak. Feltételezik a településrendszer széleskörűen végbemenő strukturális átalakulását. A kialakult agglomerációk, nagy összefüggő településegységek-településcsoportok bázisán olyan városrégiók kialakulásával, fejlődésével számolnak, melyek területi kiterjedése országhatárokon túlneve, több kisebb ország (például a Benelux államok) – elsősorban a sűrűn települt – országok területét átfogja. Ezek a nagy városrégiók lesznek a XXI. század települési viszonyainak meghatározói. Ugyanakkor megkülönböztetett figyelemmel kísérik és vizsgálják a rurális térségek problémáit. A kutatások, az erre alapozott nemzetközi, országos szintű regionális tervezés alapvető kulcsfontosságú kérdésnek tartja a centrum-periféria viszony negatív következményeinek mielőbbi és hatásos visszaszorítását, leépítését, az elmaradott területek felszámolását. A rurális térségek fontos szerepet tölthetnek be az ökológia-orientált település és infrastruktúrafejlesztés gyakorlatában.

A településrendszer feltételezett mélyreható strukturális átalakulása, fejlődése az infrastruktúra rendszerek korábban alig ismert, vagy legalábbis feltételezett kialakulását, fejlődését eredményezhetik. A „települési infrastruktúrán” belül olyan új infrastruktúrák kialakulásával, fejlődésével lehet számolni, melyek alapjaiban megváltoztatják az életminőséggel kapcsolatosan képviselt felfogásokat, s az emberi magatartást és cselekvést teljesen új, minőségileg más jellegű pályára vezérelhetik.

Alapvető kérdés marad a települési infrastruktúra vonatkozásában a jövőben is a lakásviszonyok javítása, fejlesztése. Ez egyrészt a lakással, mint viszonylag „zárt térrel” szembeni minőségi fejlesztés követelményét fogalmazza meg, másrészt ezzel együtt még nagyobb szerepet és jelentőséget kap a lakóköznyezet formálásának, gazdagításának feladata. Ez alapvető követelmény a minőségileg más szintű infrastrukturális ellátottság megteremtése, funkcionálása szempontjából, illetve az ember települési közérzetének harmónikus kialakítása és biztosítása érdekében is. Azzal számolnak, hogy belátható időn belül a mennyiségi lakáshiány teljes mértékben felszámolható, s olyan lakástöbblet fog - legalábbis a legfejlettebb országokban - rendelkezésre állni, melynek révén könnyebben lehet elősegíteni a minőségi lakásigények kielégítését.

Az infrastruktúra, illetve a „települési infrastruktúra” fejlesztésében kulcskérdésnek tekintik a közlekedés és a hírközlés fejlesztését. Csak ennek függvényében lehet új jellegű és pályájú fejlesztésre ösztönözni a közösségi szolgáltatás intézményrendszereinek, a lakóhely és munkahely közötti kapcsolatoknak bonyolult és ellentmondásos rendszereit. A legnagyobb erőfeszítések napjainkban e vonatkozásban bontakoznak ki. E feladatok megoldására, várható következményeik gondos számbavételére ösztönzik, serkentik a kutatásokat: sok projektet indítottak ennek érdekében. A közlekedésben a hagyományos közlekedésfajták mindegyike polgárjogot kap „képességeinek, lehetőségeinek” kibontakoztatására és megmértetésére: a jövő nagy kérdése, melyik kerülhet ki győztesen akár egy fejhossz előnnyel is ebből a versenyből: a vasút, az autópályákra, gyorsforgalmi autóutakra orientált közúti közlekedés, az autópályák, a légiközlekedés. A közlekedési rendszerek dinamikus fejlődése teremti meg a településrendszerek mélyreható átalakulásának feltételeit, s ennek révén új életminőséget, az emberek életvitelének,

magatartásának új dimenziókra alapozódó társadalmi magatartás szabályait alakíthatja ki.

A másik ilyen tényező a hírközléshez, szélesebb értelemben az informatikai forradalom teljeskörű elterjesztéséhez és alkalmazásához kapcsolódik. Ebben – az elmúlt évek felgyorsult fejlődése ellenére – még „gyermekcipőben” járnak. A gondolkodást megalapozó filozófiai számvetések a mélyreható átalakulás, változások meghatározó tényezőjének a XXI. század első évtizedeiben az informatikát tartják. Ennek révén nemcsak a települési viszonyok rendeződnek át, hanem a társadalmi-gazdasági kapcsolatoknak, összefüggéseknek új dimenziói jönnek létre.

1990 májusában, amikor e sorokat írom, illetve zárom könyvem kéziratát, a legfrissebb nyugat-európai személyes benyomások, a téma kutatóival történt közvetlen találkozásaim alapján ebben tudnám összefoglalni gondolkodásuk lényegét, előzetes elképzeléseiket, a települési infrastruktúra fejlesztésének fő irányait az 1992-es esztendő utáni Európában betöltendő szerepét mérlegelve.

Ehhez még egy gondolatot kell megfogalmazni. Az ökológiai követelmények érvényesítését. Az emberiség válaszút elé került. Vagy elpusztul, vagy pedig racionális környezetgazdálkodás révén sikerül megmenteni Földünket, s ezzel magunkat. Alapvető kérdés mindnyájunk számára az ökológiai követelmények érvényesítése, s ebben pedig az infrastruktúrának meghatározó szerepe van. Többek között ezért is életünk egyik alapvető kérdése az infrastruktúra, ezen belül a települési infrastruktúra fejlesztése, átalakítása.

IRODALOM

- ANDORKA R. 1979: *A magyar községek társadalmi átalakulása*. Bp., Magvető Kiadó.
- BALASSA Á. 1976: Az infrastruktúra fejlesztésének fő vonásai és problémái az 1970-es években. – *Gazdaság*. 10. sz. pp. 59–75.
- BARTA B. 1987: Az urbanizáció társadalmi vonatkozásai Magyarországon. Bp., Kandidátusi értekezés.
- BARTKE I. 1982: A társadalom és a gazdaság területi szerkezetének alapvonásai. Bp., Akadémiai doktori értekezés.
- BARTKE I. (szerk.) 1985: *A területfejlesztési politika Magyarországon*. Bp., Akadémiai Kiadó.
- BÁCSKAI V. 1988: *Városok és városi társadalmak Magyarországon a XIX. század elején*. Bp., Akadémiai Kiadó.
- BELUSZKY P. 1976: Területi hátrányok a lakosság életkörülményeiben. Hátrányos helyzetű területek Magyarországon. – *Földrajzi Értesítő*. 2–4. sz. pp. 301–312.
- BEREND I. 1985: Az infrastruktúra szerepéről a gazdasági fejlődésben. – *Gazdaság*. 1. sz. pp. 55–66.
- BEREND T. I. 1976: Az infrastruktúra (háttérágazat) fejlesztése történelmi összefüggésben. – *Társadalmi Szemle*. 12. sz. pp. 34–43.
- BEREND T. I. 1983: *Gazdasági útkeresés 1956–1965*. Bp., Magvető Kiadó.
- BÉLLEY L. 1984: *Gazdaságirányítás és infrastruktúra-fejlesztés*. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- BOKOR Á. 1987: *Szegénység a mai Magyarországon*. Bp., Magvető Kiadó.
- BOROS F. – KÖSZEGFALVI GY. – LACKÓ L. 1986: „A települések fejlődésének irányítását megalapozó kutatások” c. OKKFT program eredményei. – *Településtudományi Közlemények*. 34. sz. pp. 3–16.
- BOROS F.-NÉ 1982: A szellemi élet egyes kérdései. – *Településfejlesztés*. 3–4. sz. pp. 48–57.
- BOROS F.-NÉ 1984: A szellemi potenciál egyes területi kérdései. – *Alföldi Tanulmányok*. VIII. kötet. pp. 219–248.
- CSERNOK A. – EHRLICH É. – SZILÁGYI GY. 1975: *Infrastruktúra. Korok és országok*. Bp., Kossuth Könyvkiadó.
- CSIZMADIA M. – EHRLICH É. – PÁRTOS GY. 1984: Infrastruktúra a „válságos évtizedben”. – *Közgazdasági Szemle*. 7–8. sz. pp. 933–952.
- DEÁK J.-NÉ – NADABÁN P.-NÉ 1974: Az infrastrukturális fejlettség területi szintű mérésének lehetősége. – *Területi Statisztika*. 3. sz. pp. 481–502.
- EHRLICH É. 1977: Infrastruktúráról, fejlesztésének feltételeiről és irányairól. – *Gazdaság*. 6. sz. pp. 432–457.
- ENYEDI GY. 1987: Gazdaságpolitika és területi fejlődés. – *Valóság*. 5. sz. pp. 36–46.
- ENYEDI GY. 1980: *Falvaink sorsa*. Bp., Magvető Kiadó.
- ENYEDI GY. 1981: A magyarországi településhálózat átalakulási tendenciái. – *Magyar Tudomány*. 11. sz. pp. 727–734.
- ENYEDI GY. 1983: *Földrajz és társadalom*. Bp., Magvető Kiadó.
- ERDEI F. 1939: *Magyar város*. Bp., Atheneum Kiadó.
- ERDEI F. 1970: *Város és vidék*. Bp., Szépirodalmi Kiadó.

- FARAGÓ K. 1966: A társadalmi fejlődés hatása a városszerkezetre. – *Településtudományi Közlemények*. 19. sz. pp. 47–66.
- FARAGÓ K. 1976: A tervszerű városfejlesztés új szakasza előtt. – *Valóság*. 3. sz. pp. 17–25.
- FARAGÓ K. 1986: *Városszerkezetek*. Bp., Tankönyvkiadó.
- FODOR L.-NÉ 1985: A társadalmi tér elméleti kérdései a térelmélettel foglalkozó tudományok megállapításának tükrében. Bp., Kandidátusi értekezés.
- FRIEDRICHS J. 1978: *Stadtentwicklung in den kapitalistischen und sozialistischen Länder*. Hamburg, Rowolt Verlag.
- GERLE GY. 1974: *Környezetvédelem Magyarországon*. Bp., Kossuth Könyvkiadó.
- GIBBERD, F. 1959: *Urban design*. London, Sage Ltd.
- GRANASZTÓI P. 1964: Budapest és Szeged, két jellegzetes magyar város a századvégi városépítés időszakából. – *Építés és Közlekedéstudományi Közlemények*. 3–4. sz. pp. 98–121.
- GRANASZTÓI P. 1976: *Városaink sorsa. Az urbanisztika jelene és jövője*. Bp., Magvető Kiadó.
- GYENEI M. 1990: Feszültségoldó kampányok a településpolitikában. A „vidék” iparosítása. Bp., Kandidátusi értekezés.
- Handbuch der Raumforschung und Raumordnung I–II–III*. Hannover, Gebrüder Jänecke Verlag. 1970.
- Handbuch für Planung, Gestaltung und Schutz der Umwelt*. München–Wien–Zürich, BLV Verlag. 1980.
- HANTSCHEL, R. 1982: *Räumliche Aspekte sozialphilosophischer Ansätze und Theorien*. Frankfurt am Main, Rita Fischer Verlag.
- HOCH R. 1982: Az infrastruktúra fejlesztésének szükségessége. – *Gazdaság*. 4. sz. pp. 7–24.
- ILLÉS I. – RIMASZOMBATI J. (szerk.) 1972: *Infrastruktúra*. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- JOCHIMSEN, R. 1966: *Theorie der Infrastruktur*. Tübingen, J.C.B. Mohr Verlag.
- JODO J.A. 1983: *Osnovni gradostrojitel'stva. Teorija i metodika*. Minszk, Nauka.
- KABUS G. 1973: *Die komplexe Rekonstruktion der alten Wohngebiete*. Berlin, Bauverlag.
- KIRÁLY L. GY. 1986: Adalékok a rendszerszemléletű városfelfogáshoz (Kecskemét példáján). – *Alföldi Tanulmányok*. X. kötet. pp. 257–273.
- KÓRÓDI J. – KŐSZEGFALVI GY. 1970: *Városfejlesztés Magyarországon*. Bp., Kossuth Könyvkiadó.
- KOZMA F. 1981: *Az emberi tényező a gazdasági fejlődésben*. Bp., Kossuth Könyvkiadó.
- KOZMA T. 1983: Szellemi életünk regionális központjai. – *Magyar Tudomány*. 3. sz. pp. 181–194.
- KOZMA T. 1987: A kulturális innováció területi terjedése. – *Tér és Társadalom*. 1. sz. pp. 15–36.
- KOVÁCS G. 1985: *Nagy távlatú fejlődéstendenciák*. Bp., MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
- KŐSZEGFALVI GY. 1975: A szellemi élet szerepe a városfejlesztésben. – *Területi Statisztika*. 6. sz. pp. 557–570.
- KŐSZEGFALVI GY. 1976: *Településfejlesztés és infrastruktúra*. Bp., Műszaki Könyvkiadó.

- KÖSZEGFALVI GY. 1981: A településfejlesztés elvi kérdései. – *Területi Statisztika*. 4. sz. pp. 378–390.
- KÖSZEGFALVI GY. 1983: Az alföldi városok szellemi urbanizációjának jelenlegi helyzete, a fejlesztés lehetőségei. – *Alföldi Tanulmányok*. VII. kötet. pp. 167–188.
- KÖSZEGFALVI GY. 1985: A vonzáskörzetek településfejlesztési kérdései. – MTA Regionális Kutatások Központjának Dunántúli Tudományos Intézete. Közlemények. 32. sz. pp. 37–46.
- KÖSZEGFALVI GY. 1985: *Településfejlesztés, településpolitiká*. Bp., Kossuth Könyvkiadó.
- KÖSZEGFALVI GY. 1985: Történeti áttekintés településviszonyaink tudatos alakításáról. – *Településtudományi Közlemények*. 33. sz. pp. 3–22.
- KÖSZEGFALVI GY. 1985: A magyarországi településrendszer strukturális változása. *Területfejlesztési Közlemények*. 13. sz.
- KÖSZEGFALVI GY. 1985: Az Alföld fejlődése és az infrastruktúra kölcsönhatása. – *Alföldi Tanulmányok*. IX. kötet. pp. 103–122.
- KÖSZEGFALVI GY. – TAKÁCS J. 1985: A helyi társadalom és az infrastruktúra. Bp., Békéscsaba. Kézirat.
- KÖSZEGFALVI GY. 1987: A magyarországi kisvároshálózat. – *Területi Statisztika*. 1–2–3. sz. pp. 55–70.
- KÖSZEGFALVI GY. (szerk.) 1987: Az infrastruktúra-fejlesztés új elvei, követelményei a területrendezésben. Bp., VÁTI. Kutatási zárójelentés.
- KÖSZEGFALVI GY. 1988: Országunk nagyvároshálózata. – *Településfejlesztés*. 3. sz. pp. 81–84.
- KÖSZEGFALVI GY. 1988–89: A szociális infrastruktúra és a településfejlődés kapcsolata. OTKA pályázat keretében végzett kutatások. Bp., Kézirat.
- LACKÓ L. 1981: Gondolatok a településhálózat fejlesztéséről. – *Területi Statisztika*. 2. sz. pp. 121–130.
- LACKÓ L. 1985: A területi fejlődés befolyásolásának lehetőségei és korlátai. Bp., Akadémiai doktori értekezés.
- LACKÓ L. 1987: A területi fejlődés egységes értelmezése. – *Tér és társadalom*. 1. sz. pp. 67–75.
- LAMMERT, U. 1979: *Städtebau*. Berlin, Bauverlag.
- MAJOR I. 1984: Tévhitek az infrastruktúráról. – *Közgazdasági Szemle*. 11. sz. pp. 1297–1312.
- MANDEL M. – PAPNÉ GÁSPÁR L. – SÁGHI G. 1987: *Infrastrukturapolitika*. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- MASUDA, Y. 1988: *The Information Society*. London, Scientific.
- MATTHEKA M. 1988: A településhálózat-vizsgálat elméleti és gyakorlati vonatkozásáról. Bp., Akadémiai Kiadó.
- MEGGYESI T. 1985: *A városépítés útjai és tévútjai*. Bp., Műszaki Könyvkiadó.
- MESZÁROS P. 1983: *Települések közművesítése*. Bp., Műszaki Könyvkiadó.
- MIKLÓSSY E. 1982: Településfejlődésünk kérdőjelei. – *Alföld*. 9. sz. pp. 54–59.
- MUMFORD, L. 1985: *A város a történelemben*. Bp., Gondolat Könyvkiadó.
- ORMOSSY V. 1979: Település és tervezés. Kaposvár. Kandidátusi értekezés.
- OROSZ É. 1985: Az egészségügyi infrastruktúra területi különbségeinek vizsgálata. MTA RKK Kutatási Eredményei I.

- PAKSY G. 1981: Településhálózat-fejlesztési politikánk kérdőjelei. – *Városépítés*. 6. sz. pp. 25–26.
- PALOTÁS Z. 1971: Az infrastruktúra a településfejlesztésben. – *Városépítés*. 4. sz. pp. 13–16.
- PAPNÉ GÁSPÁR L. 1985: Területgazdálkodás. Bp., Kandidátusi értekezés.
- PERÉNYI I. 1970: *A város központja*. Bp., Műszaki Könyvkiadó.
- PERÉNYI I. 1971: *Korunk urbanisztikája*. Bp., Műszaki Könyvkiadó.
- PERÉNYI I. 1976: *Város-ember-környezet*. Bp., Műszaki Könyvkiadó.
- PERÉNYI I. 1976: A második világháború utáni magyar városépítés az európai városépítés tükrében. – *Építés-Építészettudomány*. 1–2 sz. pp. 5–43.
- PERÉNYI I. 1978: *Városépítéstan*. Bp., Tankönyvkiadó.
- PERÉNYI I. (főszerk.) 1987: *Urbanisztikai kézikönyv*. Bp., Építésügyi Tájékoztatási Központ.
- ROSENTHAL, D. S. 1980: *Town's Revitalisation*. London, Sage.
- SCHNEIDER, W. 1973: *Városok Urtól utópiáig*. Bp., Gondolat Könyvkiadó.
- SCHULTZ, T. W. 1983: *Beruházás az emberi tőkébe*. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- SEBESTYÉN GY. 1969: *Lakás és város a nagyvilágban*. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- SIKOS T. 1989: Regionális fejlődés és a lakossági infrastruktúra (Magyarország falusi településeinek lakossági infrastruktúra típusai). Bp., MTA RKK. Kézirat.
- SOLYMOSI ZS. 1977: Orvosok és települések. – *Valóság*. 10. sz. pp. 73–86.
- SZÁNTÓ A. – SZÉKÁCS A. – CSILLAG J. 1984: Infrastruktúra, szabályozás, mechanizmus. – *Gazdaság*. 4. sz. pp. 64–82.
- SZÉKELYNÉ EGRI ZS. 1979: *Az épített környezet védelme*. Bp., Műszaki Könyvkiadó.
- SZIRMAI V. 1988: „Csinált” városok. Bp., Magvető Kiadó.
- TAKÁCS J. – KÖSZEGFALVI GY. 1986: A települések közötti munkamegosztás új lehetőségei. – *Békési Élet*. 3. sz. pp. 335–346.
- TÓTH J. 1988: *Urbanizáció az Alföldön*. Bp., Akadémiai Kiadó.
- TÓTH Z. 1989: A felsőfokú funkciókat ellátó intézmények várostestbeni elhelyezkedésének településszerkezeti kérdései. Pécs. Kézirat.
- VERESS G. 1978: Orvos az egészségügyben. – *Valóság*. 6. sz. pp. 90–93.
- VÉCSEI P. (szerk.) 1989: A hosszú távú terület- és településfejlesztéssel kapcsolatos feladatok. Bp., VÁTI. Kutatási jelentés.
- VIDOR F. 1972: A hazai kutatóintézmények területi elhelyezkedésének néhány problémája. – *Magyar Tudomány*. 10. sz. pp. 643–650.
- VIDOR F. (szerk.) 1979: *Urbanisztika*. Bp., Gondolat Könyvkiadó.
- VIDOR F. 1984: Technika, architektúra, urbanisztika. Bp., Akadémiai doktori értekezés.
- WOLF, K. – SCHYMIK, F. – JURCZEK, D. 1983: *Beispiel Rhein-Main Gebiet*. Heft 98. Frankfurt am Main.
- WOLFÁRT M. 1980: A szellemi élettel kapcsolatos területi problémák. – *Területi Statisztika*. 6. sz. pp. 517–531.
- ZOLTÁN Z. 1985: *Az infrastruktúra térbeli rendszerei és területi hatásmechanizmusa*. Bp., Akadémiai Kiadó.

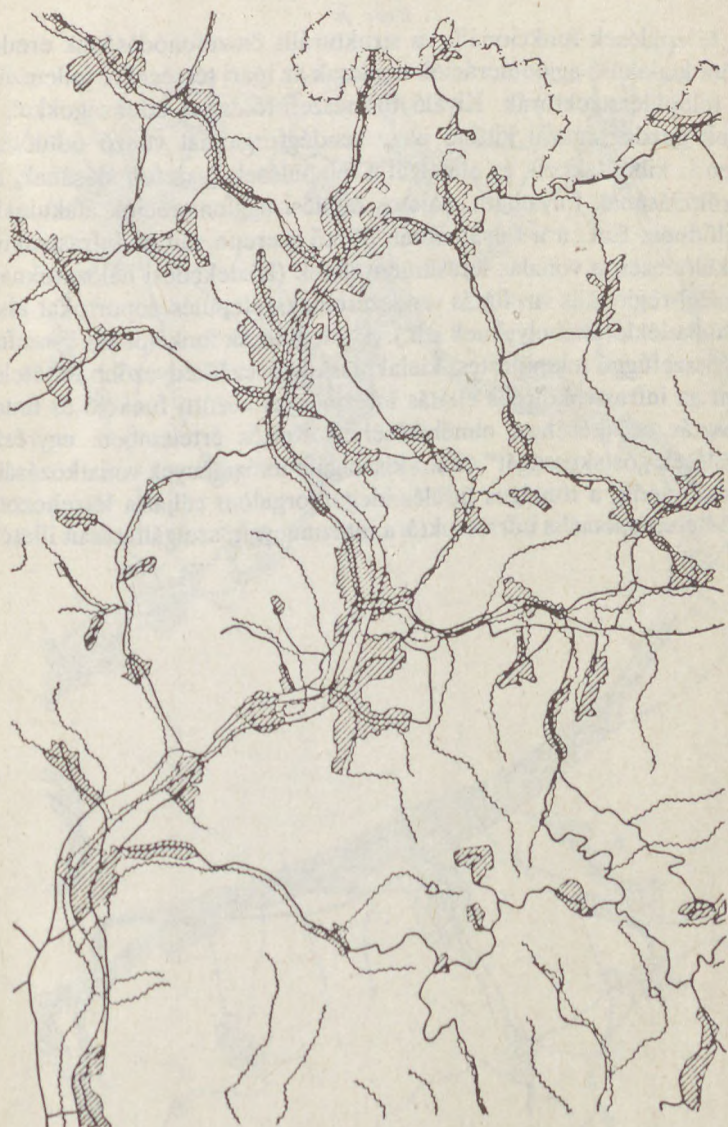
FÜGGELÉK

1. ábra: Agglomeráció

A magyarországi településrendszer strukturális átalakulásának eredményeként különféle jellegű településképződmények jönnek létre. Ezek között meghatározó szerepük van az agglomerációknak, agglomerálódó térségeknek. Az agglomerálódás, mint a települések együttélésének, funkcionális és területi összefonódásának legintenzívebben érvényesülő megnyilvánulása, elsősorban az ipari térségekben fekvő települések fejlődését meghatározó folyamat.

Az agglomerálódási folyamat kibontakozásában, elmélyülésében meghatározó szerepe van az infrastruktúrának, elsősorban a vonalas rendszereknek (közlekedési, energia továbbító hálózatok, kistérségi és regionális vízművek stb.). A természeti-földrajzi adottságok kedvezően befolyásolhatják az érintett térségekben fekvő települések agglomerálódását: pl. a települések folyómetni elhelyezkedése. A hazai agglomerációk, agglomerálódó térségek jelentős része vonalas szerkezetű, mint azt a bemutatott ábra szemlélteti.

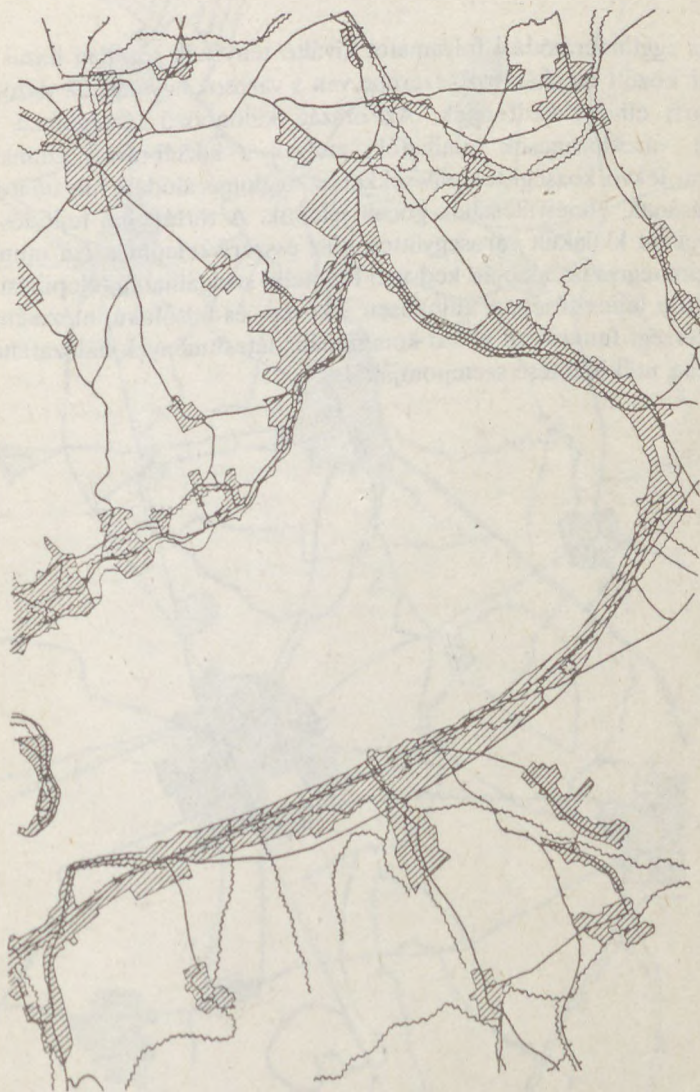
1. ábra

2. ábra: Üdülési agglomeráció

A települések funkcionális és strukturális összefonódásának eredményeként kialakuló agglomerációk nemcsak az ipari térségekre jellemző sajátos településstruktúrák. Kiváló természeti-földrajzi adottságokkal, táji értékek gazdagságával kitűnő nagy vendégforgalmat vonzó üdülőtérsekben is kibontakozik és elmélyül a települések összefonódásának, agglomerálódásának folyamata. Sajátos üdülési agglomerációk alakulnak ki és fejlődnek. Ebben a folyamatban döntő szerepe van az infrastruktúrának, különösen a vonalas létesítményeknek (közlekedési hálózatoknak, a kistérségi-regionális vízellátás rendszereinek, településcsoportokat kiszolgáló hulladéklerakóhelyeknek stb.). A települések funkcionális összefonódása, összefüggő településtest kialakulása kedvező/kedvezőbb feltételeket teremt az infrastrukturális ellátás intézményei közötti funkció és munkamegosztás erősítéséhez, elmélyítéséhez. Kettős értelemben: egyrészt a települések „öslakosságát” ellátó-kiszolgáló intézmények vonatkozásában, másrészt pedig a tömeges üdülés-idegenforgalom céljaira létrehozott és működtetett speciális infrastruktúra intézményeit, szolgáltatásait illetően.

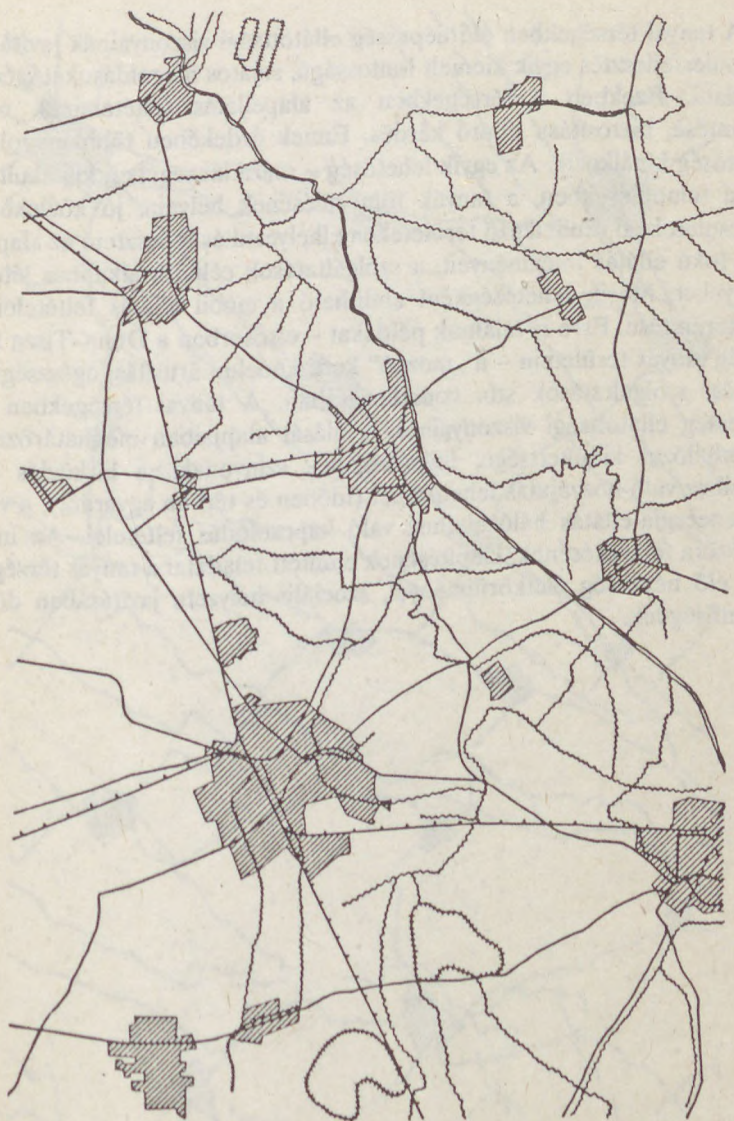
2. ábra

3. ábra: Városeggyüttesek

Az agglomerálódási folyamatot kiváltó tényezők sorában hazai viszonyaink között meghatározó szerepe van a városok egymáshoz viszonyított földrajzi elhelyezkedésének. Az ország különböző térségeiben város-párok, városhármasok találhatók, melyek a közeli-távoli szomszédságukban fekvő községi településekkel az agglomerálódási folyamatok kialakulásának, elmélyülésének gócait jelentik. A történelmi fejlődés eredményeként kialakult városeggyüttesek az ésszerű településközi munka- és funkciómegosztás alapján kedvező feltételül szolgálnak a települési infrastruktúra fejlesztéséhez, különösen a közép- és felsőfokú intézmények és a kistérségi funkciókat ellátó kommunális létesítmények hálózatának fejlesztése, működtetése szempontjából.

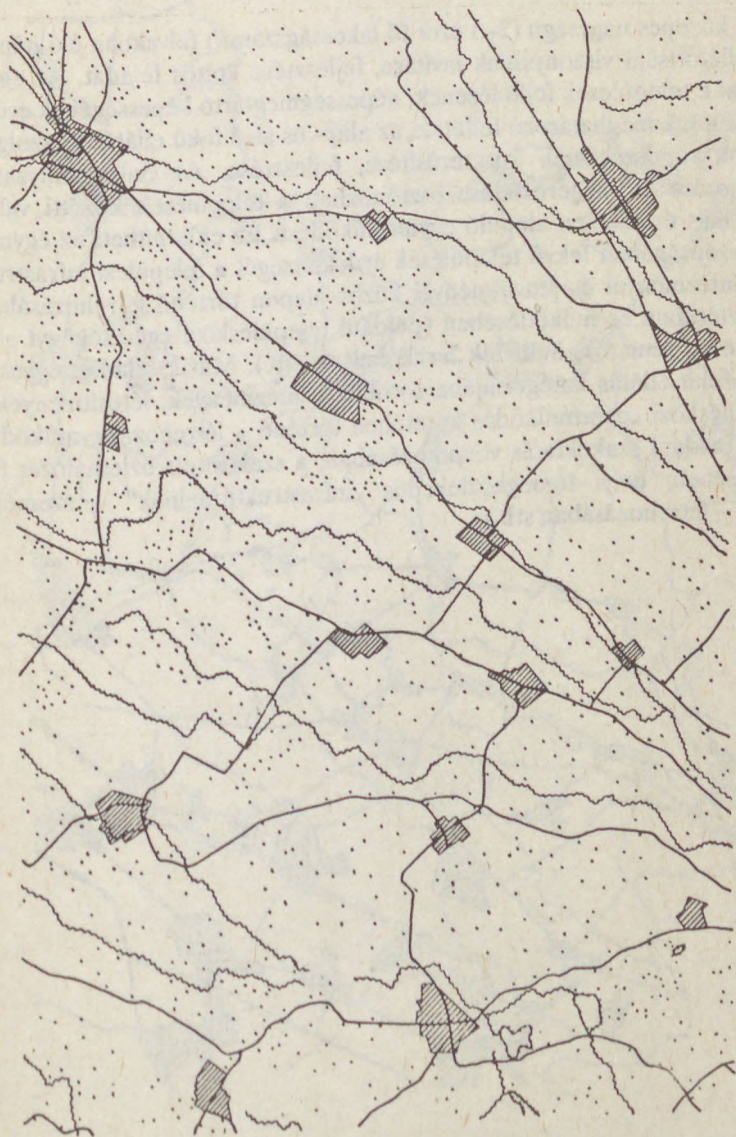
3. ábra

4. ábra: Tanyai térség

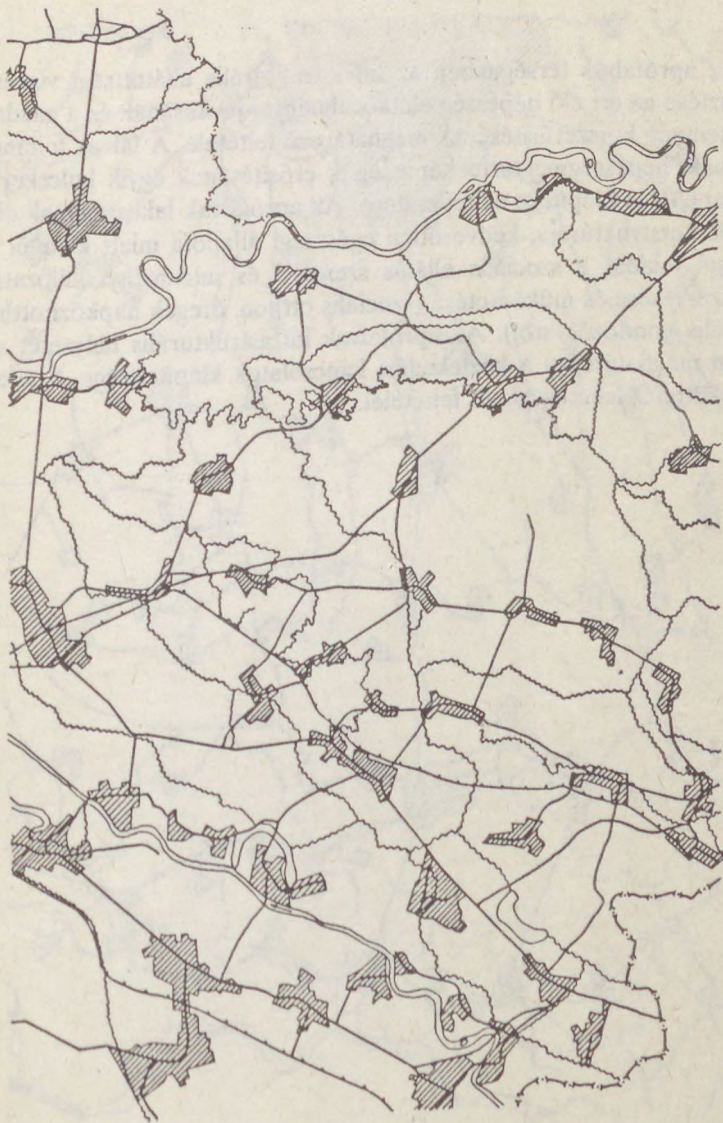
A tanyai térségekben élő népesség ellátottsági viszonyainak javítása a településfejlesztés egyik kiemelt fontosságú, sajátos megoldásokat igénylő feladata. Ezekben a térségekben az alapellátás feltételeinek megteremtése, biztosítása döntő kérdés. Ennek érdekében több megoldási lehetőség kínálkozik. Az egyik lehetőség – mára lényegében kialakult – a falusi településekben, a tanyák tömörülésének helyein, jó közlekedési kapcsolatokkal rendelkező területeken elhelyezni és fejleszteni az alap- és alsó fokú ellátás intézményeit, a szolgáltatások céljaira alkalmas létesítményeket. Másik lehetőségként említhető a mobil ellátás feltételeinek megteremtése. Erre is találunk példákat – elsősorban a Duna–Tisza közí térség tanyás területein – a „mozgó” kereskedelmi árusítás, egészségügyi ellátás, szolgáltatások stb. vonatkozásában. A tanyai térségekben élő népesség ellátottsági viszonyainak javulását alapjaiban meghatározza a közúthálózat kiépítettsége, fejlettségének színvonala, a hírközlés eszközeihez való hozzájutás lehetőségei (időben és térben egyaránt), a villamosenergia-ellátás hálózataihoz való kapcsolódás feltételei. Az infrastruktúra fejlesztésének, kiépítésének említett feladatai a tanyás térségekben élő népesség életkörülményei, szociális helyzete javításában döntő jelentőségűek.

4. ábra

5. ábra: Középfalvas térségek

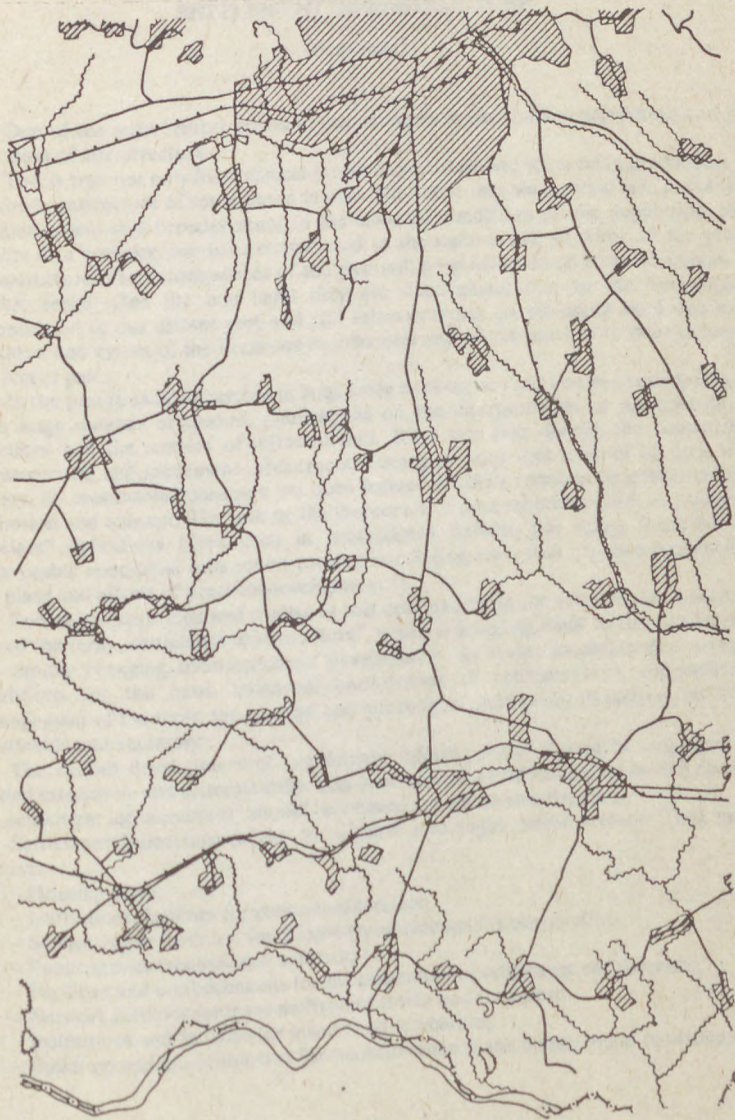
A közepes nagyságú (2–3 ezer fő lakosságszámú) falvakban élő népesség ellátottsági viszonyainak javítása, fejlesztése kettős feladat. Az egyik feladat e települések fejlődésének, népességmegtartó képességének erősítése. Ennek meghatározó feltétele az alap- és alsó fokú ellátás és szolgáltatások rendszereinek korszerűsítése, fejlesztése. Az önkormányzatok létrehozása és megerősödése ösztönözheti a települések közötti valós, kölcsönös érdekeken alapuló együttműködést. Ez elősegítheti az egymás szomszédságában fekvő települések érdekeltségét a települési infrastruktúra intézményei és létesítményei közös alapon történő létrehozásában, fejlesztésében és működésében (például településközi egészségügyi ellátás, közös temetők, hulladék lerakóhelyek stb.). Másik feladat, egyes, a középfokú ellátás kategóriájába sorolható intézmények, létesítmények – településközi együttműködés keretében történő – létrehozása, működtetése (például szakoktatás vonatkozásában, a szakosított üzlethálózat fejlesztésében, helyi tömegközlekedés „infrastruktúrájának” – személyi, tárgyi – létrehozásában stb.).

6. ábra: Aprófalvas térség

Az aprófalvas térségekben az infrastrukturális ellátottsági viszonyok fejlesztése az ott élő népesség életkörülményei javításának és a gazdasági tevékenység korszerűsítésének meghatározó feltétele. A falvak fennmaradásának, népességmegtartó képességük erősítésének egyik kulcskérdése az alapellátás kiépítése és fejlesztése. Az aprófalvak lakosságának előregedett korstruktúrája, kedvezőtlen egészségi állapota miatt kiemelt fontosságú feladat a szociális ellátás személyi és intézményi hálózatának megszervezése és működtetése (szociális otthon, öregek napközi otthona, szociális gondozók stb.). Az aprófalvak infrastrukturális helyzetét alapjaiban meghatározza a közlekedési kapcsolatok kiépítettsége, a telefon-összeköttetés lehetőségei és feltételei.

6. ábra

KŐSZEGFALVI, GYÖRGY
SETTLEMENT INFRASTRUCTURE

(Summary)

One of the most critical points in our economy is the underdevelopment and poor condition of infrastructure.

This is true not only for technical infrastructure destined for serving production, but for the infrastructure of settlements as well. This latter one plays a vital role in the living conditions and in a broader sense in the essential conditions of the population. Many factors in a complex way have contributed to the unfavorable situation of the present infrastructure. The consequences of the past still lying heavy on us are determinant in a double sense. On the one hand they are determinant due to the backwardness accumulated in our distant past and still relevant today, on the other hand due to the mistakes and errors of the decisions in urbanism and of the practice of development in the recent past.

In the past decade researches in large scale were carried out and were partly followed by a large number of studies, publications on the interpretation of the concept, the functions and the content of infrastructure. It's a pity that despite the literature on infrastructure and settlement infrastructure being so large that it could fill up a whole library, no reasonable consensus has been formed on their common or almost common definition and concept. The lack or the inaccuracy of interpretations such as „space and timeless” definitions often used in professional debates put many hindering and unfavorable conditions into action causing interfering and often negative tendencies in the plans and efforts of practical development.

Recent investigations and studies in this area underline the relevant and reasonable use of the term „settlement infrastructure”, which is adapting itself to the conditions of the rapidly changing socio-economic development. In order to create the necessary conditions for the more balanced development of settlements a comprehensive management of the topic, the concept and meaning of „settlement infrastructure” seems reasonable and necessary.

The overall development of „settlement infrastructure” should be organized and guided extensively and systematically. The development of different sectors and elements of „settlement infrastructure” should be worked out within this structure.

Settlement infrastructure can be divided into eight major sectors. They are as follows:

- Housing stock;
- Institutions, facilities for communal services;
- Service-repair facilities, small industry workshops for community;
- Public service facilities and network;
- Facilities and establishments for the protection of settlement environment;
- Network facilities for inner-settlement traffic and transport;
- Institutions and facilities for leisure and recreation;
- Buildings and establishments for the maintenance and management of settlements;

All the institutions and establishments for state and social administration, the management and organization of production and economy, and the administration of banking and credit system can be linked to the „settlement infrastructure”. The infrastructure has always played a vital role in the life and development of settlements. The recent and the present development process in our settlements reinforces and puts even more stress on the vital role of infrastructure in the formation of urban and living conditions (either in their improvement or decline).

The infrastructure of settlements is nearly as old as the settlements themselves. In a broader sense it was the actual socio-economic relations, the level of technical development the cultural development and traditions, the forms and methods of human communal – social organizations, the different political movements and parties and the expectations transmitted by churches that have determined and still determine the position, the components and the features of „settlement infrastructure.”

In a narrow sense the position and the development of „settlement infrastructure” is influenced by the geographical position and nature, the local and territorial potentials, the natural resources and territorial features of the given settlement.

During the past centuries different historical periods influenced the infrastructure of settlements and the conditions of their transformation in a different, often contradictory way. In this way the infrastructure of settlements and the infrastructural degree of supply of the population living there have improved or got worse under the effect of the above mentioned factors.

Until the recent years in Hungary the approach to the problem of infrastructure was that of an ideological and political nature. Its origins can be identified in the earlier practice of economic development, in the definition and realization of economic priorities and plans. The loss due to the underdevelopment or one-sided development of infrastructure and of settlement infrastructure and the indispensable need for their development were sharply outspoken only in the last one and a half decade. They are stressed only for the interest of economic development and closing up.

The infrastructure is nearly as old as settlements themselves.: it has always played a vital role in the life and development of settlements. Its interconnections with settlement development formed in the past can be described by a general statement saying that the actual position and stage of development of settlement infrastructure is in the closest relation with the socio-economic and technical development of the given historical period. If the development and the modernity of the infrastructure lags behind that can be guaranteed by socio-economic relations this can result in the appearance and accumulation of different sources of tension of various intensity.

The whole society just as the government, the different companies, factories, institutions, self-governments of different levels and types and various classes of the population are interested in infrastructure in general as well as in setting up settlement infrastructure. The participation, the contribution of the parties involved in setting up and maintenance of infrastructure have however developed in a different way. Historical experiences prove, that larger participation of local communities, local governments and inhabitants has a determining role in the efficient management of infrastructure and its establishments.

There is another fundamental rule expressing that the development, the modernization, the maintenance and the proper management of „settlement

infrastructure" as in the case of general infrastructure need large amount of investments. The growing sensitivity of population towards the matters of infrastructure, the entry of new elements into infrastructural provision and service, the increase in the territorial and inter-settlement division of labour and functions result in a further development and enrichment of „settlement infrastructure”.

To achieve these results large investment is needed. This can be demonstrated when we look at the budgets of economically well developed countries in both the state and the territorial sector of local governments showing this tendency very clearly.

The fact that some elements, network and institutional systems of infrastructure serve for a given settlement ensure and determine the living conditions of its inhabitants causes a fundamental conflict not only in the life and development of economy itself but also in relation to settlements. It originates from the special inner characteristics of infrastructure. At the same time the moral amortization in various sectors and elements of „settlement infrastructure” takes place very soon. These circumstances cause a constant conflict. A specific dominant feature of infrastructure is that it covers various relations of ownership. Public ownership will still have an important role in setting up, maintaining and operating the establishments of „settlement infrastructure” even with the withdrawal of state ownership. The multilateral relations of ownership and their contradictory status need an especially careful treatment in the development and maintaining „settlement infrastructure”. At present „settlement infrastructure” under the administration of local governments faces serious problems in management, administration and other fields, not only in Hungary but in countries having a market economy as well. This factor makes the provisional conditions of the population worse, hampered them and after a time this leads to serious tensions.

Infrastructure has played a determinant role in the formation of settlement structures and in the system of land use in a double sense. It is expressed in two ways: On the one hand it has been determinant in relation to the settlement system, that is all settlements in Hungary, on the other hand concerning the actual situation and inner development of settlements.

This tendency is evident in network sectors (transport, public utilities) and in the human sectors of infrastructure as well. (flats, communal institutions and services) The communal sector is inferior to „settlement infrastructure” and in this way its role in settlement structure and land use is less dominant. The infrastructure of green areas on the one hand is given at the actual settlement (such as forests etc.) on the other hand it plays a subsequent (but not negligible) role in settlement structure and land use. The infrastructural problems of environment will be discussed in a special chapter.

The development and the operation of a network system of infrastructure have a determining role in the growth and transformation of settlement systems and in the reinforcement of labour division among settlements. Human infrastructure is a major factor to ensure a (more) balanced development of settlement systems and individual settlements to improve human living conditions and to stimulate and reinforce the functional division of settlements.

Human infrastructure (flats, residential areas and the communal institution and service systems) have a determining role in the formation of settlement systems and land use. Since the 1930s a basic principle has dominated the plans to form urban structures. According to this principle houses and flats should be located around the hierarchical

groups of communal institutions and the type of services provided by them and the frequency and intensity of their utilization should serve as the basis for the formation of residential area units. By now the spatial connection between the different institutional systems of human infrastructure and the formation of residential units has become complete.

The development of the institutional systems of human infrastructure and the modernization of the existing institutions are in the closest relations with the programme of mass-housing. This relation however works in different ways. The most intensive connection in the case of primary institutional systems. It is looser in the case of secondary institutional systems and it has special effects on the site-selection of the high-level institutions concerning the consequences of their organizational activity of the residential units.

One of the basic problems of the development and modernization of the institutional system of human infrastructure is connected with its functions. The question is what functions are the ones that should be fulfilled concerning the institutional system of human infrastructure under the changing but still predictable conditions of socio-economic development. On the basis of our present knowledge we can expect the that most of the functions connected with the present institutions will survive. At the same time the different expectations formed on the basis of the different needs of society and the actual economic situation bring about a reevaluation concerning the institutions of human infrastructure too. Thus a contradictory process can be expected that is on the one hand the loss of functions on the other hand their extension. These two will determine (in their contradictory and dialectical complexity) the possibilities and the trends of future development for the institutions of human infrastructure.

We should emphasize the possibility of reevaluation or in other words transformation of some functions. Many functions belonging now to the medium category which means they are connected to periodical services given by medium level institutions will take an integral part in our everyday life in the future. The same is true of high-level institutions. Different categories of service connected to high-level functions may belong to categories used periodically by the population.

We should consider essentially important the conditions and changes bring about and their impact on the institutional systems. It is highly important what functions we consider as indispensable national duties from the point of view of society and in a narrower sense from that of social policy. The questions on the type and the amount of tasks the private sector can undertake are also of great importance. One of the main questions is that out of the functions fulfilled and transmitted by various institutions which are the ones that should be given back to the „intimate circle” of families and which are the ones small communities, local societies and residential communities can undertake. Studying this topic one cannot avoid dealing with the problems of functions belonging to the category of institutions of human infrastructure that the productive sector can undertake. In order to achieve a coordinated and complex development of settlements and infrastructure on the one hand and a differentiated expression of socio-political behavior regarding the residential requirements and needs on the other the following categories of the hierarchical division of settlement institution system seem to be reasonable to accept:

— fundamental supply;

- primary supply;
- medium level supply;
- high-level supply;

Experiences of developed countries have proved that the protection of environment is in the closest relation with the level of infrastructural development of towns and settlements and with the level of infrastructural provision. Infrastructure is the only thing that can ensure the effective protection of environment. In the towns and settlements where infrastructure is underdeveloped and therefore settlement environment is in a poor condition one can hardly expect real possibilities of its effective protection.

The rapidly changing conditions of socio-economic development bring new prospects concerning the growth of settlement infrastructure as well. Political pluralism, the transformation into a constitutional state, the real independence of settlements, the new prospects arising during the formation and operation of the new self-governments, the entry of settlement property as a result of a probable restructuring of ownership relations and several other things have helped to bring new dimensions into the life and development of settlements. At the same time new requirements are being formed and expressed in the field of „settlement infrastructure.”

The role and function of the central government and administration will undergo a fundamental transformation in the process of development and modernization of „settlement infrastructure”. The declarations and development practice of paternalism with its „solicitous provision”, the process and mechanism of „bargains in planning” with its difficulties, corruptions and too large for the citizen to follow problems will be followed by a new situation for the settlements like the ones in the past when local communities had to beg in a defenceless situation for money and for financial and material support from the local and central bodies of agricultural and industrial sector to set up „settlement infrastructure”.

Perhaps – and we hope – the one-sided dependency of the population will decrease, its role and efforts will be appreciated in this respect too.

In this completely new process the role and the importance of the previous actors will undergo a fundamental change. The omnipotence of the state and its unrivalled salutary role will be replaced by the compromising cooperation of different partners interested in the development of „settlement infrastructure”. We cannot say however that the role and the functions of the state have ceased to exist at once and for ever.

The state will remain one of the partners in the future too and its role will be defined by the deeds for the welfare of settlements and their infrastructure. The local governments, the community itself and the different enterprises will have a determinant role in the development of „settlement infrastructure”. Considering the ideas elaborated in recent studies, the different proposals published by professionals and non-professionals the efforts in different provisional and service sectors with a special regard to the establishment and the important role of self-governments in the development, maintenance and the management of „settlement infrastructure” different forms of material support or contribution can be distinguished. Each of them can function independently on the basis of a practical and well-organized cooperation. The „sources” of material support and some of its forms can also function together. This latter would be even more desirable if it took place in the framework of a collaboration on the

development, maintenance and management of settlement infrastructure. applying different methods of cooperation.

According to the sources of financial support and contribution the following patterns can be used for the development, maintenance and management of „settlement infrastructure”:

- Contribution to the development, maintenance and management financed by the central budget;
- Contribution to the plans of development and to the costs of maintenance from local governments and communities and sources allocated for these purposes in their fund;
- Financial support and contribution from the population;
- Contribution to the costs of development and maintenance from various productive forces in the industrial and agricultural sector;
- Financial support from foundations organized in order to establish and maintain special institutions;
- Forming various enterprises and share companies with the special purpose of establishing, modernizing and operating the different sectors of „settlement infrastructure”;
- Forming insurance companies to support institutions of health and social care;
- Development of infrastructure funded by local taxes.

Everyday situations can introduce different forms of financial support and contribution. Central organizations and local governments have the mutual interests to promote the establishment and the functioning of a well-operating mechanism which can contribute to the development and to the enrichment of „settlement infrastructures”.

СЕЛИТЕБНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА

(Резюме)

Одной из глубочайших проблем нашей экономики является отсталость инфраструктуры. Это относится одинаково к технической инфраструктуре, обслуживающей производство непосредственно и к инфраструктуре населенных пунктов. Это второе исполняет определяющую роль в бытовых условиях населения в широком смысле слова. В невыгодном положении инфраструктуры проявляется сложное взаимоотношение разных факторов. Определяющими факторами являются тяжелые последствия истекшего периода: с одной стороны отсталость, накопленная в нашем далеком прошлом, влияющая и на нынешнее время, с другой стороны недостатки и пороки принятия решений политики поселений и практики развития в течение последних десятилетий.

За последнее десятилетие широкий круг исследований и ряд научных работ занимается определением понятия, функции и содержания инфраструктуры. Несмотря на огромное количество специальной литературы, к сожалению пока еще не сформировано согласие по вопросу единого (или по крайней мере приблизительно единого) истолкования понятия инфраструктуры и особенно селитебной инфраструктуры. Неимение и неточность этого понятия (толкования, часто становящиеся бесконечными в ходе специальных дискуссий) представляет собой неблагоприятное обстоятельство, мешающее решениям и действиям в области практического развития и оказывающее на них отрицательное воздействие.

Накопленный опыт исследований, проведенных за последние годы обращает внимание на то, что правильно и обосновано употреблять понятие селитебной инфраструктуры, приспособляющееся к условиям быстро меняющегося социально-экономического развития. В интересах создания условий, обеспечивающих более уравновешенное развитие населенных пунктов необходимо и обосновано рассматривать охватно тему, понятие и круг содержания селитебной инфраструктуры.

Модернизация и развитие селитебной инфраструктуры требует охватной организации и управления в рамках единой системы, таким образом можно предусматривать развитие и совершенствование разных секторов и элементов селитебной инфраструктуры.

Селитебная инфраструктура состоит из восьми крупных секторов. Они следующие:

- жилой фонд,
- учреждения, подходящие осуществлять и посредничать коммунальные услуги,
- бытово-ремонтные органы, удовлетворяющие потребности населения, мастерские кустарной промышленности,
- сетевые и учрежденские системы услуг коммунальных предприятий,
- учреждения и оборудование, предназначенные охранять окружающую среду поселения,
- сетевые и учрежденские системы транспорта внутри поселения,
- учреждения, обеспечивающие отдых,
- учреждения, занимающиеся содержанием и функционированием поселений.

В селитебную инфраструктуру входят все учреждения, исполняющие функцию государственного и общественного управления, занимающиеся организацией производства и экономики и управлением ими, так же, как учреждения и органы, обеспечивающие функционирование банковской и кредитной системы.

Инфраструктура все время исполняла определяющую роль в жизни и развитии поселений. Процессы развития поселений, происходившие в недалеком прошлом и в наши дни все больше укрепляют и подчеркивают определяющую роль инфраструктуры в формировании селитебных условий населения, в их улучшении или ухудшении.

Инфраструктура населенных пунктов является почти ровесником поселений. Положение, составные элементы и характерные черты селитебной инфраструктуры в широком смысле слова определялись и определяются всегдашними социально-экономическими отношениями, развитием техники, культурным уровнем и традициями, развитием, формами и методами общественных организаций людей, деятельностью разных политических движений и партий, потребностями церквей и т. д. В узком смысле слова на положение и развитие селитебной инфраструктуры оказывают влияние географические условия, местные и потенциальные энергии, природные условия, также условия ландшафта населенных пунктов. В течение прошлых тысячелетий различные условия и специфичности отдельных исторических эпох воздействовали на положение, условия развития и преобразования поселений и их инфраструктуры по-разному, часто противоречивым образом. Под влиянием вышеупомянутых факторов, которые то укрепляли, то ослабляли друг друга, формировалась и развивалась инфраструктура поселений, улучшались или ухудшались условия обеспечения инфраструктурой населения, живущего в них.

В нашей стране до последнего времени проблемы инфраструктуры исследовались односторонне, с точки зрения политики. Последствия

этого однозначно наблюдаются в бывшей практике развития народного хозяйства, в определении и осуществлении приоритетов и целей экономической политики. По сути дела лишь за последних 10-15 лет определялись ущербы, вытекающие из отсталости селитебной инфраструктуры, так же, как неизбежное требование развития инфраструктуры. Однако и это подчеркивалось в первую очередь с целью развертывания и примыкания экономики.

Инфраструктура почти является ровесником создания населенных пунктов: она все время исполняла и исполняет определяющую роль в жизни и развитии поселений. Взаимоотношение инфраструктуры и развития поселений свидетельствует о том, что всегдашнее положение и уровень развития селитебной инфраструктуры неразрывно связаны с социально-экономическими условиями данной эпохи, с достигнутым уровнем технического прогресса. Если развитие и современность инфраструктуры открывается от условий, гарантируемых социально-экономическими условиями, то это может вызывать появление и накопление источников напряжения разной величины.

В создании инфраструктуры поселений — как в инфраструктуре вообще — заинтересовано целое общество: государство, разные предприятия, заводы, учреждения, самоуправления на разных уровнях, так же, как широкие слои населения. Однако по-разному формировались и формируются участие, несение налогов и взнос круги затронутых и заинтересованных в создании и функционировании инфраструктуры. Исторический опыт свидетельствует о том, что более значительное участие местных коллективов самоуправлений и населения исполняет определяющую роль в эффективности функционирования инфраструктуры, в использовании средств, служащих этой задаче.

Другой основной специфичностью является то, что развитие, совершенствование, содержание, функционирование по назначению „селитебной инфраструктуры“ — это очень дорого — стоящее капиталовложение. Постоянное укрепление потребностей населения в инфраструктуре, появление все новых и новых элементов услуг инфраструктуры, углубление территориального разделения труда и функций причиняет дальнейшее развитие и обогащение „селитебной инфраструктуры“. С точки зрения последствий это требует огромных инвестиций. Все это хорошо иллюстрируется обзором бюджетных расходов экономически развитых стран как в общегосударственном масштабе, так и с точки зрения местных самоуправлений, работающих в отдельных территориальных единицах.

Основное конфликтное положение вызывает в экономике, а также в развитии поселений обстоятельство, что некоторые элементы, сетевые и учрежденские системы инфраструктуры долго служат

данному поселению, обеспечивают и определяют бытовые условия населения. Этот факт происходит из самого специфичного внутреннего характера инфраструктуры. Однако очень быстро происходит моральная устарелость и в секторах, элементах „селитебной инфраструктуры“¹⁴. Это обстоятельство вызывает постоянное конфликтное положение.

Значительной специфичностью селитебной инфраструктуры является то, что отражает разные отношения собственности. После регресса государственной собственности неизменно значительная роль принадлежит общественной собственности в создании, содержании и функционировании учреждений инфраструктуры поселений. Разнообразие отношений собственности и их противоречивое положение, сложившееся путем острых конфликтов всегда требует большого внимания также в области развития и сохранения „селитебной инфраструктуры“. В настоящее время не только в Венгрии, но и в странах с рыночным хозяйством „селитебная инфраструктура“, находящаяся в собственности самоуправлений вызывает разные проблемы экономики, функционирования и т. д. Непосредственные последствия этого обстоятельства затрудняют условия обеспечения населения, и через некоторое время может вести к образованию источников тяжелого напряжения.

Инфраструктура исполняет определяющую роль в формировании структуры поселений и в системе использования территории. С одной стороны в отношении системы поселений – следовательно охватывает целый состав поселений страны, с другой стороны с точки зрения конкретного положения внутреннего развития населенных пунктов.

Это явно осуществляется в сетевых (транспорт, коммунальная система) и социальных секторах (жилье, общественные учреждения, услуги) „селитебной инфраструктуры“. Коммунальный сектор обслуживает „селитебную инфраструктуру“, таким образом функция формирования структуры поселений и использования территории осуществляется в меньшей степени. Инфраструктура зеленых зон с одной стороны имеется в поселении (напр.: облесенные площади), с другой стороны играет роль, достойную подражания в образовании структуры поселений и использования территории. Тема взаимосвязи охраны окружающей среды и инфраструктуры рассматривается в отдельной главе.

В развитии, преобразовании системы поселений, в укреплении разделения труда между группами поселений и населенными пунктами решающую роль играет формирование и функционирование систем сетевой инфраструктуры. Социальная инфраструктура является одним из определяющих факторов обеспечения более уравновешенных условий развития групп поселений и населенных пунк-

тов, улучшения бытовых условий людей, стимулирования и укрепления разделения функций между поселениями.

Социальная инфраструктура (системы квартир, т. е. жилых площадей, общественных учреждений и услуг) – это определяющий фактор образования системы поселений и использования территорий. С 30-х годов в ходе создания структуры городов считается основным принципом, что квартиры строились вокруг иерархических расчлененных групп учреждений. Характер услуг, предоставляемых учреждениями, частота и интенсивность их использования населением служили основой для формирования селитебных единиц. В настоящее время пространственные связи между разными системами учреждений социальной инфраструктуры и развитием селитебных единиц уже полностью осуществлены.

Развитие системы учреждений социальной инфраструктуры и совершенствование уже существующий учреждений тесно связано с деятельностью по массовому жилищному строительству. Однако это отношение осуществляется дифференцированным образом. Самым интенсивным является сплетение систем базовых учреждений и учреждений низшей степени. В случае учреждений средней степени эта связь намного слабее, и осуществляется единым образом в выборе места размещения производства с точки зрения их воздействий на селитебные единицы.

Одни из важнейших вопросов развития и совершенствования системы учреждений социальной инфраструктуры связан с функциями. Основной проблемой является: удовлетворение каких функций требуется изменяющимися условиями социально-экономического развития, особенно процессами, ожидаемыми в будущем с точки зрения системы учреждений социальной структуры? Предполагается, что значительная часть функций, осуществляемых ныне известными и работающими учреждениями будет сохраняться и в дальнейшем. В то же время разные потребности, возникающие в результате дифференцирующихся претензий общества, всегдашние экономические условия требуют переоценки значительной части функций также с точки зрения учреждений социальной инфраструктуры. Следовательно, надо считаться с одновременно противоречивыми процессами: может последовать и обеднение и обогащение функций. Обогащение и обеднение функций совместно, в противоречивой но диалектической многосложности определяют возможности развития учреждений социальной инфраструктуры и в будущем. Особенно надо подчеркивать факт, что в некоторой части функций смогут произойти процессы переоценки, иначе говоря „трансформации“. Большое число функций, входящих ныне в категорию средних степени, значит в услуги, предоставляемые периодическими (временными) учреждениями ста-

новится в будущем неотъемлемой частью повседневной жизни. К такому же выводу можно прийти в связи с учреждениями, исполняющими функции высшей степени: различные категории снабжения высшей степени смогут связываться с категориями, периодически используемыми населением. Во всяком случае следует принимать во внимание, какие изменения происходят в результате социально-экономического развития, и какое воздействие они будут оказывать на систему учреждений. Мы считаем определяющим фактором: исполнение каких функций можно рассматривать, как неизбежные государственные, коллективные задачи с точки зрения условий социальной политики, также основной задачей является выяснить, что может брать на себя частная сфера. Необходимо решить, какие функции отдельных учреждений могут вернуться в сферу семьи, т. е. в более „интимную“ сферу, и какие задачи могут брать на себя местные, небольшие коллективы. Исследуя эту тему, необходимо иметь в виду, какие функции, входящие в категорию учреждений социальной инфраструктуры будут исполняться местами производства.

Иерархия обеспеченности учреждениями поселений может группироваться с одной стороны с точки зрения согласованного и комплексного развития поселений и инфраструктуры, с другой стороны в интересах дифференцированного выражения социальной политики, уважающей потребности и претензии населения:

- базовое обслуживание,
- обслуживание низшей степени,
- обслуживание средней степени,
- обслуживание высшей степени.

Опыт, накопленный развитыми странами свидетельствует о том, что существенная охрана окружающей среды теснейшим образом связана с развитием и современностью инфраструктуры городов, населенных пунктов, с уровнем обеспеченности инфраструктурой. Эффективные условия охраны окружающей среды могут обеспечиваться лишь инфраструктурой. В городах, поселениях, в которых инфраструктура не соответствует современности, соответственно этому состоянию окружающей среды поселений также неблагоприятно, и в самом деле не обеспечиваются реальные условия защиты.

Измененные и изменяющиеся быстрыми темпами условия социально-экономического развития в основном создают новые условия также для развития „селитебной инфраструктуры“. Политической плюрализм, создание правового государства, настоящая самостоятельность населенных пунктов, новые возможности после формирования и функционирования самоуправлений, появление селитебной

собственности после изменений отношений собственности разные другие факторы вызвали не только новые условия жизни и развития поселений, а также имеют место новые требования в отношении „селитебной инфраструктуры“.

Значительно изменяется функция государства, центральной власти в развитии и модернизации „селитебной инфраструктуры“. Практика развития „заботящегося покровительственно“, сложный механизм „плановой сделки“, обремененный коррупциями и необозримый для граждан меняются новыми условиями реализации настоящих интересов. Можно надеяться, что будут отменяться и ситуации, унижительные для коллективов населенных пунктов, когда приходилось умолять местные и центральные системы промышленности и сельского хозяйства в большинстве случаев в беззащитном положении, чтобы получать материальную и натуральную поддержку для создания и эксплуатации местной инфраструктуры. Пожалуй – и на это мы все можем надеяться – будет сокращаться односторонняя подчиненность населения, его труд будет реально оцениваться и в этом отношении.

В этом качественно новом процессе в значительной мере будет изменяться роль и значение бывших „действующих лиц“. „Всевластие“ государства, его исключительно благотворная роль поменяется сотрудничеством партнеров, заинтересованных в дальнейшем развитии „селитебной инфраструктуры“. Конечно, было бы преувеличением считать, что роль государства будет ликвидирована, его деятельность навсегда будет завершена. По сути дела государство и в дальнейшем останется одним из партнеров, его поступки будут оцениваться на основе достижений, служащих благо коллектива – в данном случае поселений и их инфраструктуры.

Определяющую роль будут исполнять в развитии „селитебной инфраструктуры“ самоуправления, население, также, как разные предпринимательства.

Рассматривая представления исследований, проведенных за последний период, предложения, опубликованные в разных специальных и неспециальных изданиях, так же, как стремления некоторых секторов обслуживания, имея в виду формирование и деятельность самоуправлений, их роль в развитии, содержании и эксплуатации „селитебной инфраструктуры“ можно различать разные типы „источников“ материальных средств, поддержек и взносов. Они все функционируют и самостоятельно, на основе целесообразного и рационального сотрудничества. „Источники“ материальных средств, отдельные формы стимулирования могут действовать и концентрированно. Даже было бы желательно, если бы это могло происходить в кооперативных условиях развития, содержания и эксплуатации „селитебной инфраструктуры“, применяя разные методы сотрудничества.

В ходе развития, содержания и эксплуатации „селитебной инфраструктуры“ необходимо принимать во внимание следующие типы источников материальных средств, поддержек и взносов:

- развитие, содержание и эксплуатация за счет поддержки и взноса из центрального бюджета,
 - поддержка, взнос, оказываемые самоуправлениями, местными коллективами на директивы развития, на расчеты эксплуатации, т. е. предусматриваемые на них средства и источники в бюджетах,
 - материальная поддержка и взнос, оказываемые населением,
 - развитие, осуществляемое путем поддержки и взноса разных промышленных и сельскохозяйственных заводов, обслуживающих предприятий или обеспечиваемое ими содержание,
 - поддержка, оказываемая фондами с целью создания конкретных учреждений,
 - создание различных предпринимательств (акционерных обществ) с целью организации отдельных секторов „селитебной инфраструктуры“,
 - институты, предоставляющие услуги здравоохранения, социальное обеспечение могут формироваться для поддержки развития, содержания и эксплуатации,
 - совершенствование инфраструктуры за счет местных налогов.
- Жизнь создает разные формы и учреждения поддержек и взносов. Центральные органы и местные самоуправления вместе заинтересованы в создании и поддержке бесперебойно функционирующих механизмов, которые могут стимулировать развитие „селитебной инфраструктуры“, улучшение и повышение уровня услуг.

